10.553
/43

Irodalmi
Ritkaságok

OSZK

43

N.M.

OSZK

OSZK

OSZK

Magyar

IRODALMI RITKASÁGOK

Szerkeszti Vajthó László

43.

RIEDL FRIGYES

A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE

I.

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. **Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság.** Ára 1·— P.
2. **Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai.** Ára 2·— P.
3. **Benyák Bernát: Joas.** Piarista iskoladráma, 1770. Ára 1·50 P.
4. **Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék.** Bécs, 1790. Ára —·80 P.
5. **Károlyi Gáspár: Két könyv...** Debrecen, 1563. Ára 1·50 P.
6. **Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből.** Ára 2·— P.
7. **Péterfy Jenő zenekritikái.** Ára 1·50 P.
8. **Édes Gergely: Eredeti oktató mesék.** Ára 1·— P.
9. **Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles közmondások c. gyüjteményéből.** Ára 1·— P.
10. **Kazinczy világa.** Ára 3· P.
11. **Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál Himnusza.** Ára 1·— P.
12. **Siralmas panasz.** Ára 1·50 P.
13. **Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai.** Második sorozat. Ára 1·50 P.
14. **Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna.** 1805. Ára 1·50 P.
15. **Bessenyei György: Anyai oktatás.** Ára 1·.. P.
16. **Bessenyei György: Magyarság. A magyar néző.** Ára 1·— P.
17. **Hajnal Mátyás: Az Jesus szivét szerető sziveknek ájtatosságára.** 1629. Ára 2·— P.

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ
XLV. SZÁM

XLIII.

RIEDL FRIGYES

A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE

I.

OSZK

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

10553/43
ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapló
193 9 11870 sz.
R 1965

30.550. — K. M. Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering R.)

TÁJÉKOZTATÓ.

A *Magyar Irodalmi Ritkaságok* című sorozat már eddig is szép sikerre tekinthet vissza: mindenütt elismerést aratott, ahol a tanításban az ifjúság önállóbb foglalkoztatását igyekeznek megvalósítani. A sorozat egyik szép feladata, hogy Riedl Frigyes kiadatlan műveit közelebb hozza az ifjúsághoz. E munkákat az egyetemeken és a középiskolákban nélkülözhetetlenné teszi szerzőjük előadásmódjának, felfogásának, közvetlen szemléltető erejének s finom ízlésének varázsa.

A sorozatban eddig megjelentek Riedl egyetemi előadásai közül: *Vajda-Reviczky-Komjáthy.* — *Madách.* — *Vörösmarty Mihály élete és művei.* — *Kölcsey Ferenc.* — A budapesti Széchenyi István-gimnázium önképzőköre is Riedl egyik hatalmas művének kiadására vállalkozott. Kérnünk kell az olvasót: tekintse ezt a kiadást „kézirat"-nak.

Riedlnek még a ceruzaforgácsai is értékesek és tanulságosak. *A magyar dráma története* című előadása pedig a legjobb művei közül való. Anyagi okokból egyelőre csak felét tudjuk kiadni. A jövedelmet a második rész kiadására fordítjuk.

Köszönetet mondunk Csoma Kálmán úrnak, a Horthy-Collegium igazgatójának, mert mint Riedl Frigyes kedves hallgatója és bizalmasa ezeket az előadásokat jegyezte, s most, mivel a kőnyomatos példányok nehezen hozzáférhetők, kiadásra engedélyezte.

Budapest, 1939 május havában.

vitéz *Szabó István Andor*
a budapesti áll. Széchenyi István-gimnázium
igazgatója.

A budapesti X. kerületi Széchenyi István gimnázium önképzőkörének tisztikara az 1938/39. évben.

Elnök:

Mihályi Pál VIII. o.

Jegyző:

Kuchárski László VIII. o.

Aljegyző:

Perédi József VII. o.

Háznagy:

Horváth Péter VIII. o.

Könyvtáros:

Pecséri Ede VIII. o.

Pénztáros:

Csűrös György VIII. o.

Kárpáti Győző
vagyonkezelő tanár.

Tasnády Károly
vezető tanár.

BEVEZETÉS.

Meg nem kezdhetem előadásaimat e második félévben anélkül, hogy meg ne emlékezném arról a gyászról, mely a szünidőben egyetemünket érte. Talán épp ma van egy éve, hogy megismerkedtem *Széchy Károly*-lyal, hogy először meglátogattam és gratuláltam neki kinevezéséhez. Ekkor nagy reménnyel tele találtam; beszélt nekem nagy tanári és irodalmi terveiről s íme, ma úgy kell róla megemlékeznem, mint egy férfiúról, aki már el van temetve. Ha egy ember örökre eltűnik erről a földről, a föld színéről azon szervi processzus folytán, mely mindnyájunkra vár s amelyet halálnak nevezünk, akkor mi, akik nem vagyunk az elhúnytnak rokonai, azt kérdezzük, mi maradt tőle, mi maradt életben. Egy magyar író nemrég azt a szép gondolatot fejezte ki, hogy egy ember addig él a halála után is, míg valaki életben marad, aki őt ismerte. Azt hiszem azonban, hogy az ember tovább él, az ember halála után is él hatásában. Élünk nemcsak fizikai életet, hanem élünk abban a hatásban is, amit tettünk. Így van ez a külső világban is. A külső világ az atomok mozgásából, változásából s örökös láncolatából áll. A világ

nem volna egészen olyan, mint amilyen, ha a mult században egy falevél a Zugligetben nem esett volna úgy, amint esett: valami roppant csekély atomváltozás, elhelyezés nem volna olyan, mint aminő. A szellemi életben is így van. Itt is megmarad a hatások hosszú láncolata. Széchy Károly élete gazdag volt termékeny hatásokban. Személyesen, fájdalom, nem ismertem eléggé, legalább nem volt vele alkalmam hosszasan és bizalmasan érintkezni, nem tudom eléggé jellemezni, de tudom, hogy ő élni fog tanítványainak a tanításában is. Művei közül kettő van, amely alaposságra, mély kutatásra irodalmunk legkiválóbb termékei közé tartozik: az egyik a XVII. század képét tárja elénk, ez Zrínyi Miklósról szóló nagy alapvető munkája. Száz, kétszáz év mulva is, ha valaki Zrínyit valóban meg akarja érteni és ismerni, ehhez a munkához fog fordulni. A XVIII. század képét adja Széchy a Gvadányi Józsefről szóló munkájában; ez is nagy forrástanulmányok alapján készült, minden részletében igen megbízható, ami különösen a mi litteraturánkban igen feltűnő, amidőn olyan sok könnyelmű adat, könnyelmű könyv jelenik meg. Van egy érdekes kis könyve Széchynek a Pannónia megvételéről szóló énekről, ahol nagy utánjárással kimutatja, hogy ez az ének nem olyan régi, mint amilyennek tartották, hogy Csáthi Demeter szerzeménye a mohácsi csata után. Szóval úgy, mint az irodalomban műveivel, meg fog maradni Széchy Károly emléke közöt-

tünk is. Meg fog maradni szellemének a befolyása.

*

Át kell térnem voltaképeni tárgyamra és mindenekelőtt ki akarom tűzni a célt, melyet ebben a félévben el akarunk érni. A magyar dráma történetével fogunk foglalkozni. Azaz vizsgálni fogjuk, hogyan keletkezett, hogyan fejlődött a századok alatt az, amit ma drámának nevezünk, minő különböző alakot öltött a drámai költészet a korviszonyok hatása alatt s a szerzők szelleme szerint. A dráma egyáltalában különös műfaj; különös azért mindenekelőtt, mert tán mélyebbre vezet bennünket, mint más műfaj, mélyebbre: az ember lelkébe. A dráma rendesen egy nagy erkölcsi vagy lélektani krízis képét mutatja, a nagy krízisben pedig — ott mutatja ki az ember, hogy mi, ott mutatjuk ki leginkább természetünket. A nagy szenvedély természetrajza, ez a dráma; ezért vezet olyan mélyen az ember lelkébe. De van még egy más ok is, melynél fogva a drámát különös műfajnak lehet nevezni: ez az, hogy a dráma külső feltételektől függ. Nem olyan műfaj, mint a líra, az éposz, hanem bizonyos külső körülményeknek szerencsés találkozásától függ. A dráma megjelenítés; ez a lényege. A megjelenítésnek azonban kell, hogy legyenek eszközei: a dráma tehát függ a megjelenítés eszközeitől. A dráma kapcsolatban van valami intézkedéssel, valami épülettől függ, valami helytől, mely arra van szentelve;

továbbá függ a színésztől, az előadótól. Ahol nincsenek meg az előadás feltételei, ott maga a műfaj sem virágzik és itt mindjárt előre megjegyzem, hogy nálunk is azért fejlődött olyan későn a drámai költészet, mert nem voltak meg nálunk a megjelenítés eszközei, mert nem volt színház, nem volt elég fejlett városi életünk. A színház feltételezi a városi életet, a drámai költészet pedig a színházat. A líra más; a legrégibb líra is függ valamitől, de nem külön intézménytől, épülettől, embertől, hanem csupán csak az eszköztől, magától a lanttól. A legrégibb lírai termékek énekek voltak lantszó mellett. A lant volt a lírai költészet elengedhetetlen feltétele.

A drámai költészet világirodalmi menetében háromszor virágzott: először Kr. e. a IV. században a görögöknél, másodszor Kr. u. néhány századdal az indeknél, harmadszor a XVII., XVIII. és XIX. században Európában. A drámai költészetnek közös történeti sajátsága, hogy vallásos eredetű a görögöknél, indeknél, az európaiaknál a kereszténység megalapítása után, mind a három ízben vallásos szertartásokból fejlődött a dráma. Oka ennek az, hogy bizonyos primitív viszonyok között fejlődött, midőn a szellemi életet egészen megtöltötte a vallás és a szellemi élettel kapcsolatos intézmény más, mint vallásos, nem volt.

1. A görög dráma.

Egész rövid áttekintésben a görög dráma lényegét igyekszem feltárni. A dráma a görög népnél fejlődött először és ezen nem fogunk csodálkozni. A görög nép a legzseniálisabb, legművészibb népe volt a világtörténetnek. Az összes művészetek, tudományok görög talajban gyökereznek. Azt lehet mondani, hogy a szabadság, bölcsesség és szépség Görögországból származik. Valaki bizonyos túlzással, de nem egészen méltatlanul azt mondta, hogy az Úristen után legtöbbet a görög nép teremtett. A görög dráma nagyon különbözött a mi drámánktól. A mai dráma egy esti mulatság, gyönyörködtet, izgat. Lélektanilag érdekes cselekvényt látunk, amely bennünket, ha fáradtak vagyunk este, feszült izgalomban tart, érdeklődésünket leköti: egy esteli pszichológiai mulatság, ez a dráma ma. A görögöknél lényegesen más volt. A dráma ott — és talán ebbe az egy mondatba össze lehet foglalni a görög dráma legfontosabb sajátságait — vallásos és nemzeti ünnepély volt, mely nappal szabad ég alatt folyt. A görög dráma jellemző sajátságai a következők. Először jellemző a görög drámára, hogy az állam, illetőleg, ami Görögországban ugyanaz volt, mint az állam, a község rendezte: hivatalos jellegű volt. Második sajátsága, hogy tartalma mitikus vagy nemzeti volt. Elbeszélésének alapját nagy nemzeti eseményekből vagy míto-

szokból vette. Harmadik sajátsága, hogy agónális volt, versenyekre adott alkalmat. A kiváló görög tragikus költők versenyeztek: a legjelesebb tragikus költő nyerte a tragédia első díját, a legjobb vígjáték szerzője a vígjátéki első díjat, a legjobb énekkar, a legjobb zene díjat nyert. Minden így az ambíció fokozására volt alapítva. Az ambíció lényeges vonása a görög életnek. A görög ambícióból, hogy hírnevet szerezzen magának, hogy kitüntesse magát, képes volt olyan dolgokat tenni, melyeket más nép meg sem tudott érteni. A perzsa követ egyszer jelen volt egy olimpiai versenyjátékon és bámulta, hogy ezek az emberek százan és ezren összejönnek, napokat itt időznek, nagy erőfeszítéseket tesznek a versenypályán s mindezt — egy koszorúért. Ekkor így szólt: „Hiszen nálunk ilyen koszorút a gyermekek fonnak maguknak és itt férfiak napokig küzdenek érte!“ Nem értette meg a görög lényeget: a görög hírnévért, hogy neve megmaradjon és becsülete legyen, a legnagyobb hősiességre volt képes. De csakhamar megtanulták a perzsák is becsülni a koszorút, midőn látták, hogy mire képes ez a nép a perzsa-görög háborúban. Az ambíció sarkalása megvolt a színházi életben is. A görög dráma tartalmára fontos s ez talán a negyedik sajátsága, ha éppen számozni kell a sajátságokat, hogy típusokat és nem egyéneket rajzol; valami ember van benne jellemezve, de ennek olyan sajátságai vannak feltüntetve, melyek jellemzők az egész osz-

tályra nézve. Fontos sajátsága továbbá a görög drámának, hogy a színészek álarcban és cothurnusban játszottak. A cothurnus nagy cipő volt, minek következtében magasabbnak tűnt fel az ember, mint különben; az álarc pedig azért volt, hogy a messzebb ülők is lássanak arcot. Az álarcon nem a mai álarcra kell gondolni; a leghíresebb művészek a legszebb arcokat ábrázolták ezeken a maszkokon. Hatodik sajátsága a görög drámának, hogy karénekkel volt kapcsolatos; e tekintetben némiképp a mai operára emlékeztetett: vallásos opera-féle volt.

A görög drámát nem lehet megérteni a görög színház *berendezésének* ismerete nélkül. E részben éppen legújabban nagyon alaposan változtak a nézetek és figyelmeztetni akarom önöket, hogy a régi felfogás, melyet önök az iskolából talán még magukkal hoztak, ma már elavult. Különösen egy kiváló tudós tette a görög színház berendezését tanulmány tárgyává nemcsak könyvekből, hanem ásatások útján az illető színház helyén. Ez a tudós *Dörpfeld*. (Dörpfeld-Reisch: Das griechische Theater.) A görög színház ma romjaiban, pedig sok romja maradt fenn, elragadó látvány. Mondhatom, hogy szívem megrebben, ha rá emlékezem, hogy magam is Sziciliában utaztomban, hol nagyon sok emléke maradt a görög színháznak, ezzel a férfiúval, ki talán legjobban értette meg a görög tragédia szellemét, ezeket a színházakat mind megláto-

gathattam és tanuja lehettem, amint ő odaállt a régi színpadra, melyen kétezer év óta nem lehetett görög szót hallani s jeleneteket szavalt el Aeschylosból, Sophoklesből és Euripidesből ó-görög nyelven. Ezek a színházak nagy márványépületek, a déli klímának és növényzetnek minden bájától környezve, többnyire tenger mellett, hegyoldalban. Tenger mellett, úgy, hogy a nézők mindig láthatták mintegy a két végtelenséget: a tenger és az ég végtelenségét. Azonban a görög színház nem volt mindig ilyen. Nagyjában három fázisát különböztethetjük meg. Berendezésére nézve a régi vélemény az volt, hogy a görög színházban volt egy kerek tér a színház közepén, mely üresen állott, csupán csak egy oltár volt ott; tehát az a hely, melyet ma színházi nyelven földszintnek nevezünk, a görög színházban üres volt, az oltárnak volt fenntartva, legfeljebb a kar énekelt ott. Már magában is kissé feltűnő volt a helynek ilyen célszerűtlen berendezése, hogy a színpad közepe, a legjobb hely akár játszásra, akár nézésre, üresen maradjon és tényleg pontosabb kutatások, különösen archeológiai vizsgálatok a régi színházaknak maradványai közt, kimutatták, hogy ez nem áll. Ez a középső tér, ez a földszint, amelyről most szólok, melyet orchestrának neveztek a görögök, nem volt üres: ez volt a színészek helye. Ez a lényege a két különböző felfogásnak, a két felfogás eltérésének. A régi az orchestrát üresnek képzeli, az új azt mondja,

hogy ott volt a karon kívül a színészek játszó tere, mint ma körülbelül a cirkuszokban.

A görög színház *első* fázisa a Kr. e. VI. században volt, még mielőtt a perzsa-görög háború lezajlott, mielőtt a görögség elérte volna műveltségének virágzását, mielőtt a nagy drámaköltők éltek volna. Az akkori görög színházat a következőkép kell elképzelni. Hegyoldalban van egy nagy tér, ezen a téren van egy oltár; ez a tér tánctere a karnak, a kar ott táncol és énekel, de az oltárnál áll egy férfi: ez a színész; *egy színész*, ez adja elő a darabot s van mellette egy ember, aki a sípot fújja: ez a zenész. Köröskörül, a kör minden részén vannak nézők. Elől falócán ülnek a tekintélyesebb polgárok, a városnak előljárói és a papok; hátul áll a többi közönség.

A *második* fázis az V. század. Ekkor kezdődik a virágzás a görög drámában. Kissé változott a színház berendezése is. Még mindig hegyoldalt vagyunk és hegyoldalt maradunk is mindvégig a görög színház történetében. Megint van egy kerek tér, ott van az oltár, még megmaradt a tánctér, a körön kívül vannak nézők, mint régebben, de lényeges különbség, hogy a körnek egy részénél már egy épület van (tehát a közönség már nem foglalhatja el az egész kört) fából: a skene, színházi épület; ebből jönnek ki a színészek. Ezen az épületen vannak a dekorációk. A skene-épület tetején járni lehet, ott jelennek meg az istenek. A körnek azon a részén,

melyen nincs a színpadi épület, padok voltak, mindig magasabbra emelkedő, amphitheatralis fapadok. A színészek a skene-épületből kijövé az épület előtt lévő nagy kerek téren állnak és játszanak, melynek a neve orchestra, ma pedig földszint (parterre). Ott van az oltár és a kar is.

A III., IV. században (Hellenisztikus kor) nagyjában, lényegére nézve az V. század berendezése marad meg, de az épületek sokkal nagyobbak és pompásabbak, mert mind márványból, kőből vannak. Csak a dekorációk készültek fából. Az ülősorok kőből vannak s mind legnagyobb művészettel, pompával kidolgozva. Óriási méretekben áll előttünk az ó-görög színház, mint pl. a megapolisi, hol 20.000 néző fért el. Mindezen épületek a művészetnek és ízlésnek valódi remekei.

2. *Az ind dráma.*

A drámának a második virágzása az indeknél volt. Az ind drámáról nálunk először bővebben Vörösmarty Mihály írt. (Prózai munkái, VI. köt. 243. old.) Tartalmi kivonatát adja az egyik híres ind drámának, a *Vasantasena*-nak vagy Agyagkocsiká-nak. Az ind irodalom egyik remeke. Egy kis fiú szerepel benne, aki egy kis kocsival játszik, amely agyagból készült; innen a darab címe. Vasantasena pedig a darab egyik főszereplőjének a

neve. Ez a dráma igen sajátságos termék és emlékeztet némikép Dumas S. Kaméliás Hölgyére, arra a darabra, melyet annyira szeret a mai közönség. Emlékeztet rá tárgyánál fogva, de pszichológiai finomságra nézve, a lélektani elemzésre a régi ind költő, kinek sem a nevét, sem a századát nem tudjuk, felülmulja az elegáns franciát. Az ind drámáról írt Arany János is, de ő is, mint Vörösmarty, nem eredetiben olvasta az ind drámát, hanem csak fordításban. Arany a *Sakuntala* tartalmát adja, melyet *Kalidasa* írt, ki állítólag a Krisztus utáni hatodik században élt; vannak, akik a harmadik-negyedik századba helyezik, minthogy több Kalidasa nevű költő volt. A Sakuntala is az emberi szellem egyik remeke. Az ind szellem nagyon különbözik a görögtől. A görög szellem fősajátsága, hogy mindenben megtalálja a nemes mértéket, az ind szellem ép ellenkezőleg szereti a túlzást mindenben, a vallásban, művészetben, költészetben. Minden óriási, mint azok a növények, melyek Indiában nőnek; ami nálunk kis cserje, az ott fa. Ilyen óriásira nő az emberek fantáziája is Indiában. A görög felfogás szerint az ember feltétlen ura a természetnek. Így gondolhatták ezt Görögországban, a mérsékelt klíma alatt, a görög vegetáció közepette. Indiában nem így van. India tropikus klímájú, a növényzete óriási és amilyen szertelen a növényzete, olyan ijesztő az állatvilága. Az angol kormány statisztikai

kimutatása szerint Indiában a vadállatoktól és kigyómarástól átlag 25.000 ember hal meg évenként, ma, midőn már sokkal biztosabban védheti magát az ember az állatok ellen. Hogy volt 1500 évvel ezelőtt, az ind kölszet korában?! Az ind ember tényleg félt akkor a természettől, a természet mintegy lenyűgözte, elnyomta őt. A görög ellenben a természeten uralkodott. A görög felfogásnak főjellemvonása a nagy józanság; a görög vitte bele a világliteratúrába a józanság, a nagy szépség és az erő kultuszát. Csakhogy a szép kultuszába vegyült az érzékiség, az erőnek a kultuszába pedig a ravaszság tisztelete. A görög nép nemcsak rendkívül ízléses, hanem rendkívül ügyes, ravasz, élénk volt. Élénk kereskedelmű nép volt, szelleme túljárt szomszédainak szellemén. Egészen más az ind szellem. Ennek főjellemvonása a delikatesz, a nagy finomság, az érzékenység, a gyöngédség. Nincs a világirodalomban költészet, mely ezt a gyöngédséget annyira ki tudná fejezni, mint az ind. Ha Arany Sakuntala fordítását olvassuk, látni fogjuk, hogy bámulatos gyöngédség van abban, midőn Sakuntala búcsúzik minden virágtól, minden fától, minden egyes állattól. Ez az érzékenység már egészen beteges, az a költészet, mely ezekben a művekben van, határos egy ábrándos panteizmussal és mindenütt bizonyos látomásos fantáziát veszünk észre, mely túljár a közönséges világon és min-

denben a csodást keresi. A keresztény legendákban igen sok a csodás elem és igen sok a fínom, a delikatesz vonás; az emberi lélek nemességét, finomságát ezek mutatják igazán, de azt hiszem, az ind legendák, drámák még ezeket is felülmulják. Egy vonásról akarok csak megemlékezni, melyet egy ind drámában olvastam s amely nagyon jellemző az ind szellem gyöngédségére. A leggyöngédebb vonás, melyet valaha olvastam, ebben a drámában: Buddha, a világ megváltója, az ind felfogás szerint meglátogatja a szomszéd országot, melyben szellemek laknak, tízezer szellem. Amint a szellemek hallják, hogy a nagy úr, a nagy bölcs, a nirvanának, a világ megmentésének kigondolója, Buddha eljön, nagyon megörülnek és mindegyik kedveskedni akar neki valamivel. Az ő országuk és India közt egy nagy folyam van, azon át kell jönnie. Most mind a tízezer szellem épít egy hidat s így az odaérkező Buddha tízezer hidat lát a folyón. Mit csináljon? Egyiket sem akarja megsérteni az által, hogy nagy szeretettel épített művét figyelmen kívül hagyja. Ekkor Buddha átváltoztatja magát tízezer Buddhává és mindegyik Buddha átmegy a hidakon. Míg a görög drámának óriási befolyása volt a világirodalomra, mint egyáltalában a görög gondolkodásnak és műveltségnek, az ind drámának nem. Az ind dráma hatott Goethere, midőn Faustot írta, az ind dráma megindította Vörösmartyt,

Aranyt, de valami nagy hatást a drámairodalomra eddig nem tett. De talán fog tenni. Az ind gondolkodás nem tett semmi hatást Európára egészen a XIX. századig, de a XIX. század legsajátságosabb, legjellemzőbb filozófusa, Schopenhauer, az ind filozófiára alapította a saját filozófiáját; így talán még az ind dráma is nagy hatást fog tenni, minthogy éppen olyan sajátságok nyilatkoznak meg benne, melyek iránt igen nagy az érzékünk: a lelki finomság, a delikatesz, az apró, gyöngéd jellemvonások kultusza.

3. Az újabb dráma.

A drámairodalomnak harmadik virágzási kora az újabb időbe esik, a XVII., XVIII. századba, sőt még a XIX. század is ennek a virágzási korszaknak mintegy utóvirágzása.

A XVII. században három népnél virágzott a drámaköltészet: a spanyoloknál, az angoloknál és a franciáknál.

Legelőször a *spanyol* dráma érte el a tökéletesség legnagyobb fokát. Igen különös, hogy két pap volt a legnagyobb spanyol drámaíró. A spanyol dráma fősajátsága, hogy még közel áll a vallásos eredethez. Lope de Vega és Calderon a legnagyobb drámaírók. Lope de Vega kortársa volt Shakespearenek, két évvel volt idősebb. 1562-ben született. A spanyol drámának két fősajátsága van. Az egyik az, hogy rendkívül ki van fejlődve a spanyol drámában

a becsület érzése, a spanyol dráma hőse mintegy a becsületérzés bolondja. A második sajátsága, hogy az uralkodó szenvedély a drámában a féltékenység.

Az *angol* dráma virágzási korát a XVII. század legelején érte el Shakespeare alatt. Shakespeare nem ad olyan szűk képet a világról, mint a spanyol drámaköltők. Műveinek fősajátsága, hogy az élet széles képét tárják elénk; megvan bennük minden szép, minden jó, minden nemes, minden szomorú, minden nemtelen.

Sokkal keskenyebb talajon mozog a *francia* dráma, melynek fődrámairói Corneille és Racine, míg kortársuk, Molière a világ legnagyobb vígjátékírója. A franciák a szerelem szenvedélyének rajzában tűnnek ki, elsősorban Racine.

A különbség a három nagy nép drámaköltészete közt a következő: a spanyol népies-vallásos, az angol népies, de a polgári osztályt tartja szem előtt, a francia az udvart. A francia nagy drámairók költészete az udvar szolgálatában áll; Racine költészete egy nagyon fínom, disztingvált, kissé egyoldalú udvari költészet.

A XVIII. században a *német* dráma kezdett virágozni. Ez elsősorban Lessingnek köszönhető, ki a franciák ellen küzdött ugyan, de az ő fegyverüket használta. A XVIII. század végén írják drámáikat Goethe és Schiller; a különbség az, hogy Goethe nem tartotta szem

előtt a színpadot, nem volt benne a színpadi hatás érzéke, míg Schiller valóságos színpadi költő, kinek hatása a színpadon mindíg megvolt és meglesz. Goethe darabjai a színpadon csak nagynehezen tarthatják fenn magukat.

A XIX. században a drámaírás fejlődött, ha nem is tökéletességére, de terjedelmére nézve. Ez a század olyan köröket, olyan tárgyakat hódított meg a drámairodalom számára, melyek azelőtt azon kívül maradtak. A XIX. század első felében a *romantikus* irány uralkodott, a második felének főssajátsága, hogy leginkább kedveli a *társadalmi* drámát, még a mostani idő is. Ha száz, kétszáz év mulva egy történetíró jellemezni fogja a mi korunkat, a társadalmi dráma virágkorszakának fogja nevezni. Azok a nagy drámaírók, akik ma olyan nagy hatást gyakorolnak, társadalmi drámaírók, hogy csak egy nevet említsek — magasan északra kell mennünk —, ilyen például Ibsen.

Bibliografia. Az összes drámai litteraturát csupán egy alapos munka tárgyalja, a többi mind csak másodforrásból való munkának tekintendő. Ez a nagy, alapos munka egy magyar ember műve, a legnagyobb drámatörténet, mely egyáltalában az európai litteraturatörténetben van; németül van írva: „Geschichte des Dramas“ és *Klein Gyula* műve. Valóban olyan, mint egy indiai őserdő; keresztül hatolni rajta nagyon nehéz; roppant sok tudomány, sok idea van benne, de olyan

módon van elmondva, olyan sok mellékkörülmény van benne, olyan sajátságos, bizarr stílusban és olyan borzasztó zsúfolt, zavaros és nehezen áttekinthető egymásutánban, hogy abban eligazodni roppant nehéz. Nagyon becses részletei vannak, de nem gondolom, hogy önök közül valaki el tudná olvasni, bármiként is érdeklődnék a kérdés iránt. Arany János ezt a munkát úgy jellemezte, hogy egy magyar ember írta a legnémetebb könyvet a világon. A dráma történetét általánosan tárgyalja azután *A. W. Schlegel* is híres művében: „Vorlesungen über die dramatische Kunst und Litteratur", mely körülbelül száz évvel ezelőtt jelent meg. Az újabb dráma történetét tárgyalja *Prölss* „Geschichte des neuern Dramas" és *Greizenach* ugyanolyan című művében. Az előbbi igen alaposan a középkor, a reneszánsz és a reformáció drámáját tárgyalja.

A MAGYAR DRÁMAIRODALOM TÖRTÉNETE.

Irodalom. A magyar drámairodalom történetéről, mely szorosan összefügg a magyar színészet történetével, általában három könyv szól. Az első *Bayer József* munkája: „A magyar drámairodalom története.“ Egészen 1866-ig terjed. Két nagy kötet. 1897. Ezt a munkát szerzője mintegy eleve kiegészítette azzal, hogy megírta a magyar színészet történetét is „A nemzet játékszín története“ címen, mely szintén két kötet 1887-ből. Ugyancsak a magyar színészetről szól *Váli Bélának* a könyve: „A magyar színészet története“, melyet a Kisfaludy Társaság 1887-ben megjutalmazott. Ez utóbbiban illusztrációk is vannak. Mind a három fontos munka, nagy forrástanulmányon alapul, különösen Bayer műve rendkívül alapos, sok újat ad, a régit pedig nagy tudománnyal foglalja össze. Tartalmi kivonatai azonban néha nehezen érthetők. Váli munkájában szintén sok, fontos anyag van, de csak nagy kritikával használható.

I. A dráma régi alakjai.

A középkori Európában különböző színielőadások voltak és a dráma különböző fajtái fejlődtek. Egy mise és egy színházi előadás közt nagy a különbség, mégis az egyik a másikból származik. A színházi előadás, a dráma, a templomban született. Ott született, ott nevelkedett, aztán azonban, meg kell vallani, nagyon is elváltak az útjaik. Hogyan született ott és hogy fejlődött?

1. A liturgiai dráma.

A drámai költészet legelső foka, a liturgiai dráma a középkorban a templomban az egyházi szertartásból származott. És itt kezdődik a drámairodalom. A liturgia azon egyházi énekeknek, imádságoknak, szertartásoknak a neve, melyeket mise alkalmával, vagy más egyházi funkciók végzésénél hallhatni. Az ezekről szóló tudomány a liturgika. A liturgiai dráma az a dráma, amely az egyházi szertartásokból fejlődött, ami még az egyházi szertartásokhoz tartozik, azaz ez a dráma még kiegészítő része az egyházi szertartásoknak. Már maga a mise, amint mondták, egy kis dráma volt, de ez nem elég, ebből még nem fejlődött volna drámai előadás, hanem a misébe beleszőttek már a középkorban bizonyos énekrészeket, melyek alkalmat adtak ilyen különböző előadásokra, mutat-

ványokra. Ime egy példa a mise történetéből. A misét énekkíséret mellett hallgatták. Ez az ének később kettévált olyan módon, hogy a papok énekeltek és a nép felelt. Ez volt az első lépés a dráma felé. (A görög dráma is így fejlődött; voltak istentiszteletek, melyeknél a kar kettévált s így megvolt a dialógus.) A kettéválás lassanként mind feltűnőbbé lett: a kar egyik része kérdezett, a másik felelt. Az egyik kar egészen más helyen állott, mint a másik. A husvéti szertartások alkalmával például azt kérdezték: „Kit kerestek?" A kar pedig felelt: „A keresztre feszített názárethi Jézust". Ime már meg van a drámából a párbeszéd, igaz, hogy még csak ének alakjában. Ehhez aztán járultak bizonyos mutatványok. Például a IX., X. században két vagy három pap megjelent a templomban, keresztet vitt és elhelyezte az oltár mellé egy mélyedésbe, pólyába, kendőbe takarva; aztán énekelve elvonult. Másnap aztán megint odament két vagy három pap és úgy tett, mintha keresne valamit. A három nő Krisztus sírjánál. A sír szimbólumánál pedig volt egy pap fehér ruhában vagy egy fiú, pálmaággal a kezében: ez jelképezte az angyalt. A kereszt már nem volt ott. Erre a három pap a mélyedéshez lépett és kiemelte a kendőt, mellyel a multkor eltakarta a keresztet és a nép felé mutatta. A kar aztán kérdezte: „Mit láttál Mária?" Mária felelt: „A feltámadt Krisztusnak sírját". Mária Magdolnának megjelent azután a sír mellett Krisztus,

kit Magdolna először a kertésznek gondol, de, midőn megszólítja, lábához borul. Mária azután eltávozik a sír melletti mélyedéstől és ekkor jön egy negyedik pap, a kenőcsárus. Ez kezdte képviselni azt az elemet, mely igen gazdag tárháza lett a drámairodalomnak: a komikus elemet. Eleinte egészen komolyan énekelte, hogy kenőcsöt akar árulni, később mindinkább komikusabb dolgokat énekeltettek vele és így már a templomban megvolt, bárcsak igen halkan, a komikus dráma kezdete. Ez, amit elmondtam, liturgiai dráma, még nem valódi dráma. Ezek a példák tényleg mind az akkori egyházi szertartásokból valók és Európa minden templomában így fordultak elő; kis szimbólikus előadások voltak, melyek a feltámadásra és a feltámadást megelőző eseményekre vonatkoztak. A liturgiai előadás színhelye tehát a templom volt, mindig egyházi személyek játszottak benne, vagy papok, szerzetesek, vagy kolostori növendékek, vagy apácák. Később aztán vízkeresztkor is adtak elő ilyen drámákat, (ha lehet annak nevezni), és karácsonykor is. A liturgiai drámának egy maradványa az, hogy leginkább vízkeresztkor falun, vidéken három gyermek, vagy legény három királynak öltözve, papiros koronával a fején, csillaggal a kezében házról-házra vándorol. Ez eredetileg liturgiai dráma volt s kezdő fokon abból állott, hogy három pap énekelve odament az oltárhoz, mutatta egymásnak a csillagot, aztán odavonult a templomban felállított akolhoz, ott

térdre esett, ott pedig egy angyal ült fehérbe öltözve és várta őket. A liturgiai drámának még vannak ma is maradványai a templomban, Olaszországban. Természetesen az olasz népnek van legnagyobb érzéke a színészet iránt; az olasz, bármilyen komolyan beszél is, amint kissé indulatba jő, a színész hatását teszi ránk, ő azonban persze teljesen őszinte. Sziciliában például a következőt lehet látni husvétkor. Az olasz szószékek igen hosszúak, több pap is elfér rajtuk. A közönség a templomban van, egyszerre a szószékre két pap lép; az egyik jelképezi az Isten igéjét, a másik az ördögöt. S most ezek kezdenek vitatkozni: az egyik a sátánt védi és az Isten igéjét ócsárolja, a másik az isteni igazságnak a szószólója. Mindig hevesebben vitatkoznak, majdnem egymásnak esnek, a közönség természetesen roppant nagy áhítattal hallgatja s mind fényesebbek lesznek az Isten igéi, míg a sátán egyre jobban sarokba szorul és végre le van győzve. Aztán az oltárhoz mennek és együtt imádkoznak. Ez is egy kis scena, mely magában rejti egy ebből fejlődhető dráma csíráit. Nálunk is voltak liturgiai drámák. Dankó József kutatásai ezt kimutatták.

2. Passiójáték, misztérium és moralitás.

Második foka a drámairodalomnak a passiójáték. Ez olyan színházi előadás volt, mely Krisztus passióját, azaz kínszenvedését adta

elő. Most már megváltozott a színtér: nem a templom az előadások színhelye, oda már nem való, mert nagyon is élénkek lettek az előadások; hanem a templom előtti téren többnyire még színes fabódé, néha azonban már van valóságos színpad is. S itt a templom előtt előadják Krisztus kínszenvedésének jeleneteit, eleinte latin nyelven, később már az illető nép nyelvén is. Ezek a drámák tehát a liturgiai drámákból fejlődtek; a liturgiai dráma olyan nagy hatást tett, annyira megkedveltette magát s éppen ezért annyira élénk lett, hogy már nem lehetett többé a templom a színhelye. A passiójátékban az ének helyét már elfoglalják a recitációk; az ének nem volt olyan könnyen érthető, nem is volt mulattató, elkezdték tehát a szavakat recitálni, hogy a közönség könnyebben megértse a mindig versben írt szöveget. A passió szó maga 1467-ben, Franciaországban fordult elő először (s aztán bejárta az egész világot): ekkor adtak ott elő egy tragédia passionist. A passiójáték tényleg a tragédiának ilyen alsó foka.

A passiójáték után következett a *misztérium*. Ez már a modern színpadra emlékeztet bennünket. A misztérium nagy színpadon folyt le sok ezer néző előtt. Misztérium voltaképp francia szó, de nem a latin-görög mysterium szóra kell gondolni, ami annyit jelent, mint vallásos titok, nem vallásos titokra történt célzás, mikor így nevezték el, hanem ebből a szóból van összevonva: ministerium, mely

annyit tesz, mint tevékenység, cselekvés, amint a dráma is annyit jelent. A misztériumok tehát nagy vallásos játékok a középkor végén és az újkor elején, melyek eredetileg Franciaországban fejlődtek. Rendszerint a város egy nagy terén, külön erre a célra épített, néha nagyon is fényes színpadon rendezték őket, tárgyuk vallásos volt, de nem kizárólag bibliai. Előadtak legendákat, a mártírok történetéből jeleneteket és olyan módon adták elő, hogy már egy modern dráma hatását teszi néha ránk. Rendkívül nagy pompát fejtettek ki. Voltak színházi előadások, melyek többe kerültek, mint egy mai operaelőadás. Néha több napig tartottak reggeltől estig. A misztérium színpadára, úgy, mint a régi görög színpadra nézve, igen téves nézetek voltak elterjedve. Azt hitték, hogy a misztérium-színpadnak rendesen három emelete volt: a felső emelet az ég, a középső a föld, az alsó a pokol. Azonban nem lehet tudni, hogy volt-e ilyen színpad s ha volt is, csak kivételes volt. A misztérium-színpadot ismerhetjük, minthogy van Európában olyan hely, ahol a misztérium-játékot fenntartották. Ez a hely Bajorországban van. Ma már ebből a jámbor előadásból nagy üzlet fejlődött ki, mely amerikaiak, angolok és más mindenféle idegenek közt folyik le; ezek az oberammergaui passiójátékok. A misztérium-színpad a mindenséget akarja ábrázolni. A különböző helyek, melyeken a cselekvény történik, *egymás mellett* vannak jelezve. Például egészen a színpad végén

van a pokol, óriási állatok vannak odafestve ijesztő, nagy tátongó szájjal, mellette van a purgatórium, mely mintegy fülkéje a nagy színpadnak és oszloppal vagy valami jelzéssel van elválasztva; aztán jön Jeruzsálem városa, ennek a különböző helyei, a főtér, templom stb.,továbbá következik az ég, és ha például egy angyal az égből a pokolba vándorol, akkor átmegy az egész színpadon. Így van ez ma is az oberammergaui misztérium színpadán.

A következő foka a drámának a *moralitás*. Moralitásnak nevezték a középkor végén és a reformáció idejében azokat a színjátékokat, amelyeknek alakjai személyesített fogalmak, tehát az egész elvont dolgoknak személyekkel való feltüntetései; különösen erények és bűnök szerepeltek olyképen, hogy a főerények a főbűnökkel küzdenek és —, eltérően a világ színpadától, — ezen a színpadon mindig az erények győzedelmeskednek.

II. Magyar példák a passiójátékra és a misztériumra.

Amikor a magyar drámairodalom történetét akarom taglalni, felmerülnek képzeletemben azok a különböző jelenetek, melyek a magyar dráma történetének folyamán mutatkoztak, azok a különböző színházi előadások, vagy

szerzők, akik új korszakot alkották a drámaírás terén, vagy legalább fontos új motívumokkal léptek fel és új irányt próbáltak adni a drámaírásnak. Minő nagy változások! A dráma először az Árpádok korában, a templomban jelenik meg; a templomban, ahol, úgy kell képzelnünk, az árpádkori, még pogány eszmékkel telt magyarok nézik, a papok pedig mutatják a különböző szimbólikus jeleneteket, hogy ezeket a szilaj, sőt vad, féktelen embereket a keresztény hitre térítsék, megszelidítsék; ezért a szemükre s a szemükön át az eszükre és a szívükre akarnak hatni. Aztán a szerény városi élet kezdeményezésével a passiójátékokat látjuk a templom előtt. A magyar dráma ezután tovább nem fejlődik úgy és olyan gyorsan, mint a külföldön és ennek könnyű megmondani az okát. A drámának elengedhetetlen feltétele a városi élet, nálunk pedig magyar városi élet nem volt. Innen van, hogy misztériumjátékok olyan gyakran és olyan nagy pompával, mint külföldön, nálunk nem fordulnak elő. A magyar dráma nem fejlődött közvetlenül a misztérium-drámából, mint például a shakespearei dráma. Aztán következnek az iskoladrámák, azok a drámák, melyeket az iskolában adtak elő. A tanárok írják eleinte egészen Terentius szellemében és nyomán. A XVI. század magyar drámájára nézve a legjellemzőbb alak Sztárai Mihály, egy vitéz franciskánus, ki kitűnően tud nemcsak fegyverrel, hanem szóval is küzdeni. Dialektikáját arra hasz-

nálja, hogy drámát írjon s ő a legjellemzőbb alak a polemikus drámában, mely a XVI. század folyamán nálunk virágzik. Aztán megint máshová kell vándorolni: egy nagy fényes, idegen városban van egy ragyogó poéta s itt idegenben megjelenik egyszerre egy csoport vörös uniformisba öltözött magyar fiatal ember s ezek a magyar testőrök kezdenek drámákat írni; Bessenyei ír drámákat egy olyan korszakban, mikor Magyarországon sehol sincs színpad. De ő attól a nagy ihlettől vezetve, hogy Magyarországon meg kell honosítani a műveltséget és a felvilágosodást, szintén a francia írók fegyverével gondolt élhetni, hogy drámáiban eszméit érvényesíthesse. Aztán megint egy másik jelenet tűnik fel előttünk. Budán vagyunk, a klastrom, a templom előtt, de a templom már nem templom, a klastrom már nem klastrom. II. József a templomból színházat csinált és magyar színészek vannak itt, 1794-ben: ez a Kelemen László társasága. A színész megint a templomban van, mintha 1794-ben a színház visszatért volna bölcsőjéhez, legalább is Budán. Aztán megint egy másik jelenet következik. Itt a közelben, a Magyar-utcában, egy vargának a boltjában él egy zseniális, roppant szellemes, műveltségének hiányait igen nagy elmeéllel és utánjárással pótló magyar festő. Festményeit eladja és ha el nem adja, éhezik a varga is, meg a festő is és itt kezdi írni az első magyar valódi drámaíró műveit; ez Kisfaludy Károly. S magam

előtt látok a Dunaparton egy régi őrtornyot, melynek romjai közt lelkesen tapsol a közönség. Majd feltűnik előttem a már elfeledett Beleznay-kert, hová, mint jogász, Katona József oly gyakran eljárt és annyira megkedvelte a színházat, a drámai művészetet és utoljára a művészeket is. Azután azon a helyen, ahol a kert volt, ennek közelében, 1837-ben megnyílik a Nemzeti Színház Árpád Ébredésével, Vörösmarty darabjával. Valóban Árpád felébredt és Vörösmarty a magyar romantikus drámának legfényesebb képviselője. Ez az új irány már az egész világot meghódítja. Ebben a színházban előadják négy-öt évvel később Szigligeti darabjait. Más világ; már nem a romantikus dráma, hanem a népies. A demokrácia kezd uralkodni mindenütt és ez hódít a színpadon is. Ugyanebben a színházban különös jelenet folyt le egyszer, mely egy új talentum kezdetét jelzi. A közönség roppant tapsolt és megjelent egy feltűnően jól táplált, ragyogó szemű pap, de akkor már nem papi ruhában, hanem feketében és roppant ügyetlenül hajlongott. Ekkor egy úr felállott a nézőtéren és így szólt: „Ez a helyes irány, csak folytassa!“ E jelenetet Csiky Gergely maga beszélte el nekem. Végül eljutunk a legújabb drámai irányhoz, eljutunk Dóczi Lajoshoz. Nem fogjuk elmulasztani azonban azt a különc embert sem, aki egyszer bekopogtatott Arany Jánoshoz egy drámával. Arany megnézte, eltette, de egy pár héttel később megint elővette és ekkor

látta, hogy valódi remekmű. „Az ember tragédiája“ volt.

*

Kétségtelen, hogy a dráma első foka, a liturgiai dráma megvolt nálunk is. Volt-e nálunk passiójáték? A középkori passiójátékok nem maradtak meg, de, hogy az egyház szintén élt a megjelenítés ezen eszközeivel, hogy a keresztény vallást érthetőbbé tegye, az kétségtelen. Van azonban egy későbbi maradványa, egy nagyon elkésett középkori dolog, egy passiójáték sokkal későbbi századból, amely *Juhász Máté*nak a műve. 1761-ben jelent meg, több századdal a valódi passiójátékok kora után. Minthogy azonban nincs más, a nagy középkori fának ezen elkésett hajtását kell kissé szemügyre venni. Juhász Máté 1761-ben Krisztus kínszenvedése cím alatt írt egy iskolai drámafélét, mely valóban mintája lehet egy régi passiójátéknak. Középkori a felfogása, a beosztása, a szimbólizálás módja is. Tudniillik a középkorban — és e körülmény nélkül a középkor reneszánsz képzőművészetét nem lehet megérteni — fontos elv volt, hogy az új és ó-testamentum szimbólikus kapcsolatban van egymással, azaz az új testámentumban van valami cselekvény, mely már mintegy előre meg van jósolva egy másik cselekménnyel, mely az ó-testamentumban előfordul. A képzőművészek, szobrászok és különösen a festők, valamint a drámaírók is ezt a két cselekvényt

együtt szokták feltüntetni. A bibliának ez a parallel szimbolizmusa megvan a passiójátékokban és ebben a Juhász Máté-féle passiójátékban is. Ebből a szempontból talán legérdekesebb a mű. A passiójáték először elmondja Dávid és Góliát történetét. Utána következik az utolsó vacsora; Dávid és Góliát története mintegy profetizáló szimbóluma az utolsó vacsorának: itt Krisztus legyőzte a poklot, mint Dávid legyőzte Góliátot. A második jelenet az, hogy Józsefet eladják testvérei; utána következik Krisztus elárultatása. Mint Józsefet eladták testvérei, úgy árulták el Jézust, de mint Józsefet, őt sem tudták végleg elárulni, Krisztus is feltámad. Sámson és Delila története a következő kép, utána Krisztus és Júdás. Ezek a passiójátékok a XVII. század iskoladrámái közt nem állanak egyedül, Csíksomlyón még a XVIII. század elején, 1725-től 1747-ig adtak elő ilyen Krisztus kínszenvedését ábrázoló drámákat. Ezek nem valódi passiójátékok, ezek már iskoladrámák, de ránk nézve azért becsesek, mert a középkori passiójátékok elvesztek.

Moralitásunk szintén nem maradt a középkorból, hanem ez is igen elkésve jelenik meg, egy olyan világban, mely voltaképen nem az övé; most már nem értik. Ez a dráma 1646-ból való *Comico-tragédia*. Szerzője Dézsi Lajos szerint Rimay János. A komiko-tragédia szót nem kell a mai értelemben venni; komikusnak nevezték abban az időben mindazt, aminek nincs szo-

morú vége. Így Dante is nagy művét, ámbár éppenséggel nem színmű, hanem eposz, Divina commediának nevezi, isteni komédiának. A komoedia, vagy tragédia nem volt helyes értelemben ismeretes a középkorban. A középkor olyan tudatlan volt, hogy nem volt ember, aki tudta volna, amikor Terentius drámáit előadták, hogy azok színművek; nem tudták ezen kéziratban meglevő és a misztérium-drámáknak színházi identitását felfogni. A komiko-tragédia szó itt annyit jelent, mint jó, szerencsés és rossz, szerencsétlen események. Itt is erények és bűnök szerepelnek, harcolnak egymással. Az egész munkának morális tendenciája van. Ez természetes; az egész absztrakt apparátus csak azért van alakokkal szimbolizálva, hogy valami tanulságot merítsen az olvasó vagy néző. A tanulság itt az, hogy erényesen kell élni, különben elkárhozunk és erre három, igen drasztikus példát hoz fel: előfordul a Virtus, az Igazság, a Mértékletesség, az Erősség, az Állhatatosság, de sokkal nagyobb hatalma van a Vételnek. A Vétek, miután a Virtus elvonult a világról, korlátlanul uralkodik, elküldi szolgáit, akik megrontják a gazdag embert. Ez mintegy első képe a drámának. Megrontják a katonát: ez a második. A harmadik: megrontják a tiszttartót. Az egész voltaképen dramatizált haláltánc. A középkor végén és az újkor elején ez a haláltánc a képzőművészeteknek nagyon kedvelt reprezentációja volt; a leghí-

resebb német festő, Holbein is ilyen haláltáncot rajzolt. Ezek a haláltáncok előadják, hogy a halál hogyan győzedelmeskedik a különböző embereken, hogyan halnak meg az egyes emberek. A halál odamegy hozzájuk, egyiket erőszakkal legyőzi, a másikat szeliden magával viszi, de mindegyiken győzedelmeskedik más, más módon. Így van ez ebben a drámában is. A Vétek megrontja ezeket az embereket, de mindjárt megjelenik a halál: ez a büntetésük. A kegyetlen gazdag ember gőgösen taszítja el a szegény Lázárt, ki alamizsnáért könyörög, és tovább dőzsöl. (Ezt a Lázárt, ki érdemetlenül szenved, nagyon szerette a szegény középkori elnyomott, jogtalan nép, kinek nem volt egyebe, mint a legendái, meg a vallása; ez a nép ebben a Lukács evangéliumában szereplő Lázárban önmagát látta megtestesítve.) Azután megjelenik a halál. Ez az első kép. A második egy rabló katona. Ez a szegénylegény típusnak az első feltűnése a mi literatúránkban. Ez a katona itt a miles gloriosus mintájára dicsekszik. Hogy ez a munka mégis milyen ügyesen van írva, feltűnik akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a XVII. század közepén vagyunk, midőn még nemcsak a drámai, hanem egyáltalában a költői stílus sem volt kifejlődve. Íme egy rész az első képből. A gazdag panaszkodik: „Hol könyhullatással öntözöm kínomat, | Hol kesergem régi friss állapotomat, | Hol sírok, hol rívok, hol szánom magamat, | Hol tsak tapogatom sebes tagjaimat. | Mennyi

szántóföldem, mennyi örökségim. | Mennyi gyüjteményim, mennyi sok szépségim, | Aranyim, ezüstim, drága ékességim, | Safir, gyöngy, gyémánttal csuda fényességim, | Keservesen jutnak eszembe barátim, | Kedves hites társam, sok jóakaróim, | Jaj, hogy felejtselek, szerelmes magzatim! | Jaj elhagylak immár én édes rokonim.“ Igen jó vonás, hogy a halál előtt elsősorban a pénzt, a vagyont, a gazdagságot sajnálja és csak másodsorban az övéit, rokonait. A második kép a katonáról szól. Ez a katona bor mellett ül és nem fogunk csodálkozni rajta, hogy dicsekszik. „Sok csatán s harcon forgottam, | Halálig magam nem hadtam, | Magam soha meg nem adtam. | Sok tatár fejét hullattam, | De még jobbra nem akadtam“. Azonban a vitézsége csakhamar elhagyja, mert megjelenik, akit nem lehet legyőzni, a halál, a Mors. Ekkor már azt mondja: „Elvesztettem lovam fékét, | Bokornak is látom szűkét.“ De nem tud elbújni a halál elől; látja, hogy nincs semmi mentség, megpróbálja hát kérlelni a halált. Midőn a halál megfogja őt, így szól: „Megadtam uram magamat, | Kérlek ne bántsd a nyakamat, | Szalmán hízott jó lovamat, | Néked adom szép kardomat. | Borhordásban módot lelek, | Hidd el, hogy megvendégellek, | Bocsáss el, mert igen félek, | Megköszönöm még, ha élek. | Tied legyen bár mindenem, | Biribaltám s köpenyegem, | Igyál, ne, fogjad edényem, | Bocsáss el az egyszer engem.“ Azon-

ban ez egyszer nem bocsátja el a halál. „Istennek ugyan nem kellesz, | Eredj, mert ördög ihol les.“

III. A XVI. század magyar drámairodalma.

Az első foka a magyar drámának, melyről maradványaink vannak, az iskolai dráma, mely egész Európában virágzott és hozzánk is eljutott. A baj az, hogy nálunk nagyon is sokáig virágzott, egészen a XVIII. század végéig, minthogy más színpadunk, színházunk nem volt. Ez az iskolai dráma a következőkép keletkezett. Amint a renaissance felélesztette az antik nagy írókat, a tudósok kezdték olvasni, kiadni, magyarázgatni a régi görög és római drámaírókat is, különösen Terentiust és ennek a felélesztésnek, ezeknek a magyarázatoknak köszönhető, hogy csakhamar arra a gondolatra jöttek, hogy ezeket a régi drámákat elő is lehetne adatni, még pedig az iskolában, és elő is kezdték adni még a XV. században. Csakhamar azonban arra a gondolatra jöttek, hogy nemcsak a régi drámákat lehet előadni, hanem azokat is, amelyeket most írtak, és a tanárok kezdtek írni ilyen drámákat. Tehát részben régi darabokat adtak, részben olyanokat, melyekben Terentiust utánozták. Eleinte csak dialógusok voltak, később cselekvényt is tudtak utánozni. Igen fontos e részben egy mű, mely az első vígjátéka a világnak; valódi művészettel írt

vígjáték nem volt, mióta a régi görög és római költők szava elhangzott. Ezt Reuchlin, a nagy német humanista írta, a címe: Henno. Előfordul benne egy paraszt, aki ellopja azt a pénzt, melyet felesége eltett. Ebből alakul a cselekvény. A főjelenet benne voltakép egy híres francia dráma utánzata. A szolgát törvényszék elé állítják, ez valami igen ravasz ügyvédhez fordul, ki azt mondja neki, hogy bármit mond a bíró, tegyen úgy, mintha bárány volna: bégessen. Így majd minden bajból kiszabadul. A szolga a törvényszék előtt csakugyan bégetni kezd, megszabadul s az ügyvéd kéri tőle a honoráriumot. Erre a szolga elkezd bégetni. Itt is kiszabadul. Ez a jelenet a leghíresebb középkori bohózatból való, a Pathelin prókátor-ból. Drámákat írt iskolai célokra Celtes Konrád is, a híres humanista, aki Magyarországon élt, pozsonyi tanár volt, majd átment Bécsbe és ott írta drámáit. Meglehet, hogy Pozsonyban előadták ezeket annakidején. Ez volt az iskolai dráma első foka.

A második foka, és ennek nagy hatása volt a mi literatúránkra, a polemikus dráma, az iránydráma. Az a dráma, mely támad, mely a korabeli személyeket, eseményeket nevetségessé akarja tenni, pellengérre akarja állítani. Ezt a reformáció teremtette meg. A reformáció olyan óriási szellemi esemény volt, hogy egész Európában felizgatta az embereket; mindenki vagy mellette, vagy ellene foglalt állást és néhány évvel Luther fellépése után egy drámát adtak

elő, mely Luthert támadja. Az angol udvarban történt ez, VIII. Henrik jelenlétében. A nagy reformátor és felesége szerepelt benne és meg volt támadva Luther egész iránya. Természetesen a felelet nem késett sokáig. A támadás csakhamar kölcsönös lett. Volt egy dráma, melyben az egész kereszténység fejlődése volt ilyen protestáns és antikatolikus szellemben megtámadva. Naogeorgus Pammachius volt a címe, aki valami pápa volt és itt pellengére van állítva. Van egy jelenet benne, melyben a sátán országába jön a pápa és a sátán ott megkoszorúzza; aztán a pápa udvarán óriási dőzsölés van és megjelenik Krisztus az apostolokkal. Mindez élénk antikatolikus tendenciával van írva.

Ennek a polemikus iskoladrámának nálunk is több példája van. A XVI. századbeli dráma vagy polemikus, vagy szatírikus, vagy mind a kettő. Másfajta drámát ebből a korszakból nem ismerünk. Nálunk először a reformátusok támadják meg a katolikusokat, ők kezdik a tendenciózus drámairást. Még a XVI. század folyamán fellépnek aztán ellenünk a jezsuiták iskoladrámáikkal, melyekkel természetesen a katolicizmust akarták terjeszteni.

A magyar dráma tehát a reformáció eredménye. A reformáció rendkívül nagy érdeket ébresztett a vallási kérdések iránt, a vallási vitatkozások napirenden voltak s olyan szenvedélyes jellegük volt, annyira elfoglalták az emberek elméjét, mint ma a politikai vitatkozá-

sok. A politikáról azt mondják, hogy a legerősebb szenvedély; erősebb, mint a szerelem. Így volt ez a XVI. században a vallási vitatkozásokkal. A XVI. század főérdeke a vallási kérdések eldöntése. A magyar dráma voltakép a következő szokásnak köszöni legalább szellemileg eredetét. Amint a protestánsok vallásukat meg akarták erősíteni, a katolikusokat támadták, a katolikusok védték magukat. Voltak külön összejövetelek, ahol összegyült egy pár protestáns és katolikus tudós, pap vagy unitárius tudós, pap; jelen volt valami elnök, egy magasabb rangú személy, például török bíró vagy török basa, vagy az erdélyi fejedelem. Ilyen hitvitázó jelenet nagy katasztrófát jelentett Apácai Cseri János életében. Még a XVII. században is voltak ilyen hitvitázó jelenetek és különösen Erdély volt a központjuk. Ilyen hitvitázó gyűlés volt az, melynek a magyar drámák közül a Debreceni Disputa létét köszöni. Ilyen hitvitázó gyűlésen vett részt az első magyar drámaíró, Sztárai Mihály is és művei is voltakép ilyen vallási vitatkozásokat adnak elénk. Ezek is, a Debreceni Disputa is egy-egy ilyen hitvitának, mely a valóságban olyan gyakori volt, mintegy drámai képei. A XVI. századbeli dráma kettős jellegű, tehát iskolai és polemikus. Iskolai, azaz a drámákat, amennyiben előadják, az iskolában a növendékekkel adatják elő; külön színpad, külön színház, külön színészek a XVI. században Magyarországban nem voltak. Másodszor pole-

mikus a dráma, mert mindig van valami különös tendenciája valaminek a megcáfolására, pellengérre állítására. Vagy egy hatalmas főurat akarnak pellengérre állítani, mint a Balassi Menyhért árultatásáról szóló komédia, vagy a katolikus papokat, mint Sztárai művei, vagy pedig a kálvinista vallás főembereit, mint a Debreceni Disputa. A drámának mindig tendenciózus éle van, mindig van benne valami a pamfletből. A polemikus drámában a harcot a kálvinisták kezdik meg, folytatják az unitáriusok és végül átveszik ezt a drámai polémiát a jezsuiták.

Mint említettük, az első magyar drámaíró *Sztárai Mihály*. (Drámái közölve vannak a Szilády Áron-féle Régi Magyar Költők Tárának V. kötetében.) Igen érdekes, energikus, okos, kissé indulatos alakja lehetett a magyar közéletnek. Azokból a nagy reformátorokból való, akik a református vallást Magyarországon megszilárdították, népszerűsítették. Igen tevékeny volt, mint reformátor, mint író és mint költő. Ilyen kiváló férfiak nélkül a reformált vallás nem hódíthatott volna olyan gyorsan olyan nagy teret. Sztárai életét egy külön könyvben tárgyalja Nagy Sándor, ennek címe: „Sztárai Mihály élete és művei." Műveinek méltatását adja Szilády Áron is előbb említett könyve jegyzeteiben. Sztárai Mihály eredetileg ferencrendi szerzetes volt; Páduában tanult és ez fontos és jellemző körülmény. Pádua tudniillik az olasz színészetnek, már az

olasz komikus színészetnek a bölcsője. Már a XVI. század második tizedében élt itt egy kiváló olasz komikus költő, Ruzzante, aki műveinek tárgyát az olasz népéletből vette. Úgy látszik, hogy ez némikép mintául szolgált Sztárainak is, akinek drámáiban a legjobb jelenetek azok, amelyeknek ilyen, kissé durva, de határozottan népies ízük van, nem pedig azok, melyekben vallásos polémiák folynak; ezek fárasztók és bágyadtak. Sztárai Mihály hatalmas testi erejű ember volt, részt vett a mohácsi csatában is, állítólag mint Pálóczi Antal udvari papja követte urát a csatatérre; élve menekült meg és aztán különböző helyeken látjuk őt, mint prédikátort, miután a rendből kilépett és az új vallásfelekezethez szegődött. Aztán Laskó baranyamegyei faluban él, hol, mint az egyik forrás mondja, estefelé a templom dombjára ült és hegedült s Dávid zsoltárait, melyeket ő maga fordított, szép hegedűszó mellett gyönyörű erős hangon énekelte, hogy mindenki meg volt hatva. Van egy másik elbeszélés is róla, mely talán egy olasz komédiából van véve. E szerint olyan sok ellensége volt, hogy este nem mert kimenni, sőt a fejét sem merte kidugni. Igen nagy kopasz feje volt, és ha ki akart menni, előbb egy bot végére egy tököt tűzött és azt dugta ki az ajtón; az ellenségei azt kezdték vagdalni és felsültek, ő azután mert csak kimenni. Ez egy olasz vígjátéki jelenet, melyet Sztárai Páduában láthatott és otthon elbeszélt. Olyan nagy hatása volt prédikációi-

nak, egész egyéniségének, példaadásának, hogy a Laskó-vidéki nép elkergetett mindenkit, aki nem akart a református valláshoz szítani. Vukovár környékén történt aztán az a zsinat, melyen Sztárai oly rendkívüli hatást tett, annyira tönkretette ellenfeleit, hogy a katolikusoknak, akik ott védeni próbálták hitfelekezetüket, el kellett menekülniök s ekkor keletkezett a gúnyvers: „Teknő alatt pap vagyon, három asszony ül azon.“ Sztárai aztán sok helyen működött, mint pap, igen jelentős fordító is volt a korviszonyokhoz képest, nem a mai költői nyelv szempontjából tekintve; epikus költeményeket is írt.

Bennünket a drámaíró Sztárai érdekel. Valóban magyar dráma az, melyet az ő műveiben találunk? Nem szabad a mai drámára gondolnunk. Csak drámai formába öltöztetett pasquil van előttünk, melyben azonban mégis annyi drámai élet van, hogy több, mint közönséges vitairat; nemcsak a dialógus, a benne rejlő drámai élet is azzá teszi. Fölé emeli a szokásos, közönséges vallásos polemiákat tartalmazó dialógusoknak. Itt is látni, mint minden drámában, két félt, akik közt küzdelem támad, mely mindinkább erősebb lesz s végre az egyik fél legyőzi a másikat. Ez minden drámának a tartalma nagyjában, in abstracto véve. És ez a tartalom megvan itt is; igaz, hogy a cselekvény nem lélektani, nem valódi cselekvény, hanem itt érvekről van szó; érvek győznek, nem emberek. Látunk benne, mint

minden drámában, két pártot. A kálvinista párton van: Borbás bíró és Tamás pap, a másik párton Antal bíró, Böröck pap és Lukács fráter. Ahelyett, hogy valami bő tartalmi kivonatot adnék, inkább néhány sort adok magából a munkából, miből látni fogják ennek a stílusát, szellemét, mennyiben dráma és mennyiben csak disputa. A nyelv, az egész stílus nagyon primitív, de nem lehet tagadni, hogy van benne erő, epigrammai él. A munkának címe: „*Az igaz papságnak tüköre.*“ — Főeszméje: nem kell külön papi rend, mely a többi embertől külön fogadalmakkal legyen elválasztva. A fenn felsorolt vitatkozó felek a darab végén elmennek a pápához. — Pápa: „No, mi dolog az, hogy ti minduntalan én reám futtok és immár csak nyugodnom se hattok.“ — Fráter: „Szentséges pápa atyám! láss dolgunkhoz, mert bizony ezennel elveszünk.“ — Vikárius: „Én leteszem atyaságod előtt a Vikáriusságot, mert én velem semmit nem gondolnak.“ — Pispök: „Én is leteszem a pispökséget, mert, amint én értem, immáran papokat nem szentelhetek.“ — Böröck: „Én is behoztam a papságot mind a breviárral egyetemben, mert immár sem komparációt nem adnak, sem a plébánosságban nem tartanak.“ — Fráter: „Bizony én is itt hagyom mind a csuklyát, mind a kápát, ha te szentséges atyaságod reánk nem gondol.“ — Pápa: „Huj, mi ördög lölt mindnyájatokat, hogy meg nem mondhatjátok?“ — Fráter: „Szentséges pápa atyám!

bizony nagyobb lelt az ördögnél. Azzal mi nem sokat gondolnánk, mert jó ismerő barátunk, csakhogy egyéb ne marná a hasunkat.“ — Vikárius: „Imez eretnek pap mindnyájunkat farkasoknak mondott.“ — Fráter: „De nemcsak farkasoknak, hanem még annak felette lopóknak, latroknak is, tolvajoknak is mondott.“ — Böröck: „No semmi volna az, de engemet immár a plébánosságból is kiiramtatott és csépre, kapára igazított, maga sem pilisse (tonsura), sem breviárja nincsen.“ — Pápa: „Te dolgod-e ez?“ — Tamás: „Nem enyém, hanem Istené.“ — Pápa: „Mi ördög pap vagy te?“ — Tamás: „Isten papja vagyok és az igaz keresztények tanítója.“ — Pápa: „Micsoda Isten papja? Hiszen én vagyok az Isten papja.“ — Tamás: „A volnál, ha Istened volna.“ — Pápa: „S nincsen-é tehát minekünk Istenünk?“ — Tamás: „Ha Istentek volna, tehát lopók, latrok, tolvajok, farkasok és szentségárulók nem volnátok.“ — Pápa: „Ugyan az atyáid azok.“ — Tamás: „Hiszen ti vagytok azok.“ És itt elkezdik egymást, hogy úgy mondjam zelberánolni. Még jellemzőbb a következő részlet. Tamás, református pap azt mondja a katolikus papnak: „Igyál jobban csak a palackból, jobban megtudod.“ — Böröck: „Innám, ha volna benne, de mind elfogya a fölöstökömbe.“ — Pápa: „Ha az úgy vagyon, hogy még a rossz Breviár is reánk szól, tehát bizony én felakasztom magamat.“ — Tamás: „Szabad, ha magadat nem kéméllel, még im

ma vacsorán érheted Lucipert, Júdás doktoroddal egyetembe. De én inkább azt mondanám, hogy, ha nem tudsz prédikállanyi, de tudsz kapálnyi s azzal is elélhetsz." — Pápa: „Hév ám a kapa nyele." — Tamás: „Megpökjed és meghidegedik." — Vikárius: „Bizony én vargává leszek." — Böröck: „Én kedig tímárrá leszek és ovcsón adom osztán a bőrt, csak te ritkán varrjad." — Fráter: „No pispök uram, légy te kovácscsá s im én szénégetőd leszek." — Pispök: „Bátor, de leesik ám az ókulár az óromról, ha az nagy verőt kezembe vejendem." — Antal: „Ez ám dolgotok, ha nem tanultatok." — Borbás: „Lám szomszéd, mondám, hogy mind fapapok ezek." — Antal: „Bizony azok, hálá légyen az Istennek, hogy torkunkról elverhetők őket." — Borbás: „Bizony ezután jámbor papokat és tudós predikátorokat tartsunk, kikkel egyetembe az Uristen az ő szent országába vigyen bennünket." — Antal: „Ámen jó szomszéd, bátor úgy légyen." — Finis. — Vallásos vége van, többnyire Ámennel végződik az ilyen dráma a XVI. században. Ez az Igaz Papság Tüköre. Igen vaskos benne, amit humornak lehet nevezni, igen erős a támadás és igen durvák az egyes motívumai a cselekvésnek, de erre a korszakra, a predikátori hangra igen jellemző. A polemikus hang akkor egészen más volt: maga Luther is olyan hangon írt, melyet ma lutheránus prédikátor seholsem használ a polémiáiban.

Van Sztárainak egy másik munkája is, melyből csak töredék maradt meg, csak négy lap az egész Szilády Áron kiadásában. Ez még régebbi, mint az Igaz Papság Tüköre, egy néhány évvel korábban íratott. Címe: „Comoedia de matrimonio sacerdotum.“ Tehát egy vígjáték a papok házasságáról. Tendenciája az, hogy nincs abban semmi ráció, hogy a kat. papoknak nem szabad nősülniök. Itt van egy vonás, mely nem valami finom, de mégis a legjobb vonás talán, mint szatirikus vonás az effajta drámákban. Itt is ugyanazok vagy hasonló személyek szerepelnek, Antal bíró, Tamás pap stb. A darab végén már a pápa előtt is bebizonyítják, hogy bizony a papoknak szabad házasodniok. A vikárius fel is szólítja Böröcköt, hogy nézzenek maguknak két leányt. Ekkor kisül, hogy ez a katolikus pap már előbb is gondolt erre, mielőtt érvekkel kimutatták neki, hogy ez a helyes út. A darab végén egy gyermek lép fel, ki egy imádságszerű epilógust mond az egész drámáról. Jellemző, hogy ezeknek a drámáknak bármenynyire durva, vaskos volt a tendenciájuk, mégis mindig volt valami vallásos célzatuk; ezek nem voltak bohózatok, hanem iskoladrámák, hol bizonyos áhitat volt a szerzőben, midőn művét írta.

Van a XVI. századból még egy másik munkánk, melyet Jakab Elek fedezett fel. Címe: „*Disputatio Debreciensis, comoedia válaszutina illustrata.*“ Azaz: A debreceni hitvita

egy Válaszúton (helység Kolozsvár és Deés közt) eljátszott komédiában megvilágítva. Ez is polemikus hangú vígjáték. Sztárai Mihály művének a travesztációja. Sztáraiból valók a motívumok, a személyek is körülbelől, de mind nem a kálvinisták, hanem az unitáriusok érdekében beszélnek. A debreceni hitvita, melyről itt szó van, 1567-ben volt, midőn Melius hívei és az akkori erdélyi fejedelemtől, János Zsigmondtól pártolt unitáriusok nagy vitatkozásba bocsátkoztak és a dráma szerint az unitáriusok fényesen győztek. A dráma személyei álnévvel, vagy csak igen rövid névvel vannak jelezve s mind a magyar kultúrának és literatúrának jeles férfiai voltak. A latin címlap szerint a személyek a következők: Kálvinista személyek: Péter pápa = Melius Juhász Péter, a magyar ref. egyház egyik főmegalapítója, a magyar literatúrának is kiváló alakja. Itt is nagy szerepet játszik. Melius azt akarta elrendelni, hogy mindazokat, akik nem engedelmeskednek a kálvinista egyház szabályainak, hurcolják az ó-testamentumi szokás szerint halálra. Ez az intolerancia is meg van támadva ebben a polemikus drámában. Kálvinista személyek még: György kardinális = Czeglédi György. Vikárius Pál = Thuri Pál. Unitárius személyek: Varga Ferenc = Dávid Ferenc, a magyar történetnek egyik legérdekesebb alakja, az első unitárius püspök. Továbbá unitárius személyek: Olasz doktor=Blandrata, a regényes kalandor, ki fel-feltűnik a magyar történet-

ben; olasz származású ember, ki Lengyelországban élt, Magyarországon is megfordult, Erdélyben kétszer is volt, ott nagy tekintélyre tett szert, mint János Zsigmond udvari orvosa s előbb Izabella királyné házi orvosa. Ez Kálvinnal Genfben sokat vitatkozott; Kálvin elveit fogadta el, de önállóan; ő volt az unitárius vallás főtámasza. Rendkívül nagy tekintélye volt; teológiai vitái is híresek voltak. Carianus János = egy boroszlói pap, az unitárius felekezet egyik kiváló embere. A lutheranusok közt aztán két bíró szerepel: Gál és Máthé. A munkának a tendenciája az unitárius elveket mindenkép dícsérni és helyességüket kimutatni. Ezek voltak a nagy kérdések akkor: az Isten egysége, Krisztusnak és a Szent Léleknek isteni lénye. Ezek ma már egészen teológiai kérdések színében tűnnek fel, de akkor annyira izgatták az embereket, hogy voltak vitatkozások, melyek több ember halálával végződtek. Minderről itt is nagy vitatkozások folynak; a vége pedig az unitárius vallásnak a glorifikációja, az ellenfél egészen elvonul és, akik csak tehetik, elfogadják az unitárius vallást.

A következő drámában, melyről szólni akarok, összefolyik a vallásos és a politikai tendencia. A legérdekesebb drámák egyike, melyeket a XVI. században nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában írtak. Annyira különös és érdekes, mint jellemfestés, hogy sokan Shakespeare drámái előzményeként akarják

A MÚZEUM KÖNYVTÁRA

feltüntetni. Bizonyos, hogy ez a dráma is a jellemzés kedvéért van, de a jellemek alakítása nem lélektani, hanem szatírikus célokból történik. Az illetőt csak azért akarják jellemezni, hogy megbélyegezzék. A dráma címe a következő: „*Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról*, mellyel elszakada az magyarországi második választott János Királtul". Mottója a bibliából van véve, Máté evangéliumából: „Adjátok meg a császárnak a császárét és Istennek is az Istenét." Nyomtattatott Abrudbányán 1569. esztendőben, Székesfehérvári Karádi Pál műhelyében. Voltaképen a cím nem felel meg a tartalomnak. Alkalmasint ez is unitárius pap műve. Az unitáriusok akkor igen nagy tevékenységet fejtettek ki; a Válaszúti Komédia is unitárius iránymunkának látszik. Lehet, hogy Karádi Pál írta ezt, aki unitárius szuperintendens volt. Az előszóban pártfogásába veszi a munkát, lehet, hogy csak nem akarja mondani, hogy az ő műve. A munkát magát megtalálhatni Toldy Ferenc A Magyar Költészet Kézikönyve című művében. A munkának a legszebb jellemzése Beöthy Zsolt könyvében van meg, a Színműírók és színészek-ben. Ebben a drámában — és ez a főjellemvonása — kettős irányzat van. Az eddigiekben csak egy irányzat volt, a vallásos. Ez irányzatára nézve politikai és vallásos. Hőse, Balassi Menyhért, nagyszabású rablólovag, aminők abban a korban igen gyakran előfordultak, aminőket a kor, a vad, borzasztó kor, az „öldöklő század"

nevelt. Nem a mai mértékkel kell az akkori embereket mérni: az erkölcsök mások voltak, mint ahogy mások voltak a viszonyok és az emberek felfogása. Voltakép a rablólovagnak sok jellemvonása található meg abban a férfiúban is, aki különben az egész világtörténetnek, nemcsak a századnak egyik legdicsőbb alakja: Zrinyi Miklósban. Benne is megvan a durva, nyers erőszak, a kapzsiság, hogy mindenáron birtokot akar szerezni, mint Balassi Menyhért. A drámának hiánya, hogy nem elég drámai, azaz nem objektív, nagyon is meglátszik, hogy szatíra. Nemcsak maguk az előforduló, Balassi Menyhérttel szemben álló személyek jellemzik őt gúnyosan, hanem a dialógusnak minden mozzanata arra mutat, hogy itt egy embert meg akarnak bélyegezni; a szerző éle mindig Balassi ellen fordul, folyton kimutatja szatírikus pointjét. Van benne egy főjelenet: ez a gyónásjelenet. Ebben mutatkozik leginkább a szatíra: a vallásos szellem, a fülbegyónás ellen és a polemikus szellem, mert ebben a jelenetben Balassi kénytelen meggyónni saját gazságait. Ez a kor rendkívül alkalmas volt a szatírára. Ez magyarázza meg azt a feltűnő körülményt, hogy a dráma is mind szatírikus ebben a korban. Egy se valami nagy értékű ezen drámák közül; különböző értékűek és különböző irányúak, csak egyben egyeznek meg, hogy szatírikusak. Ez a kor mintegy tenyésző talaja a szatírának. Ebben a korban nagy ellentéteket találunk, nagy szenvedélyeket és nagy aljasságot. Ahol ilyen

nagy küzdelmek vannak, ahol a szenvedélyek ennyire fokozódnak, mint ebben a korszakban, ott a szatíra mindig felvirágzik. Ilyen kedvező korszaka volt az erkölcsi romlottságnak a római birodalom bukásának a korszaka. Az a kor, midőn a cézárok őrjöngése tönkretette, felbontotta a világ legnagyobb birodalmát. Ennek a korszaknak a történetírója, Tacitus jellemzi a korszakot egy vérig ható szatírikus mondással, azt mondván, hogy azok a borzasztó bűnök, azok a vérfertőző bűnök, melyekkel tele van ennek a korszaknak a története, az uralkodónak a története, mikor az apa megölte fiát, a fiú anyját, mint Nero tette. Némiképen mentségüket találják a kétes vérazonosságban; a fiú nem tudhatta biztosan, hogy akit megöl, valóban az apja-e. Ez a szatíra, mely előttünk van, a kálvinisták ellen fordul és a katolikusok ellen is. A kálvinisták ellenében rosszalja a predesztinációt, hogy t. i. minden előre meg van írva a sors könyvében. Az ember az, aminek született, másszóval nincs voltaképen szabad akarat. Ez a tan van itt megtámadva. Meg van támadva a fülbegyónás is. Itt a katolikus vallás egyik főintézménye van megtámadva, mely egyáltalában ebben a korszakban a támadásoknak igen kedvelt célpontja volt. A legfontosabb azonban magának a főalaknak a jellemzése. Balassi Menyhért ennek az erkölcstelen kornak legerkölcstelenebb fia volt. Ebben a korszakban, mintha minden erkölcsi kötelék meglazult volna, nagy erkölcsi felfordulás volt. Ez volt

az átpártolások ideje. Az egyik királytól a másikhoz való átpártolást és a vallásváltoztatást megkönnyítette az a körülmény, hogy a katolikus és a protestáns vallás nem volt annyira megszabva minden részletében, legalább a protestáns vallás nem, azaz lehetett valaki még őszintén is félig katolikus és félig protestáns. Ez megkönnyítette az áttérést az egyik vallásról a másikra s van is ilyen alak ebben a korban sok, de ez az egyetlen mentőkörülmény. A voltaképeni ok abban van, hogy ebben a szerencsétlen korszakban Magyarország szét van szakítva több vallásra, az országnak több ura van s így megvan az átpártolásnak, a hitehagyásnak lehetősége és csábítása. Minden párt kitüntette azokat, akik hozzá pártoltak s ez még inkább fokozta az árulók számát. Akadtak azután ebben a korszakban, mint minden ilyen korszakban, akik a zavarosban halászni akarnak; rendkívül kifejlődött ebben az időben a pénz utáni szomjúság, minthogy ez a korszak olyan volt, melyben igen könnyen meggazdagodhatott valaki és igen könnyen elszegényedhetett; mindenki azon volt tehát, hogy gyorsan meggazdagodjék, minthogy a birtokok könnyen cseréltek gazdát. Amint az egyik főúr átpártolt, az elhagyott pártbeliek azon voltak, hogy birtokát elkobozzák. A háború egész családokat kiirtott egyszerre, ezeknek a birtokait aztán a királyok eladományozták, szóval a birtokszerzés könnyebb volt, mint más korszakban és ez roppantul fokozta az emberek

pénzszomját, a kívánságot, gyorsan meggazdagodni. És minthogy nagyon sok párt és vallás volt, minthogy az ország politikailag is szét volt tépve, fel volt dúlva, ezek a szerencsétlen körülmények még erősítették azt a hajlamot, mely már régebben is megvolt a magyar nemességben: a gyűlölködést. Egy olasz ember, aki a XVII. században Magyarországon időzött (az olasz diplomaták a legkitűnőbb megfigyelők voltak), azt mondja Magyarországról: Különös ország, ahol a főurak folyton egymással vannak, egymást dícsérgetik, egymással ebédelnek, felköszöntőket mondanak egymásra és alapjában folyton csak gyűlölködnek és egymás ellen dolgoznak. Ilyen rothadt viszonyok között az általános felbomlás jelei mindinkább mutatkoztak. Ezen viszonyok hatása mutatkozott Balassi Menyhért viselkedésében is, sőt az egész családban. Hogy ez milyen család volt, arra egy adatot említek. Volt egy Balassi Borbála, aki állítólag a nagy árulónak leánya volt. Ezt a férje kénytelen volt kivégeztetni. Balassi Menyhért 1511 körül született. Tettei közül, melyek valóban kiérdemelték azt a pellengérre állítást, melyet a névtelen szerző végez vele, csak egyet említek, melyről ő maga a gyónásjelenetben bizonyos elfojtott büszkeséggel beszél, minthogy valami ravaszságról is tanuskodik ez a tett. Izabella királyné pártján volt ekkor. A királyné ellen valami árulás szövődött s az összeesküvőknek Bebek volt a vezére. Az összeesküvők közé tartozott a dráma

szerint Balassi Menyhért is, de ő látszólag a királyné pártján volt. Ezután a királyné megbízta őt, hogy ölje meg Bebeket és híveit. Izabella nagy vacsorát adott, ahol az urak nagy szeretetreméltósággal viseltettek egymás iránt, a vacsora után pedig az összeesküvők egyike, Balassi Menyhért, megölte a többi összeesküvőt.

A dráma tartalma a következő: Balassi Menyhért Miksa király pártján van és ott is marad a dráma végéig, tehát voltakép itt a drámában nincs az a komédia, melyet a címlap igér. Balassi a dráma elején és végén is Miksa-párti. De mégis az ő árulásairól van szó. Árulásait ő maga elmondja, ámbár tetteit nem említi. A drámának a megindító mozzanata, ha ezt a modern technikai kifejezést erre a nagyon primitív drámára alkalmazhatjuk, hogy egy pap, akit Balassi követül küldött Bécsbe, az udvarhoz, visszaérkezik és jelentést tesz neki. Egy birtokszerzésről van szó; voltakép mindazokhoz a nagy árulásokhoz képest, amelyeket ő végzett, a nagy gaztettekhez képest, ez kis dolog. Meg akarja tartani birtokában Szatmárt és Nagybányát, a király pedig ezt nem akarja engedni, hanem oda akarja adni helyette neki Diósgyőrt. A mű stílusának, az egész mű szellemének és a drámai felfogásnak a jellemzésére be akarok mutatni néhány sort, melyeket különösen jellemzőknek találok, vannak azonban lapos helyek is. A követ tehát megérkezik Bécsből és jelenti, hogy nem igen tudott eredményt el-

érni, és most azzal a tanáccsal szolgál, hogy nyerje meg magának Balassi Oláh Miklós érseket. „Érsek urammal ha kegyelmed hit dolgában egyes volna, igen jó barátja volna kegyelmednek.“ Mert Bécsben Batthyányi tábornok azt mondta a császárnak, midőn ez kérdezte, hogy mit adjon kegyelmednek: „Ha felséged érdeme szerint fizetni akar és valamit adni, hát egy szál istrángot adjon, kivel felakasszák és legyen neki érdeme szerint való ajándék.“ Ez nem igen biztató Balassa Menyhértre nézve és a pap még hozzáteszi: „Soholt senki barátod.“ Erre Balassa: „Az arany pogácsák, kiket Nagybányában gyűjtöttünk, jó barátim.“ Jellemző, hogy egy ember előtt minden a pénz. Másik vonás a nagy fukarsága, mely szintén mindjárt az expozicióban elénk van állítva. „Lassan szólj nekem efelől: még elegem nincsen, mert ha az Szamos mind aranynyal folna is, még sem elég volna nekem.“ Mi módon lehetne az érseket megnyerni: ez a drámai érdek a drámában. Azt mondja Balassa Menyhértnek Tamás deák: Kétféle eszközzel lehetne megnyerni az érseket, ajándékkal és hittel. „Micsoda? Hittel?“ — mondja Balassi Menyhért. „Bizon nekem tetszik, igen jót szóllasz. Az nagy istenre mondom, hogy soha semmihez olyan kész nem vagyok, mint ehhez, mert nagy jó és hasznos kereskedésnek esmertem az hittel való kereskedést mindenkor, kihez a többi kereskedések mind semminek tetszenek, ki en meg is próbáltam . . .“ — „. . érsek

uramnak mond en szómmal: hogy ha jó gondviselőm leszen, kész vagyok vele egy hitet tartanom.“ A következő jelenetek egyike bemutatja nekünk, amint Balassa Menyhért ott van annál a férfiúnál, akinek a kegyét akarja minden áron megnyerni, ott van Óláh Miklósnál. Az érsek azt mondja neki, hogy számlálja el bűneit, mire Balassa Menyhért azt mondja, hogy az lehetetlen. Csak a nagyját fogja elmondani, ami eszébe jut. „Ottan meniszer lettem árulóvá, egyéb bűneimet elhagyván, azokat számlálom elő. Ha pedig mind az többit is előszámlálnám, egy hétig innen fel nem kelhetnénk.“ Elkezdődik a gyónás. A szenteket említi Balassa és hozzáteszi: „Mind az több szenteknek is, neked is kegyelmes uram —“ Érsek. „Miért nem mondod Istent kegyelmesnek, hanem engem?“ Balassa. „Hadd járjon most, itten csak nagyságod használhatna ennekem, amint reménlem, hogy használ.“ Elmondja azután, hogy minő gaz módon bánt az édesanyjával. Erre azt mondja az érsek: „Méltán verte volt meg anyádat az isten, hogy ilen monstromot szült volt ez világra, mint te vagy, mert az egész magyar nemzetnek nagyobbat nem vethetett, minthogy tégedet szült volt e világra.“ A végén száz gira ezüstöt ad Balassa Menyhért az érseknek. Úgyis csak arról van szó, pénzt akar az érsek. „Oh uram Isten,“ — mondja Balassa, — „hogy nem igértem volt előbb a száz gira ezüstöt; tudom, hogy ha azt míveltem volna, nem kellett volna előszámlál-

nom enni sok árulásaimat, kikkel immár mind az egész világ rakva leszen.“ Erre az érsek feloldja őt, elmondja, ezeknek és ezeknek a szenteknek a nevében feloldalak a bűnöd alól. És most egy sikerült szatírikus vonás, ha tényleg az akkori viszonyokat vesszük, mikor a fő az volt, hogy az egyik felekezet a másikat minél élesebb gúnnyal ostorozza, az, hogy az érsek amint feloldja, egyszerre mintegy maga is meghökken: „Úgy tetszik, hogy Istent ingyen nem említém?“ Balassa azt mondja: „Úgy legyen, hiszem, hogy te nagyságodnak is kevés gondja vagyon Istenre.“ Balassa Menyhártnak nincsen bűne, nem tud magára ismerni; azt mondja: „Úgy tetszik, mintha ugyan ropognék és egy csontom sincs helyén.“ Rosszul érzi magát, hogy nincs bűne, olyan mélyen bent van bűneiben. A vége ennek a szatirizáló jelenetnek az, hogy az érsek, aki csak a pénzt óhajtotta, és a borzasztó áruló elmennek együtt ebédelni. A dráma vége más dolgokról szól. Ez egy utólag hozzáillesztett drámai kép, melyben Balassa Menyhért fiát, Boldizsárt látjuk, amint az udvartól hazaszökik, mert úgylátszik, hogy apja gazságait akarja folytatni és erre szabad talaj kell neki; nem érzi magát jól az udvarnál. A drámában a fő a Balassa Menyhért jelleme. A következő jellemvonások vannak Balassa Menyhértben erősen kiemelve. Először a cinizmus. Ez teszi voltaképen lehetővé a drámát; ha ez a sajátság nem volna meg benne, nem volna lehetséges a szatíra, mert a ciniz-

mus abban áll, hogy az illető nem restelli rossz sajátságait kimondani, sőt dicsekszik is velük. E cinizmus nélkül ez a folytonos önszatirizálás érthetetlen volna és természetellenes, de így megértjük, hogy egy ember, akiben ilyen vad cinizmus van, annyit kérkedik gazságaival. Megvan benne aztán a kapzsiság. Neki minden eszköz jó a pénzszerzésre és azt hiszi, hogy mindent el lehet érni pénzzel. Ez a vonás elég találóan van festve benne. Van aztán itt-ott bizonyos öngúny, mely a cinizmussal rokon. Ezek a sajátságok vannak Balassa Menyhértben megrajzolva és ezt azért emelem ki külön, mert a korabeli többi drámában csak egyoldalú jellemek vannak, azaz minden alaknak van egy sajátsága s ezt a sajátságot mutatja, mint a bohózatban elejétől végig. Ez a legprimitívebb jellemzés, hogy az illető ember nem egyéb, mint kétlábú jellemvonás. Itt már másképen van. Több jellemvonást látunk, melyeket a szatirizáló mind meg akar világítani. Ez az első magyar drámai jellemzés.

Ha összefoglalom mindazokat a drámákat, melyekről eddig szóltam, a kor kirívó tendenciájának megfelelően mindannyi iránydráma volt, azaz azért irattak, mert a szerző valaminek a rosszaságát, helytelenségét ki akarja mutatni, valamit meg akar bélyegezni. Meg akarta bélyegezni ebben az esetben Balassa Menyhértben az árulót is, meg a katolikust is.

Van azonban egy drámánk, ha drámának lehet nevezni azt a két lapot, melyet Erdélyi Pál,

kolozsvári egyetemi könyvtárnok egy könyvtáblából fejtett ki nemrég. Ha ezt a primitív nyomdából kikerült terméket olvasgatjuk, akkor egy új világ tűnik elénk. Egész más, mint az eddigi drámák. Mivoltára nézve csak hipotézissel dolgozunk, de ezek a hipotézisek valószínűek. Ez a kettős lap töredéke egy drámának, melyet a századnak legnagyobb költője, Balassa Bálint írt. A dráma címe valószínűleg ez: *Credulus és Julia comoediája.* Valószínűleg Bártfán nyomtatták 1588- vagy 1589-ben. Hosszabb jelentést írt róla Erdélyi Pál a Könyvszemle 1900. évi folyamában. A négy levél tartalma ez. Credulus szereti Júliát, de ez nem hajlik hozzá, hanem inkább Silvanushoz, aki Credulus barátja, de csak álbarát. Ez a négy nyomtatott lap, amint hisszük, töredéke egy drámának, melyben Balassa Bálint saját élete drámáját, vagy talán saját életének legfőbb tragédiáját akarta elmondani. Minden jel arra mutat, hogy ez a Credulus maga Balassa Bálint, Júlia pedig Ungnádné Losonczy Anna. A dráma tárgya Balassa Bálint és Losonczy Anna viszonya. Az áruló barát pedig Forgách Zsigmond, ki elvette Losonczy Annát. Vajjon valóban Balassa Bálint írta-e ezt a drámát? Ez a négy lap elegendő-e arra, hogy valószínűvé tegye, hogy Balassa Bálint itt önmagát állította színpadra? Ha Balassa Bálint itt saját életének egy tragikus összeütközését dramatizálta, akkor ez sajátságos műfaj volna, úgy, mint a magyar

literaturában sajátságos, páratlan műfaj a Mikes Kelemen levelei, amelyre külföldön sincs példa, ha valóban azok a levelek nem egyebek, mint memoireok, melyeket levélalakban írt Mikes Kelemen. Itt a költő saját életét dramatizálja, mégpedig nem áttétellel, nem nagy költői transitokkal, hanem csak egy kis álarccal, csak a nevek megváltoztatásával. A pszihológiai viszony egészen olyan, mint aminőt Balassa Bálint életének ez a fájdalmas jelenete mutat. Itt van a helye voltakép annak az eljárásnak, melyet a mai literatúratörténetben nem sokat használnak, a stílus-analízisnek. Egy költő mindíg önmagára vall, ha olvassuk, megismerjük Petőfit, Aranyt, ha csak 8—10 sort olvasunk is valamely költeményéből. Minden költőnek megvannak a sajátságai, melyek csak nála fordulnak elő. Ezeket mi elméleti módon nem tudjuk kifejezni, de érezzük azt, hogy például ez a költemény Petőfitől való, habár nem tudjuk in abstracto, hogy ezek meg ezek a stílussajátságok vannak meg Petőfiben. Ki kell itt is mutatni, hogy mi az, ami ezt a munkát Balassa Bálint művei közé emeli. A következő sajátságoknál fogva kell ezt a munkát a Balassa művének tulajdonítani. Először, ebben a drámában előfordul egy költemény, mely előfordul Balassa Bálint költeményei közt is. (O magas kősziklák, Kietlenben nőtt fák, kik nagy szerelem tüzén, igaz bizonyságom vagytok, mert kinaim Tudjátok, mint szinte én... stb.) Erős érvvé válik ez a körülmény akkor, ha kö-

zelebbről megvizsgáljuk azt a költeményt, melyet Balassa költeményei közt és ezt a költeményt, melyet itt találunk. Azt látjuk, hogy a drámában közölt költemény helyesebb szövegű; vannak kifejezések, melyek nehezen érthetők az eredeti kódexben levő szövegben, míg itt a szöveg jobb, tisztább. A második érv Credulus, aki itt előfordul, de előfordul Balassa költeményeiben is, mint Balassa Bálint pszeudonimja, valamint Júlia is előfordul Balassa költeményeiben, mint Losonczy Anna pszeudonimja. Nyelve, stílusa szintén emlékeztet Balassa Bálint lírájára és végül tartalmilag a dráma majdnem fedezi Balassa Bálint életének egy epizódját. A drámában egy pszihológiai konfliktust látunk. Júlia igen kacéran elutasítja Credulust, aki azonban nem akar tágítani; ekkor megtudja, hogy vetélytársa van és most Silvanus ellen fordul haragja. A dráma vége nincs meg. Vannak a drámában jelenetek szolgák közt is, ami mutatja, hogy nem csupán lírai jelenetekből áll, hanem valóban egész az életből vett jelenetsorok vannak megérzékítve; valóságos drámát akart Balassa írni, nemcsak egy párbeszédet egy férfi és egy nő között. Nyelve költői és lírai elemek vannak beleszőve, tisztán azzal a célzattal, hogy költői játékot akar feltűntetni. Ilyen a párbeszéd Silvanus és a visszhang között. Felolvasom a jellemzőbb költői passzusokat, amint gondolom, mert látni fogjuk belőle, hogy miféle költői dikció van ebben a kis töredékben, minőt drámában nem

találunk egészen Csokonaiig, azonkívül felolvasom azért is, mert maga ez a töredék egy folyóiratban jelent meg csak és a Magyar Könyvszemle nincs éppen nagyon elterjedve. A következő jelenet van előttünk. Credulus, az epedő költő, hivatkozik a költészet hatalmára, Júlia azonban azt mondja, ez nekem mind semmi, te csak untatsz engem. Ez a pár sor így hagzik: Credulus. „Ki hinné, nagy Isten, hogy ilyen angyali szépségben, ezféle kegyesnek szívében ilyen szörnyű kegyetlenség uralkodjék? Talán im ez repedezett kősziklától születtél? vagy Karthago határiban termett oroszlán tejét ittad? A szép Diana, az vadászásnak istenasszonya gyakran elhadta sétálását s figyelmetesen hallgatta az én siralmas verseimet, sőt még az erdők, hegyek, völgyek, berkek is hallván az én keserves énekemet, mellettem keservesen zöngöttek; csak te egyedül, szép Júlia, hogy aspis kegyó módra füleidet bedugod beszédimre, nem könyörülsz rajtam, sőt látom, hogy szintén úgy élsz kénommal s könyhullatásimmal, mint egy jó ízű eledellel.“ Júlia. „Tisztes kis eledel bátor, akár én magam mondjam: Nem veszed eszedben, szegény, hogy inkább idegenítesz, mint édesítesz engem magadhoz az efélével... stb.“ A párbeszéd folyik. Egy másik részlet. Credulus. „Ha az Isten mind az mennyei s mind az földi sok szépségeket hozzájuk illő természettel ékesítötte, mi dolog az, hogy szivödet a kegyességben részetlenné tette? Nem tudod-e, hogy oly szintén az szép-

ség kegyesség nélkül, mint az szép kút jó forrás nélkül s mint az szép fiatal ág gyümölcs nélkül. Ha azt tartod, hogy nem érdemlem a te szerelmedet, ámbár ne szeress engemet, csak engedd azt, hogy én szerethesselek tégedet.“ Amint látják, természetességre és bizonyos költői lendületre ez a dikció nagyon is magasan áll mind a felett, amit eddig a magyar drámai literatúrában láttunk. Mindamellett lehet, hogy ez a dráma, mely annyira ráillik Balassa Bálint és Losonczy Anna viszonyára, valami olasz átdolgozás. Mert hiszen a viszony, amely itt van: az epedő szerelem, a visszautasító kacér asszony, ezek olyan elemek, melyek előfordulnak az olasz pásztorjátékokban. Mindezen általános vonások, meglehet, hogy át vannak véve és maga a dialógus is némiképen fordítás vagy átdolgozás. Arra látszik utalni, hogy előfordul benne ilyen kifejezés: az olajfák alatt sétálni, amely idegen flórába vezete bennünket. Ime ez a dráma volna az első magyar dráma, mert az eddigi magyar drámák ugyan drámai jellemzések, de hiányzik belőlük a voltaképeni drámai cél. A drámai cél valamely lélektani processzus feltűntetése, nem pedig valami irónikus tendencia, sem pedig valaminek a pellengérre állítása. Eddig csak szatírákkal foglalkoztunk, egyedül ebben a drámában állunk először lélektani alapon, ezt nem a gyűlölet, hanem a szerelem, vagy talán, ami még ennél is nagyobb szenvedély, a féltékenység diktálta.

Épp így nem vallásos tendenciájú *Szegedi Lőrinc Theophaniája.* Ez fordítás. Egészen röviden foglalkozom vele csak azért, mert a kézikönyvekben szintén szó esik róla, bár semmiféle komoly tárgyalásra nem méltó. Theophania annyit tesz, mint Isten megjelenése. A munkában megjelenik Isten a bűnbeesés után. A darabban előfordul Ádám, Éva, Káin és Ábel. Latinból van fordítva. Debrecenben jelent meg 1575-ben; nem iránydráma olyan értelemben, mint az addigi erkölcsös teológiai munkák, hanem arról van szó benne, hogy a tanulók jól viseljék magukat, mosakodjanak, mert különben úgy járnak, mint Káin. Körülbelül ez a munka tendenciája. A Theophania prózából való, nem éppen szószerinti fordítása egy latin verses műnek, melyet Selnecker írt. (Kimutatta Heinrich Gusztáv. E. Phil. Közl. 1886.)

Van a magyar drámairodalom ezen korából egy dráma, melyet csak egy citátumból ismerünk, mely még töredékben sincs meg. Röviden előadom, hogy áll a dolog. Régebben említettek több ízben egy Sophokles-tragédiát magyar nyelven a XVI. századból, midőn még csak ezen teológikus, vitadrámák járják. 1558-ban jelent meg Bécsben egy munka: tragédia Sophokles Elektrájából magyarra fordítva. Ennek fordítója Bornemisza Péter, protestáns püspök. Ez a munka azonban elveszett, egyetlen egy példánya sincs meg; de a XVIII. században még megvolt a könyv és Besse-

nyei olvasta, ismerte és idézi. Bessenyei György idézete után ismerjük ezt a könyvet, mert eddig vagy lappangott, vagy elveszett. (Azóta már előkerült.) Mit kell képzelnünk erről a drámáról? Ez a Bornemisza Péter, aki különben Balassa Menyhért családjánál gyakran megfordult, akinek protektora az áruló Balassa Menyhért volt, Olaszországban, Páduában tanult. A páduai tanulás igen fontos volt a magyar drámaírásra nézve. Sztárai is alkalmasint ott ismerkedett meg a színpaddal. Páduában a XVI. század első felében már előadtak latin nyelven görög tragédiákat. Ez összefügg a humanizmussal, mely azon volt, hogy a régi görög drámákat népszerűsítse, a görög műveltséget terjessze s lefordította a régi görög tragédiákat részben latinra, részben olaszra. Bornemisza Péter valószínűleg megismerkedett egy ilyen tragédiával, s a latin vagy olasz tragédiával és a latin vagy olasz művet lefordította magyarra. Erasmus, a nagy humanista, a XVI. században kezdte a görög tragédiákat latinra fordítani s ennek az iránynak egyik képviselője, úgylátszik, a mi Bornemisza Péterünk is. A könyv elvesztését úgy lehet magyarázni, hogy a régi nyomdák nem voltak olyanok, mint ma, nem nyomtak olyan gyorsan, mint ma és nem olyan sok példányt. A XVI. század kézi sajtóin nem készült több példány egy munkából, mint 50, 100, 150. Ennyi pedig, különösen olyan zivataros időben, mint a török foglalás, könnyen elvész. Így

magyarázható, hogy a régi magyar könyvekből csak kevés példány maradt meg és aránylag elég sok magyar könyv teljesen elveszett örökre. Bessenyei idézi ezen Sophokles-tragédia magyar szövegét, mely azonban nem egyezik Sophokles ismert tragédiájával. Lássuk most a dikcióját. Klytemnestra szavai: „Hála legyen Istennek, pedig megmenekedhetem, az Agamemnontul, az en ag ferjemtul, ki zabolán akar vala tartani. Annira regnált vala rajtam, ingyen, embernek sem tudom vala magam, egy pohár bort kedvemre meg nem ihattam, híre nélkül csak ki sem léphettem házamból, maga engem az en anyám gyermekségemtul fogva nagy kedvemre tartott, ő pedig mind természetemből, mind erköltsömből ki akar vala venni. Kiért ha száz lelke volt is, meg kellett volna halni sat.“ Holmi 109. l.

A protestáns drámairodalom most megakad. A debreceni hitvallás 1562-ben kimondja, hogy a színjátékokat el kell tiltani, mert a színjátékok a „gonosz kívánságok fáklyáját gyujtják meg.“ Kérdés, ezért szakadt-e meg a protestáns dráma, mert ez a hitvallás eltiltotta. Hiszen ez a hitvallás azon világi játékokra vonatkozik, melyek sértették az egyházi felfogást, de nem a teológiai drámákra. Tény az, hogy a protestáns vallás mindinkább hanyatlik és fellép teljes fénnyel, pompával, meghódítván a világot, az ifjúságot és a szülőket: a jezsuita dráma.

IV. Iskolai drámák.

1. Jezsuita-dráma.

A jezsuita-dráma a reformációval függ össze. A XVII. században kezdődik az ellenreformáció győzelmes előnyomulása; pár évtized alatt visszaszerzi azt a terrénumot, melyet a XVI. században elvesztett. A jezsuiták az ellenreformáció kitűnő katonái és a jezsuiták egyik eszköze a művészet, a pompa kifejtése. Ezzel is, nemcsak érvekkel akarták a szíveket megnyerni, nemcsak tudománnyal és teológiával, hanem pompával, művészettel is akartak hatni. A műtörténelem egyik pompázó stílusának, a barok stílus egyik építészeti ágának a neve: jezsuita stílus. A XVII. század végén ilyen pompázó épület- és templomstílust alkalmaztak. Ennek a célzatnak szolgáltak a jezsuita iskolai drámák is. Már a XVI. század végén előadták Kolozsvárt Szent István király életét latin nyelven iskolai dráma alakjában. Ez a dráma nem maradt meg. A legrégibb fennmaradt jezsuitadráma 1668-ból maradt meg: Dávid és Saul történetét adja elő és a szövege kettős tartalommutató alakjában megmaradt és Melich János adta ki ezelőtt néhány évvel. A jezsuiták ápolták az iskolai drámát és ez megfelelt az iskolai rendszerüknek. A jezsuiták ratio studioruma 1559-ben ezt mondja: „Végre az ifjakat és szüleiket csodálatosan felvidítja, lelkesíti és társaságunkhoz láncolja az,

midőn a gyermekek igyekezetöknek, játékbeli ügyességöknek, emlékezetöknek némi bizonyítékát adhatják a mi munkánk által az iskolai színpadon. Adandóknak látszanak tehát komédiák és tragédiák, azonban a provinciális szabályzat szerinti mérséklettel." Már néhány évvel a jezsuiták megtelepedése után megjelenik ez az utasítás, melyben elő vannak írva a jezsuita drámák. A jezsuita drámákat különösen farsangkor adták elő; azonkívül az első és második félév végével. Többnyire az iskolában folytak ezek az előadások, külön erre a célra készült színpadon, mert arra igen nagy súlyt helyeztek a jezsuiták, hogy külön színpadjuk legyen, necsak valami fabódé, melyben alkallomszerűen előadják a drámákat. Volt eset, hogy egész színházat építettek, mint Nagyszombatban. A drámákat a jezsuiták növendékei adták elő és a jezsuita tanárok írták; többnyire a retorika tanára volt a dráma szerzője. Volt színlap, mint ma és volt taps is. Kihívások még nem voltak, ez aránylag újabb dolog; az első kihívás a XVIII. század közepe felé történt. Az előadásokon igen nagy pompát fejtettek ki; előfordult például, hogy koronázást mutattak be valóságos lovasbandériummal. Ezen jezsuita drámák forrása elsősorban a biblia volt, azonkívül a klasszikus történet. Voltak azonban magyar tárgyú előadások is; pl. Zrínyi történetét előadták és, ami igen érdekes, ép keresztény szempontból, a magyar keresztes háborút, II. Endre háborúját Palesztinában,

szintén előadták. Előadták általában a leghíresebb magyar történeti alakoknak biografiáját így dramatizálva: Hunyadi Jánosét, Mátyás királyét. A jezsuitadráma többnyire vagy megtérést ad elő, legalább kezdetben, vagy eltávozást. Mert a jezsuitadráma célja határozottan erkölcsi volt, annyira, hogy voltakép minden jezsuitadrámának foglalatja egy erkölcsi mondás. Minden jezsuitadrámának szimbólikus jelentése van. Van két címe is; van egy cselekvény, a valódi cselekvény és aztán valami, ami a cselekvény felett lebeg; a szimbólikus jelentése a drámának mindig erkölcsi. A jezsuitadráma általában morális és vallásos. Azt lehetne mondani, hogy a régi időben az önképzőköröket pótolta annyiban, hogy főcélja még az is volt, hogy az ifjak tanulják az előadást, szóval bátorságot merítsenek nagyobb szónoklatokra, fellépésükben ügyesek legyenek stb. Nyelvük többnyire latin volt, azonban később a magyar is mindinkább kezdett terjedni a jezsuitadrámaírók közt. Latin volt a jezsuita drámák nyelve és azt könnyen át lehet látni, hogy miért. Mert a latin egyházi nyelv volt és mert az oktatásnak is fontos eleme volt, a korabeli oktatásnak egyik főcélja az, hogy a növendékek tanuljanak meg jól latinul; ennek a célnak a szolgálatába állították a drámákat is. Végül latin volt a nyelv, mert a latin a jezsuita rendnek is univerzális nyelve volt. Azonban a XVIII. században a latin mellett

mind sűrűbben találkozunk magyar jezsuita drámákkal. Már régebben Nagyszombatban, Sárospatakon magyar drámákat adtak elő. Sárospatakon mintegy versenyeztek a kálvinista iskolákkal. Egyáltalában, ahol versenytársa volt, ott a jezsuita különösen nagy pompát fejtett ki úgy, hogy a kálvinista tanulók elmentek a jezsuita drámát meghallgatni, mert ott sok dekorációt lehetett látni. De nemcsak ezt tették, hanem pl. midőn látták, hogy a magyar drámának nagyobb a közönsége, lassanként a latin mellett magyar előadásokat is tartottak, különösen a XVIII. század második felében. Ez összefügg nemcsak a protestánsokkal való konkurrenciával, hanem a pálosokkal való vetélkedéssel is, akik a legrégibb magyar egyházi rend voltak és a XVIII. század folyamán is igen jeles iskolákat tartottak fenn. A jezsuiták látván, hogy ezek magyar előadásokat tartanak, rendjük szellemében igen gyakran eltanulták ezt tőlük és a század második felében már egész sor magyar jezsuita drámaíróra találunk. Azok közt, akik tisztán az iskola számára dolgoztak, van a XVIII. századnak legnagyobb történetírója is, *Katona István*. A történet iránt már ifjúságában rendkívül érdeklődött; drámákat is írt, de ezek elvesztek. A legnagyobb jezsuita drámaíró Faludi Ferenc volt .

Amint a jezsuitarendet megszüntették, persze ezek a színelőadások is megszűntek, azon-

ban az iskolai drámának még volt jövője, még fennmaradt és van bizonyos kapcsolat az iskola-dráma és a valódi dráma, a színpadi dráma közt. Ha nem lett volna iskoladráma, akkor alkalmasint nem támadt volna a XVIII. század végén a gondolat Ráday Pálban, hogy ő magyar előadásokat fog tartani. Az iskoladráma népszerűsítette a drámairodalmat, kedveltette meg a közönséggel a színpadi hatásokat és az iskola-dráma ilymódon átvezet a nemzeti drámához. Amint a jezsuiták megszüntetik előadásaikat, kezdődik a valódi magyar színházi élet.

Az eredeti jezsuita drámaírók közül, akik magyar nyelven írtak, a következők a fontosabbak. *Kozma X. Ferenc* a XVIII. század közepén írta, adta ki darabjait, de a XIX. század elején is élt, tehát még a jezsuitarend feloszlatása után is. A jezsuiták feloszlatásuk után többnyire papok lettek s így tett Kozma Ferenc is. Tanár volt, szónok és iskoladrámaíró. Az iskoladrámának mindíg tanító és retorikus célja volt a jezsuitáknál. Főművei a következők: „Jekóniás, szomorú szabású víg kimenetelű játék.“ 1754. A tárgy bibliai, mint a jezsuita drámák nagyrészt, a Királyok Könyvéből van véve. Azzal kezdődik a dráma, hogy Jekóniás, aki fogságban volt 37 évig, kiszabadul és Judea királya lesz. Az intrika úgy indul meg, hogy az assyr fejedelem öccse, Boldizsár király akar lenni és azért szabadította ki Jekóniást, hogy segítsen neki cél-

jának elérésében. De Jekóniás nem akar segíteni s ebből indul ki az egész drámai mozgalom. A dráma tanulsága aztán egy versbe van foglalva, mely némiképen emlékeztet bennünket Kölcseynek a Vanitatum Vanitas című híres versére. „E mulandó világ sorsa füst és merő semmiség, Tele vagyon hiúsággal és állhatatlansággal.“ Különös jelenet, jegyzi meg egy tudós történetírója a magyar drámának, hogy Jekóniás, midőn a börtönből, melyben 37 évig szenvedett, kilép, elébe járuló családjában nagy örömmel üdvözli kisded gyermekeit is. Nevezetes jellemvonása ezeknek a drámáknak pszichológiailag a következő. A dráma egy szenvedély története, de a szerelem szenvedélye ki volt zárva az iskolai drámákból s így természetes, a szerzőknek pszichológiai erőszakosságot kellett elkövetni. A jezsuita drámaszerzők a különböző érzelmeket, pl. a barátságot állították a drámáikban előtérbe és szenvedéllyé fokozták. A barátságon fordultak meg aztán a nagy drámai szenvedélyes jelenetek; ők kénytelenek voltak így forszírozni az érzelmeket, hogy pótolják a szerelmet, a drámai motívumok közt.

A jezsuita drámaírók közt fel szokták sorolni *Faludi Ferencet* is, aki 1750-ben adta ki „Constantinus Porphirogenitus“ című drámáját, illetőleg ebben az évben adták elő. Ez a dráma azonban nem eredeti dráma. A kézikönyvekbe, amennyiben eredeti drámaként van felsorolva, valami tévedés csúszott be. Ez a dráma fordí-

tás olaszból, bár az olasz eredetit nem ismerjük. Faludi olaszból fordította és ez nem csoda, mert öt évet töltött Rómában, mint gyóntató Szt. Péter templomában. Rómában lett költő, hol nagy hatást tett rá az olasz literatúra; ott ismerkedett meg azzal a drámával is, melyet tanítványaival előadatott. Ez a dráma nyelvileg a legkiválóbb iskoladráma; Faludi rendkívüli nyelvgazdagsága itt is mutatkozik.

Épen ilyen téves *Kunits Ferenc* drámájának felemlítése, aki szintén jezsuita volt és írt egy drámát *Sedeciás* címmel. Ezt rendesen úgy taglalják, mintha valami eredeti mű volna, pedig ez szintén fordítás olaszból, illetőleg egy olasz eredetinek latin fordításból való fordítása. Granelli írta olaszul és egy német jezsuita, Pamer fordította latinra és ebből dolgozta át magyar nyelven tanítványai számára Kunits Ferenc.

A legnagyobb, legjelentékenyebb drámaíró a jezsuiták közt, talán a XVIII. századnak a legnagyobb drámaírója: *Illei János* volt. Ha műveit olvassuk, ha látjuk, milyen sok szerencsés drámai gondolata van, akkor valóban sajnáljuk, hogy nem volt akkor semmikép sem alkalma a maga tehetségét érvényesíteni. A jezsuita színpad csak álszínpad volt; egy nagy drámaíró itt semmikép sem érvényesülhetett. Ha akkor lett volna már színházunk, meglehet, hogy Illei valóban kitűnt volna, míg így jeles mint drámaíró, de azért mindent összevéve, mégis csak az iskoladrámáknak a

nagy fonáksága megvan benne is. Illei János Komáromban született; egyáltalában érdekes, hogy a XVIII. században milyen sok iskoladrámaíró született ebben a városban. Illei a század végén halt meg; 1725-től 1794-ig élt. Franciául is tudott és franciából is fordított műveket, ami megmagyarázza drámáinak a nagy színszerűségét. Munkája, amely igen jelentékeny iskoladrámaíróvá teszi őt, a következő: „*Salamon, Ptolomaeus és Titus.* 3 szomorú játék. Kettejét ennek maga szerzette, harmadikat pedig Metastasiusból fordította és az elöljáróinak engedelméből kibocsátotta. Kassa, 1767.“ Ez a Metastasio (meghalt Bécsben, 1782.) a Titus színmű szerzője, a XVIII. század kiváló olasz dalosjátékköltője volt, ki egy ideig a bécsi udvarban élt s ez magyarázza meg nagy népszerűségét Ausztriában és azt, hogy műveit nálunk is annyira ismerték és fordították; igen sok iskoladráma nem egyéb, mint Metastasio egy művének átdolgozása. Illei fentemlített drámái közül az első *Salamon.* Ez eredeti dráma; megvan benne az időegység, és ha meggondoljuk, hogy mikép lehet előadatni a gyermekekkel valami magyar történeti dolgot, mely egyszerűen, rövid terjedelemben nagy erényeket és bűnöket mutat be és a gyermek kedélyére nemesítőleg hat, ha ezt célul tűzzük ki, akkor Salamont valóban sikerült iskoladrámának kell mondanunk. „Salamon király Lászlónak foglya“, ez a munka címe. A tárgyat Bon-

finiből vette Illei. Cselekvénye ez: Salamon panaszolja, hogy ő nem valódi király, csak álkirály; míg a valódi király László. Nem akar ilyen árnyékkirály maradni, hanem erőszakosan meg akarja változtatni a helyzetet. El akarja fogatni csellel Lászlót. Látjuk magunk előtt a gőgös királyt. Salamon mindjárt megbízza egy vitézét, Szabolcsot, hogy fogja el Szent Lászlót. Szabolcs lesbe áll; László megjelenik, és amint vitézeivel párbeszédet folytat, Szabolcs elmegy valami barlangba, ott elrejtőzik, azonban felfedezik, megtámadják és megsebesítik. Szent László, amint látja, hogy Szabolcs, aki őt el akarta fogni, megsebesült, hozzálép és bekötözi a sebeit. Látjuk a nemes királyt. Ezek mind olyan erkölcsi motivumok, melyek igen célszerűek az iskolai színpadon. Szabolcs Szent László nagylelkűsége következtében annyira meg van hatva, hogy elárulja Salamont. A nemesség, a nagylelkűség lefegyverzi a bűnt. Ez is erkölcsi dolog. Most megfordul a kocka; most Lászlóék várják Salamont, és amint megjelenik, elfogják a gonosz királyt. A bűn bűnhődik. Úgy erkölcsi motivumaira, mint a cselekvény gyors lefolyására és kerekdedségére ez a dráma a legsikerültebb ilyen iskolai drámák közé tartozik, amit csak ki lehet gondolni, minthogy a nagy erényeket, bűnöket mutatja be olyan módon, ahogy a gyerekeknek be lehet mutatni s bemutatja a bűn bűnhődését, az erény jutalmát. A második drámája Illeinek

Ptolomaeus. Ez azért érdekes, mert előfordul benne egy női személy is, de természetesen férfi ruhában, álruhában jelenik meg. Az egész egy bosszú története. Van Illeinek még egy későbbi műve is. Ez már voltakép nem iskoladráma, de mégis ebben a keretben akarok róla szólni, mert Illei jezsuita volt, bár, amikor ezt a drámát írta, a rend már el volt törölve. Meglehet azonban, hogy ilyen fajta drámákat, ilyen vígabb, ebben a stílusban szerkesztett iskoladrámákat már előbb is írt és előadatott; mindenesetre ez az ő eredeti műve és életrajza ezen mű tárgyalása nélkül csonka volna. A munka címe ez: „*Tornyos Péter*. Farsangi játék. Komárom és Pozsony, 1789." Mikor ezt írta, már nem volt neki iskolája, már nem adathatta elő tanítványaival, hanem várt és nem hiába. Ő is megnyerte, mintha iskoladrámájának személye volna, jutalmát, mert előadták drámáját, mégpedig nem az iskolában, hanem előadták — már megváltoztak az idők — nyilvános magyar színpadon, Kelemenék. Ez az első magyar bohózat. Tárgya az, ami bohózatban igen gyakran mintegy főmotívum, hogy két szolga megtréfál és meglop egy öreg zsugori embert. A szolga ravaszságán és ügyességén, a zsugori bosszúságán nevetünk. Ilyen vígjátékok már a középkorban is előfordulnak, és megvannak ezek a motívumok Molièrenél is. Tornyos Péternek a történetében ezek a motívumok a következőkép vannak alkalmazva. Az öreg Tornyos Péter, mintha megbolondult

volna, ki akar tenni magáért. 200 aranya van, ezeket nem akarja senkire sem hagyományozni, inkább megmutatja, ki a gavallér. Arra használja a pénzt, hogy roppant nagy lakomát csap, melyen 150 embert vendégel meg úgy, hogy egész életükben megemlegessék. Eközben megjelenik a garabonciás diák. (A garabonciás [garaboncás] diák a magyar babonának egy alakja; azt beszélik róla, hogy igen ravasz, tizenhárom iskolát járt [ez a 13 bűvös szám], sárkányon jár és hatalma van vihart támasztani.) Ezt a tréfás alakot szerepelteti Ventifax név alatt Illei. (A V. név a garabonciás diák azon tulajdonságára vonatkozik, hogy vihart, forgószelet támaszthat.) Ez a Ventifax az öregnek a szolgájával, Lőrinccel lóvá teszi Tornyos Pétert. Elszedi a pénzét és egy erszényt ad neki s elhiteti az öreggel, hogy ebben az erszényben mindíg van annyi pénz, mint most. De nem szabad megnézni, csak három óra mulva; persze nincs benne semmi, de az öreg lépremegy, elfogadja az erszényt. Azonkívül Ventifax, ki a sárkánymaskarában jelenik meg, átadja neki kétszarvú fejét, álarcát, átadja neki sárkányfarkát, mellyel megjelent, és amint ez megtörtént, bejönnek, keresik a garabonciás diákot hitelezői, azonban ott látják az öreget, a garabonciás diáknak nézik és jól elverik. Ez alatt pedig a szolga és a garabonciás diák a pénzzel tovább áll; a szolgák megszöknek: az öreg pedig felsült. Ez a bohózat nemcsak

azért nevezetes, mert az első magyar bohózat, hanem nyelvénél fogva is. Nyelvében van valami népies íz. Tárgya farsangi játék; tartalma mintegy össze van foglalva egy kis versben, mely szerint: „Tornyos Péter bált indít, reá költi mindenit; nem sajnálja, csak tessék az uraknak a játék. Maskarát ád s maga is felöltözik, ha veszít is, nem sajnálja stb. Nagy konyhát üt, fársángol, koldússá lesz és táncol, nem sajnálja stb.“ Amint látjuk, a nyelvében van valami tréfás, népies zamat, ami elüt az iskolai drámák nyelvétől, különben is már nem iskoladráma, hanem farsangi játék. Azonkívül van benne valami tréfás jellemzésféle is; olyan alakok, amilyenek az iskolai drámákban nem fordulnak elő. Ez a jellemzés felületes ugyan, de mégis legalább feltűnnek a tréfás alakok előttünk. A jellemzés nem lehet mély és lélektanilag alapos, mert hiszen a bohózat egy főssajátsága, hogy a cselekmény uralkodik, a jellemek a tréfás cselekmény kedvéért változnak, csak azért szerepelnek, hogy nevessünk, mindig a cselekményhez idomulnak.

Van még egy jezsuita dráma magyar nyelven, mely talán eredeti. Ezt nem találtam meg a literatúrában s őszintén megvallva, én sem ismerem, hanem tán valaki önök közül, aki erre kedvet és hivatást érez, utána néz és alkalmilag felvilágosít. Van egy *Kereskényi Ádám* nevű jezsuita, aki szintén Komáromban született, ezen a drámaírókra nézve kedvező talajon és Bécsben nevelkedett s ott megismerked-

hetett talán a német jezsuita drámával. 1777-ben Kolozsvárt meghalt. Drámájának, melyről nincs kimondva, hogy fordítás: „Ágostonnak megtérése, mely a személyek közt beszélgetéssel előadatott Kőszegh királyi városában, 1757.“ Nem tudom, hogy ez Szent Ágostonra vonatkozik-e. A jezsuitadrámák igen gyakran a szentek életéből veszik tartalmukat. Minden esetre a megtérés, mely itt előfordul, olyas valami, ami a jezsuitadrámáknak egyik főmotívuma. A jezsuitadráma vagy megtérést vagy elkárhozást szeret elénk állítani.

A jezsuiták mellett más szerzetes rendek is ápolták az iskolai drámát. Ezek közül a ferencrendiek, a pálosok és piaristák drámáival akarunk röviden foglalkozni.

2. A ferencrendiek.

A ferencrendiek közelebb állottak a néphez, mint bármilyen más rend, szegényebbek is voltak, népszerűbbek is, mert már foglalkozásuknál fogva rokonszenvesebben álltak a parasztsággal szemben, mint a jezsuiták. A ferencrendiek drámái közt a legérdekesebb, majdnem páratlan tünemény *a csíksomlyói passiójátékok*. 1721-től 1751-ig a ferencrendiek Csíksomlyón passiójátékokat rendeztek, mintha a középkorban éltek volna. Valóságos passiójátékok előadását lehetett látni, hol az utcán vagy vidéken, hol az iskola-

termekben. Ezek a passiójátékok annyira közkedveltek voltak Csíksomlyón, hogy nemcsak a lakosság gyűlt össze nézésükre, hanem a szomszédból is sokan eljöttek ezen játékok nézésében gyönyörködni. Olyan nagy részvétet és ellenszenvet tudtak a tanulók, akik ott játszottak, a nézőkben ébreszteni, hogy megtörtént, hogy a nép azokat a tanulókat, akik a zsidókat ábrázolták és Krisztust meg akarták feszíteni, kővel meghajigálta. Ezeket a passiójátékokat nagypénteken és pünkösdkor adták elő. Határozott népies jellegük volt; nem a gazdagok fiai játszották gazdagok számára gyönyörű termekben, hanem a nép fiai a nép számára az iskola előtt, a szabadban, dombon, hegyek közt. A ferencrendiek alapítója oly közel áll Krisztushoz, mint talán senki: Assisi Szent Ferenc: ők is drámai előadásaikban oly közel állanak Krisztushoz, mint semmi más rend. Krisztus kínszenvedését adják elő a XVIII. század második felében; a középkori költészetnek egy elkésett virága. (L. Régi M. K. III. füzet.)

3. Pálos iskoladrámák.

A pálosok rendje az egyetlen magyar rend volt s drámai előadásaikban is hívek maradtak eredetükhöz, ők voltak a legnagyobb drámaírók az iskoladrámaírók közt. Két drámájuk ki van adva a Régi Magyar Könyvtárban. (II. füzet, Pálos iskoladrámák a XVIII.

évszázadból. A M. Tud. Akadémia kézirattárából kiadta Bayer József.) Ezen pálosdrámák között van két bohózat. Ez a népies bohózatnak első megjelenése Magyarországon. Ezen bohózatok közül legalább az egyik közjáték (intermedium). Olyan bohózat, melyet egy szomorújáték, vagy mint akkor mondták: „egy keserves játék“ vagy legalább egy komoly játék felvonásközeiben adtak. Tehát egy bohózat, mely bele van toldva, iktatva a komoly drámába, de oly módon, hogy nem a drámában magában szerepel, csak az első és második, vagy második és harmadik felvonás közt. Ilyen közjáték az a magyar bohózat, melyet a pálos szerzetesek adtak elő, vagy legalább, amely mintája azon bohózatoknak, közjátékoknak, melyek akkor a pálos szerzeteseknél dívtak. A latin dráma címe: „*Polidorus és Cassandra*“. Meglepő, hogy ámbár latin a címe és a személyek nevei latin hangzásúak, mindamellett magyar tárgyú és a magyar viszonyokra van adaptálva, bár az adaptáció egészen külsőleges és csak a helynevekre irányul főképen. Tárgya ezen drámának igen szép és igen gyakori a középkori költészetben, mert attól a férfiútól való, aki a világ legnagyobb elbeszélő talentuma, legnagyobb mesemondója volt, Boccacciótól. Boccacciónak egy novellájában található meg ennek az elbeszélésnek az első alapja, mely aztán Shakespearenél is szerepel és sok más drámában és regényben is meg van, mint ennek a drámának is alapja. Tar-

talma röviden ez. Egy nő férfi ruhában kimenti férjét a török fogságból, de ez nem veszi észre, hogy az, aki őt megmenti, neje, csak, amint Magyarországra megérkeznek, jön ennek tudatára. Ez a tárgy alkalmasnak bizonyult iskoladrámának azért, mert nő szerepel ugyan benne, de férfi ruhában. Az előbb említett cím mellett még van egy másik latin címe is: „Omnia vincit amor."

A bohózat, mely be van illesztve a komoly és szép tárgyú drámába, közjáték, melynek divatja nagyon is régi. Igen régi fogás, hogy a komoly drámához valamilyen vígjátékot toldanak. Ez megvolt már a régi görög előadásoknál is, hol a tragédia után egy szatírjáték következett. Megvan ma is a francia színpadon, hol a tragédia előtt vagy után egy egyfelvonásos vígjátékot játszanak. Megvolt ez a szokás Molière idejében is, mikor még valóságos ilyen középkori vígjátékok szerepeltek, mert ezt különösen a középkori színpad szerette. Ilyen közjátékok, ilyen bohózati betoldások a jezsuita drámában is dívtak. Ennek a pálos bohózatnak az értéke először abban rejlik, hogy mutatja, milyenek voltak akkor a közjátékok, másodszor, hogy ebben a vígjátékban látjuk az előfutárját annak a bohózati iskolának, mely aztán jobban kifejlődött és mindenképen teret nyitott magának, midőn a magyar színészet fejlődni kezdett, tehát néhány évtizeddel később, mint ez a dráma keletkezett. Tartalmát nehéz elmondani, olyan vas-

kos durva, illetlen, hogy valóban bámuljuk, hogy tanár írta és tanítványaival adatta elő előkelő közönség, a tanítványok szülei előtt. Ma már ilyen durva darabokat ilyen rendkívül drasztikus élcekkel talán a világon sehol se lehetne előadni. Látható, milyen gyorsan változik az ízlés. Ebben a bohózatban, közjátékban három nagy jelenet van. Az első jelenetben Kocsonya úr megkéri egy leánynak a kezét, de nem kocsin viszi választottját haza, hanem más alkalmatossággal: a hátán. Ezzel végződik a felvonás, mely bizonyára roppant tetszett az akkori közönségnek. A második felvonásban van néhány dolog, melyben bizonyos vígjátéki szellem, humor jelentkezik, legalább mélyebb, mint az előbbiekben. Tudniillik, most már Kocsonya úr és Kocsonyáné együtt vannak s ekkor a férj elmondja feleségének, hogy roppant nagy szerencsétlenség történt vele, elmondja, hogy ő megölt valakit, gyilkossá lett. Kéri tehát feleségét, ne mondja tovább a titkot, mert akkor halálra ítélik őt. Az asszony ezt meg is ígéri és Kocsonya megelégedetten távozik. Amint azonban ő elmegy, belép a szomszédasszony és csakhamar elkezdődik a terefere, melynek aztán az lesz a vége, hogy Kocsonyáné alig öt perccel a nagy eskü után, mellyel urának a titoktartást megfogadta, elmondja az egész dolgot a szomszédasszonynak. Ami aztán következik, az roppant durva. Tudniillik feljelentik Kocsonya urat, elfogják és a bíró megvizsgálja az esetet. Kocsonya azt

mondja, hogy igaz ugyan, hogy ő megölt valakit, de az nem ember volt, hanem borjú. Ezért kész is lakolni. A bíró erre azt kérdezi, hogy milyen idős lehetett a borjú. Kocsonya: „Hát lehetett olyan esztendős.“ Bíró: „Oh, hát, ha így van, Kocsonya, szabad vagy: esztendős borjúnak lehet már annyi esze, hogy, ha kocsi jön, félremenjen az útból.“ Amint látják, a dolog mind nagyon alantjáró és csak azért foglalkozom vele, mert azt hiszem, hogy az egész század ízlését lehet így jellemezni. A harmadik felvonásban aztán Kocsonyáné a férjével versenyt iszik, a sok ivásba belehal, de, amint el akarják temetni, megint felébred.

A második dráma érdekesebb valami, egy paródia. A címe ennek a közjátéknak *Bacchus*. Voltakép nem is közjáték, hanem valóságos farsangi játék. Ez is jellemző példája az akkori farsangi játékoknak, ezért érdemes egy futó pillantást rávetni. Ezt elő is adták Sátoraljaújhelyen, 1765-ben. Tárgya az, hogy Jupiter irígykedik fiára, Bacchusra. (Bacchus tiszteletéből fejlődött, mint tudjuk, a tragédia.) Itt ebben a színműben aztán nagyon rosszul bánnak Bacchussal, mint valami részeg és bolond beszédű emberről szólnak róla és semmiféle tekintélye nincs. Jupiter haragszik Bacchusra, mert jobban tisztelik, mint őt és ezért betegséget bocsát reá, melyben végül Bacchus meghal. Ami most különös a darabban, az az, hogy a görög istenek itt teljesen triviális parasztembereknek vannak feltüntetve. Ez

adja meg az egésznek a parodisztikus színt. Jupiter, Venus, Aesculapius a legtriviálisabb helyzetekben fordulnak elő, a legocsmányabb beszédeket mondják. Ez emlékeztet Offenbach operettjeire, hol a tréfa abban rejlik, hogy a régi istenek, ha nem is beszélnek olyan ocsmány dolgokat, mint itt, köznapi vonásokkal vannak felruházva. Ebben a darabban figyelemreméltó aztán az orvosok kigúnyolása. Ez emlékeztet bennünket Molière híres darabjára, a Képzelt Betegre. Amint tudják, ez Molière legszomorúbb vígjátéka, bár a legvígabb a közönségre való hatását tekintve. Legszomorúbb azért, mert Molière, aki ebben a darabban gyógyíthatatlan beteget állít elénk, kit orvosai mind nagyképűen akarnak gyógyítani, de mindegyik mást mond és senki sem tudja, hogy voltaképp minő betegségről van szó, — Molière ebben a darabban halt meg a Comédie Française színpadán. A valódi beteg Molière, mint képzelt beteg. Itt is, a Bacchus című pálos drámában van egy ilyen jelenet. (L. Régi M. K. 67. l.) A darab végén olvasható aztán a tanulság. Bacchus meghal és Jupiter ezt mondja: „Tanullyanak rajta, valakik gyönyörűségekben és szájok íze szerint folyó hívságokban elmerültek, kik Bacchust, mint főistent gyakor áldozattal tisztelték, hogy Bacchuson fölül is vagyon istenség, Ennek ég, föld és pokol méltán térdet hajtson.“

4. *Piarista drámairók.*

Érdekes drámai élet fejlődött a piaristák iskoláiban is. A piaristáknak már 1694-ben, nem sokkal azután, hogy letelepedtek, voltak iskoladrámáik és épp száz évvel később, mikor az iskoladrámát eltiltották, még 1794 után is írtak ilyen drámákat. Hogy mennyire ápolták a piaristák az iskoladrámákat, abból is kitetszik, hogy náluk a tanárképzés egyik feladata az is volt, hogy a tanárokat megtanították a drámai technikára, a tanárjelöltekkel előadattak drámákat, hogy megtanulják a színpadon a drámai előadás rendezését. Rendesen minden iskolának voltak darabjai és ritkán adtak egy darabot kétszer. A germanizáció idején, II. József alatt majdnem kizárólag magyar előadások voltak a piaristáknál s így a nagy nemzeti reakció alatt, midőn az ország máskép nem védekezhetett, legalább az iskolában a piaristák védték a magyar nyelvet. Jellemző az iskolai dráma ápolására a pesti piaristák története. A piaristákat 1717-ben hívták meg Pestre, amikor Pest még úgyszólván csak falu volt. 1718-ban már színházat építenek az iskolában a piaristák és 1719-ben már fényes előadásokat, már az akkori viszonyokhoz képest, tartanak, melyeknek nagy hatásuk van. És ezentúl minden évben többször tartanak színházi előadást latin nyelven is, magyar nyelven is. A nyelvi viszonyok nagyon különösek voltak ezen drámai előadásoknál. Kisszebenben

pl. ugyanabban a darabban, minthogy a közönség több nyelvű volt, a szereplők magyarul beszéltek, de tótul is, németül is, latinul is. Az egyik szereplő magyarul mondott valamit, a másik tótul felelt, a harmadik németül, a negyedik magyarul. Így van ez a tragédiákban és a vígjátékokban is. Takács Sándor, kinek munkája, Benyák Bernát élete igen alapos monográfia, a piarista drámákból citál egy pár sort, midőn a tragédia-király tótul beszél. Ez volt tán Szvatopluk óta az első király, aki tótul megszólalt.

A legkitűnőbb, mindenesetre a legérdekesebb piarista drámaíró *Benyák Bernát* volt. 1745-ben született és mint nagyon öreg ember 1829-ben halt meg. Nemcsak a piarista drámák legjelesebb képviselője, hanem a magyar kultúrának egyik igen jelentékeny előfutárja volt. Hogy közelebbről meghatározzam, ő úttörő volt a XVIII. században Magyarországon és valóban keserves sors, valóságos kálvária úttörőnek lenni olyan viszonyok közt, mint amilyenek közt ő élt. Hány siralmas stációja lehetett az ő életének! Toldy Ferenc így jellemzi Benyák életét: „Egy villanat az éjben, melyre még sokáig nem következett nap.“ Benyák volt az első, aki a magyar nyelvnek a tudományokra alkalmas voltát nemcsak írásban, hanem gyakorlatilag is kimutatta, minden tudományt magyarul tanítván. Felhívta a városi urakat, hogy jelenjenek meg a piarista iskolában és nézzék meg, mennyire

lehet minden tudományt magyar nyelven kifejezni és tanítani. Benyák Komáromban Simaival együtt nevekedett, hol a jezsuitáknak híres iskolájuk volt. Simaiból nevezetes vígjátékíró lett, a magyar Plautus, míg Benyák megmaradt tudósnak és csak elvétve írt iskoladrámát. Különös, hogy minő benső barátság kötötte össze Simai Kristóffal. Csodálatosan egyezett a sorsuk is. Ez valóban mintha valami regényes összekomponálása volna két életrajznak. Együtt jártak Komáromban a jezsuiták iskolájában, együtt olvasgattak, lelkesedtek a literatúráért, végül együtt elhatározták, hogy belépnek a piarista rendbe. Mindketten aztán Pestre jönnek és itt tanítanak, mindkettő kezd drámát írni, mindkettő Révainak lelkes tanítványa, Révai nagy reményeket fűz hozzájuk. Mindkettő hatvanöt évig van a rendben s mindkettő végül Selmecen hal meg. Komáromban fényes színpadjuk volt a jezsuitáknak s Benyák és Simai mint tanulók, mint gyermekek már felléptek ezen a színpadon. Itt kedvelték meg az iskoladrámát és a drámát egyáltalán. Azt mondják, hogy a tragédiaírásnak egyik feltétele, hogy a fiatal ember, aki drámaíróvá lesz, valami nagy forrdalmon vagy lelki felinduláson menjen keresztül, hogy így a katasztrófák hatását megértse. Ilyen nagy kasztasztrófa volt például Shakespeare életében az, hogy barátja, Essex, lefejeztetett. Talán ilyen katasztrófa volt a következő Benyák életében. Egy komáromi történet-

író beszéli el ezt az esetet. Benyák az utolsó iskolába járt a jezsuiták gimnáziumában s ekkor egy borzasztó esemény történt. Íme a szemtanú elbeszélése. „1763 június 28. a halál és pusztulás napja volt Komáromra... Reggeli hat óra volt a mondott napon s a lakosság legnagyobb része a vásár miatt már talpon volt. Egyszerre irtózatos dörrenés zúgott végig a városon, az emberek rémülve futnak az utcára, nem tudva a jelenség okát. Egy pillanat s a hatalmas, percekig tartó rázás tudtukra adá, hogy ítéletnapjuk érkezett el. A fényes templomok, melyekben csak az imént dícséré a nép istenét, a házak, melyekben sokan még boldog álmok közt ringatóztak, egy pillanat alatt porban hevertek. A düledező épületek mennydörgő zaja, a földnek folyton erősebb zúgása, az élők segélykiáltásai, a haldoklók hörgése csodálatos hangzavarrá keveredett és megrémítette a legbátrabbakat is. A roppant por és füst miatt egy lépésnyire sem lehetett látni s így senki sem tudta, melyik pillanatban sujtja agyon egy lehulló kő. A Vághoz közel megnyilt a föld s a nyílásból fojtó lángok csapkodtak ki és a kiömlő piszkos iszap négy láb magasságnyira minden árkot és csatornát betöltött. Az iszonyú rázás hatszázszor ismétlődött... Akik legelőször gondoltak a mentésre, a jezsuiták voltak. Ott járt a romok közt szétzúzott karral és vérző fejjel a Házfőnök: Ribics Ferenc, ki bár maga is halálosan megsebesült, vigasztalta a sebesülteket s ellátta

a halottak szentségével a romok alól kihúzottakat... Az általános levertség közepette az első vigasztaló hang a trinitáriusok kisded harangjának megszólalása volt. Egy szerzetes élete kockáztatásával kiemelte a romok közül a kis harangot s megszólaltatva azt, kertjükbe gyüjté a hívők seregét és ott a szabad ég alatt kérték a lakók a Mindenhatót, kímélné meg nyomorult fejöket haragjának súlyától..." Minő poétikus jelenet, midőn a pusztulásnak, vésznek és halálnak felette egyszerre, mint égi szózat, ennek a harangnak a hangja hallatszik, mely megint összegyüjti a rémült lakókat Istenhez.

Benyák úttörő volt nemcsak a magyar nyelv használatában a tudomány terén, hanem annyiban is, hogy a természettudományokat magyar nyelven és helyes irányban hirdette. Ő volt talán az első Magyarországban, aki Newtonnak a fontosságát felfogta és erről szólt is. Nem kell gondolni, hogy a piaristák, midőn a tudományokat tanították, elzárkóztak a tudomány haladásától, sőt piarista az, aki Newton dicsőségét először hirdette nálunk. Benyák egyik beszédében ezt mondja: „Köszönetet mondunk neked is, ó nagy Newton, mert amennyire tőlünk telt, a te tudományodat igyekeztünk versenyezve elsajátítani. Téged, mint egy új világosság terjesztőjét néztünk és csodáltunk, mert hisz valóban fényt derítettél az ég gömbjeinek homályos útjaira. Ha Kolumbust egekig magasztalták az Óceán ismeretlen

szigeteinek felfedezéséért, mily dícséretet érdemel az, aki az égürben rejtező új világokat és napokat födözi fel...“ Talán semmiféle nyelven a XVIII. században nem fejezték ki szebben Newton dicsőségét, mint Benyák ezekben a sorokban! Benyák úgy, mint barátja Simai, drámaíró lett. Már a piarista, mint jó tanár, kötelességének tartotta a drámaírás terén is a jót, mint célt kitűzni és az ifjúságot ideális célokért lelkesíteni. Művei közül, melyek magyarok, talán legjobban érdekel bennünket az, mely Géza és Salamon viszálykodását tárgyalja. Érdekel bennünket, minthogy úgy látszik, hogy Salamon már a régi időben is magára vonta az írók figyelmét, mint nagyon ajánlatos és hálás tárgy. Már Illei, a jezsuita, írt egy drámát, melyben Salamon fordult elő. A nagyravágyó, gőgös király igen alkalmas drámai hősnek bizonyult. Vörösmarty is használta drámai hősnek. Benyák ezen művének címe: „*Megszégyenült irígység.*“ Már a cím is mutatja az erkölcsi tendenciát; azért írta Benyák, hogy kimutassa Salamonban az irígységet, mely megszégyenül, a nagyravágyást, mely mértéktelen, tehát célt nem érhet. A drámának a tárgya Bonfiniből való, honnan Illei is drámája tárgyát vette, mert akkor még a magyar történetnek nem voltak olyan könnyen hozzáférhető feldolgozásai, mint ma s így az írók az első forráshoz fordultak. Van Benyáknak egy másik drámája is. Erre nézve egy hozzávetésem

volna, melyet valaki talán megerősít. Ennek a drámának a címe: *Joas, Judaenak királya.*" A dráma csak kéziratban van meg; nincs kiadva, nem ismerem. A piarista levéltárban található. Úgyhiszem, hogy a tragédia nem egyéb, mint Racine világhírű drámájának, Athalienek vagy átdolgozása, vagy lefordítása. Maga Athalie is, Racine ezen leghíresebb munkája, voltakép hasonlított az iskoladrámákhoz. Racine utolsó éveiben iskoladrámákat is írt, pl. Esztert egy leányiskola számára írta. Ez az Athalie egész tárgyánál fogva igen alkalmatos iskolai színpadi előadásra. Benyák a latin költők után is dolgozott, mégpedig Plautust dolgozta át iskoladrámákká. Plautus egyáltalán az egész középkoron át kedvelt olvasmánya volt a szerzeteseknek és, midőn a humanizmus fellépett, Plautus kedvenc költője lett az iskolai drámaíróknak. Ezekután indultak a piaristák is, midőn Plautust a XVIII. században magyar színpadra vitték. Van aztán Benyáknak egy magyar tárgyú színműve: *Zrínyi.* Zrínyit már a jezsuiták is tárgyalták; igen alkalmatos darabnak látszott különösen ekkor a hazafiság felébresztésére.

Amint a tartalomjegyzékből látom, van a piaristáknak egy kézirati drámájuk, mely latinul van írva s a címe: Rosa. Ezt *Kátsor Keresztély* írta. Igen bájos lehet a tartalma; ez lehetett a legpoétikusabb piarista dráma a XVIII. században. — A virágok királynét

akarnak választani, minden virág persze számot tart rá, hogy ő lesz a királyné, nagy vetélkedés támad, mindenki ki akar tenni magáért, intrikák támadnak és végül mégis győz az igazság és a szépség: a rózsát kiáltják ki királynénak. — Mino helyes felfogása volt a színházról, nemcsak az iskolaszínpad szempontjából, hanem egyáltalán Benyáknak, arranézve egy pár sort akarok felolvasni egyik előszavából, melyet Joász című tragédiájához írt. „A komédiák akárminemű szín alatt adassanak is elő, az ember életének képei és olyan tükörök, melyekben saját természetünket és erkölcsünket szemlélhetjük.“ Tükrök, melyben önmagunkat látjuk. Itt az egész pszichológiai literatúrának, az egész drámai irodalomnak, a célja van röviden és igen velősen kifejezve. Van egy meghatározás, mely majdnem szószerint egyezik ezzel, az, melyet a világ legszellemesebb embere mondott: Hamlet. Hamlet magához hivatja a színészeket s ez egy igen finom vonás Shakespeare részéről. Ez az energiátlan, igen szellemes ember céljának elérésére olyan eszközt választ, mely finom, de nagyon is komplikált. Ő t. i. egy színházi előadás révén akar meggyőződni, hogy a király bűnös-e vagy nem. Elő akarja adatni az ő darabját és ekkor ezt mondja a színészeknek: „... a színjátéknak célja most és elejétől fogva az volt és az marad, hogy tükröt tartson mintegy a természetnek; hogy felmutassa az erénynek önábrázatát, a gúnynak önön képét

és maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát."

Benyák mellett feltűnik egy másik piarista drámaíró is, *Pállya István*. Kortársa volt Benyáknak, ha nem is élt olyan nagy kort; később született és előbb halt meg. Ennek van egy vígjátéka, melyben a gondolat néha jó, és ami jellemző az akkori iskolai vígjátékokra, átmenetet képez a magyar vígjátékhoz, amint aztán a világi színpadon jelentkezik. Címe: *„Ravaszi és Szerencsés."* A vígjáték a következőn fordul meg. Tanácsválasztás van. A tanácsosságra két jelölt van, az egyik Csörgő, ez olyan miles gloriosusféle, aki mindíg a maga vitézségéről és hőstetteiről beszél s folyton dicskeszik, olyasmivel persze, ami nem történt meg soha. A másik jelölt Deák, egy fonák tudós, aki minden módon alkalmazni akarja, ott is, ahol nem lehet, a tudományt, folyton latinul beszél mindenkivel és olyan dologról is, amelyek az illetőt semmiképen sem érdeklik. Ekkor jő Ravaszi és kieszközli, hogy az ő jelöltje, Szerencsés győzzön. Ravaszság és szerencse: természetes, hogy győznek, mégha nem általudomány és álvitézség áll is velük szemben.

Ezek a drámák nemcsak azért érdekesek, mert a XVIII. század drámairodalmát jellemzik, hanem azért is, mert ezek a drámák átmenetet képeznek a világi színpadhoz. Volt ennek a rendnek egy iskolai drámaírója, aki egyszersmind az új világi színpadnak is kiváló

drámaírója volt: Simai Kristóf. Ez már mind a kettőnek dolgozott: a világi és az iskolai színpadnak.

Ilyen módon áttekintettük az iskolai drámákat, melyek a XVI. században kezdődnek, amelyek eleinte teljesen polemikus tartalmúak s amelyek később a jezsuiták kezén mindinkább erkölcsi irányúakká lesznek és az iskolai oktatás szolgálatába állanak. A jezsuiták mellett látjuk feltűnni a ferencrendieket, ezek mellett a piaristákat. Éppígy látjuk, hogy a vígjáték terén igen érdekes új irányt jelez a pálos dráma, melyet nálunk a pálos szerzet ápolt leginkább.

V. Világi dráma.

Van egy pár színmű, melyre nézve határozott véleményt mondani, hogy előadták-e vagy nem, nehéz. Egyáltalában az előadás lehetősége relatív dolog. Régebben a középkorban előadtak elégiás drámákat, azaz distichonokban írt költeményeket olymódon, hogy a szereplőket külön-külön feltüntették, minden szereplőnek a szavait más-más tanulóval adatták elő, valaki pedig elmondta a költő szavait. Ez volt mintegy a drámának a kezdete. Tehát előadtak a középkorban — ha előadásnak lehet nevezni —, elrecitáltak epikus költeményeket is, olyan darabokat, amelyek határozott epikus jellegűek. Lehetséges, hogy ezeket a drámákat

is, amelyekről most szólok, tanulók előadták, ámbár felfogásunk szerint ezek voltakép nem drámák, hanem párbeszédes művek. Ezek közt különösen két mű vonja magára figyelmünket. Azért érdemelnek különös figyelmet, mert mindkettő összefügg a kuruc mozgalommal. Az egyiknek a címe: „*Actio curiosa*“, a másiknak: „*A bor, majd a víz dícséreti.*“ Vessünk egy pillantást először az elsőre. Actio curiosa voltakép annyi, mint különös cselekvény. Nincs tulajdonkép itt cselekvény, csak párbeszéd; az egész beszélgetés. Legjobban Thaly Kálmán adta ki Kőszegi Pál Bercsényi Házassága című történeti énekét közlő művének toldalékául. Thaly az Actio curiosát „Magyar történeti vígjáték“-nak mondja. Hogy magyar, az bizonyos, hogy történeti és színjáték-e, az kérdéses. A főalakja ennek a párbeszédnek Gaude, mely névben már meg van jelölve a személy jelleme. Gaude protestáns nemes, aki nagyon szereti a példabeszédeket, nagyon szeret okoskodni, bölcselkedni, igen durva tréfákat mond folyton és nagyon szereti az embereket okos megjegyzésekkel lefőzni. Ilyen élő példabeszédgyüjtemény ez a Gaude, aki mindenre tud valami latin vagy magyar példabeszédet, szólást, kadenciát. A munka egy érdekes férfi és egy még érdekesebb nő nevéhez fűződik, aki előfordul benne, mint egyik alakja a drámának. Ezek gróf Erdődy Sándor és neje, gróf Csáky Krisztina. Erdődy Sándorné, aki később Bercsényi Miklós felesége lett,

korának híres szépségű asszonya volt s nemcsak hírére, hanem sorsára is némikép hasonlít Széchy Máriához. A színhely Sárvár vidékén valami úri kastély. A kastélyban Gaude mindenfajta nemesemberrel beszélget a legkülönbözőbb tárgyakról, politikáról, általános bölcselkedési dolgokról, mindig példabeszédeket idézvén és mindig az embereket példabeszédekkel lefőzvén. A darab értéke Thaly szerint, aki ezt bizonyára meg tudja ítélni, az, hogy az akkori társadalmi életnek a tükre. Igen meglepő azonban, hogy olyan sok durvaság van benne. Meglepő, mert ezt a darabot, ha előadták, kétségtelenül gróf Erdődy Sándor és Sándorné jelenlétében kerülhetett színre és a főúri társaság eltűrte ezeket a csúnya megjegyzéseket, ezeket az obscenitásokat, amelyekben Gaude uram gyönyörködik. A mű jellemzésére egy pár sort akarok felolvasni, hogy fogalmuk legyen, hogy ebben a régi magyar, mint Thaly mondja, történeti színműben minő módon beszélgetnek az emberek egymással. Gaude: „Nagyságodhoz én nem tehetem magamat, mert Nagyságod nem ember, hanem úr.“ „... Az urak is akkor szoktak koldussá lenni, mikor a jobbágyok tököt olvasnak (hogy hány termett).“ Gaude Borsequiushoz: „... Hát ugyan csak elmégy?“ Borseqius: „Elmegyek uram, mert bánom nemzetem romlását.“ Gaude: „Dicsőséges isten, már ha bánod, fogd meg az Isten kezében a nyilat, hogy ne lőjjön senkit is meg... Szintén úgy cselekszel te,

mint akinek törött szíjra vagyon szüksége és az ökrét leütteti; vagy, hogy, mint aki hazáját siratja: a két szeme is kiapad — s a hazája is elvész; azaz, hogy egy kárból kettőt csinál...“ Gaude: „Te, hallod-e? — ki szolgája vagy?“ Daskérdi: „Magam ura vagyok, uram!“ Gaude: „Hát magad ura vagy? Igen rossz embert szolgálsz ...“ — Elmésebb dolgok ezeknél nem igen vannak, legalább olyanok, melyek a XX. század elején felolvashatók lennének.

„A víz majd a bor dícséreti“-t (1678) szintén Thaly adta ki. Ez még érdekesebb, mert meglehet, hogy nem úri kastélyban adták elő, hanem a kuruc táborban. A tárgya igen egyszerű: a bort és a vizet dícsérik benne. Igen elmés, hogy miért dícsérik a vizet. A bort dícséri a katona, a miles, a bort dícséri, aki szintén szereti a bort, a kántor, mert hiszen bor nélkül nem is tudna énekelni. Szereti a bort a pap, az asszony. Megszólal a filozófus és kezdi dícsérni a vizet. Miért? Mert, úgymond, víz nélkül nincs szőlőtőke. Ennek a hangja is igen durva és ezen nem fogunk csodálkozni, ha valóban táborban adták elő, akkor a kuruc költészetnek vad, szenvedélyes hangját itt is megtalálhatjuk. Drámai élet egyikben sincs. Az Actió curiosában csak Gaude különböző beszélgetései vannak, de voltaképeni cselekmény csak a címlapon van, az actió szóban. A másik pedig egy tréfás költemény, mely párbeszédekre van szétosztva. Mindamellett lehetséges, hogy előadták.

Ugyancsak ebből az időből van egy történeti (iskolai előadásra szánt) színműtöredékünk, melyet Dézsi Lajos, ki ennek a korszaknak és általában a drámai literatúrának jeles kutatója, készül kiadni. Ez azért érdekes, mert ennek a századnak, korának egyik történeti eseményét magyar nyelven tárgyalja. A színmű elmondja Kara Mustafa megöletését, megfojtását. Kara Mustafa 1683-ban fojtatott meg Belgrádban. Nevéhez fűződik a török birodalom legnagyobb katasztrófája. Kara Mustafa talán a legvégzetesebb név a török történelemben. Alatta és talán általa omlott össze a török világhatalma alkalmasint mindörökre. 1683-ban ostromolták a törökök Kara Mustafa vezérlete alatt Bécs városát. 300.000 török gyűlt össze, Bécsben csak 10.000 védő volt és mindamellett a város tartotta magát, de már végveszedelem fenyette, midőn megjelent a lengyel sereg, és mint egyszer a magyarok, még az Árpádok korában, megmentették Ausztriát. A török hatalom teljesen tönkrement. 300.000 török: ez olyan volt, mintha a középkor berontott volna a XVII. századba. Ezek még nyilakkal lőttek, lándzsával harcoltak, nem sokat használták még a lőfegyvereket; tevékkel jöttek, és ez a festői, tarka kép aztán egyszerre futásnak indult. Párkánynál másodszor verték meg Mustafát s ennek a vereségnek volt következménye Buda várának a felmentése. Kara Mustafa aztán elmenekült Belgrádba és ott a janicsár aga parancsára négy hóhér meg-

fojtotta. Ez a jelenet van dramatizálva ezen, még kiadatlan magyar színműben. Egy tragédia legutolsó felvonása. Kara Mustafa várja a selyemzsinórt; megjelenik felesége, a vezérek, katonák; sajnálják vagy gúnyolják. Végül megjelenik négy hóhér.

Felvinczy György. Volt azonban ebben az időben, a XVII. században Magyarországon valóságos színpad, volt magyar színház, akadt egy szegény ördög, aki azt hitte, hogy ő meg tudja teremteni, amire kora még nem volt megérve, hogy meg tudja teremteni a magyar színházat épp száz évvel előbb, mielőtt Kelemenék szintén ilyen ideális vágytól vezérelve valóban a magyar színpadi életet megindították. Ez az első szerencsétlen fecske Felvinczy György volt, aki Kolozsvárt valami módon színpadot rendezett s azon, nem tudni hogy, nehéz elképzelni, mi módon, színházi előadásokat is tartott. Azért fontos Felvinczy György szereplése, mert ez az első nyom a magyar kultúrtörténetben, hogy színielőadás folyt valahol az iskolán, az egyházon kívül. Felvinczy a XVII. század közepén született és 1696-ban engedelmet nyert I. Lipót magyar királytól, hogy színielőadásokat tarthasson. Sok, igen sok sorscsapás előzte meg ezt az engedelmet és maga az engedelem, úgylátszik, nem vetett véget a sorscsapásoknak. Felvinczy György sok mindent próbált; volt unitárius szenior, Tordán tanult, aztán tanító volt, majd alszolgabíró, volt költő, volt színigazgató, de semmi

sem sikerült neki. Két dolog, két jelenség miatt foglalkozunk az ő személyével. Először azon színi engedelem miatt, melyet 1696-ban nyert, másodszor egy drámája miatt, mely ennek a kornak a világi drámájára tipikus. Nézzük először a színiengedélyt. Felvinczy György a királyhoz folyamodik, hogy engedjék meg neki, hogy ő Erdélyben és Magyarországon színházi előadásokat tarthasson. Felolvasok egy pár sort a latin nyelven kelt adománylevélből, melynek egyes passzusaiban benne foglaltatik Felvinczy György élete tragikomédiájának egy része. „Mi Leopold... császár... király stb. jelen iratunk által adjuk tudtára mindenkinek, hogy a jelen sorok előterjesztője, Erdélynek Kolozsvár városából származott Felvinczy György bemutatott nekünk bizonyos kérelmi levelet, melynek közvetítésével nekünk igen alázatosan előadta: miszerint gyermekségétől fogva különféle csapások és nyomorok szélvésze által annyira lőn hányatva, hogy... most midőn leginkább volna arra szüksége (élemedett korában), azonkívül, ami testét jelenleg fedi, mihez sem juthatott, és noha fiatalkorában semmi fáradságot nem kerülve, iratai által az irodalom kényelmes elintézéséhez jutott, akarná is azt tehetségeihez képest, mind az emberi kedélyek tisztességes felderítésére, mind a maga felsegélésére kereszténynyileg alkalmazni; mégsem gondolja célját különös császári kegyelmünk nélkül elérhetni. Legalázatosabban folyamo-

dott hozzánk, hogy adnánk neki kegyesen engedélyt költeményeket és rímes verseket, mind magyar, mind latin nyelven szerkeszteni, összegyüjteni, elrendezni, fölszerelni vagy előadatni és ezen általa párbeszédileg fölvonásokra és jelenetekre felosztott comico-tragikus és vígjátékokat Erdélyben és az ahhoz tartozó részekben felhasználni és gyakorolni avégből, hogy abból némi nyereményecske kínálkozván, ennek segélyével mind adósságokat leróni, mind magát a szegénység hinárjából kibontani törekedhessék... fönntartva mégis mindíg ilyen helyek törvényhatóságainak hatalmát, hogy ilyen rímes verseket és költeményeket, ha neki úgy tetszik, megvizsgálhasson és kijavíthasson. Akárhol fogja azonban a fönnemlített játékokat űzni, ha szabad hely lesz, a tiszti hatóságnak, ha pedig valamely uradalomnak lesz alávetve, akkor a földesúrnak a fölös haszonból, amint megegyezhetik, bizonyos részecskét, de nem kevesebbel a tizednél, fizetni köteles legyen..." Tehát meg volt adva az engedély, de cenzúrával és a tized beszolgáltatásának kötelezettségével. Ha valóban létrejöttek ilyen előadások, ezek voltak az első magyar színielőadások, melyeknek semmiféle egyházi, iskolai, tanító jellegük nem volt, melyek tehát a világi színpad kezdetét jelezték. A hagyomány azt mondja, hogy voltak ilyen előadások. Felvinczy György egy-két társával a kolozsvári utcákon előadásokat tartott, nem is az utcákon, hol a nézők voltak, ha-

nem a házpadláson játszott és énekelt társaival. Mindenesetre, hogyha voltak is ilyen előadások, ezek teljesen epizódszerűek voltak a szó valódi értelmében. Ezeknek a színielőadásoknak semmi hatásuk sem volt a magyar színházi életre, ha volt, elenyészett megint hatástalanul.

Van Felvinczy Györgynek egy nyomtatott műve is. Ez voltaképen egy opera, talán az első magyar opera. Ugyan színműnek látszik, de annyira énekes, annyira előtérben van és fontos benne a dallam, hogy ezeket a jeleneteket inkább énekelték, mint előadták vagy szavalták. Különben is ebben az időben Ausztriában rendkívül dívtak az operák, az ilyen énekes játékok. Ezeket különösen az udvar szerette, Olaszországból érkeztek Bécsbe és Bécsből talán Kolozsvárra is. Ennek az operaszerű színműnek a címe *Comico tragédia*, azaz valami dolog szomorú kimenetelének nyájas versekkel való kifejezése. A cikornyás címlap már mutatja a munkának a tartalmát. Tehát a dolog szomorú, de az előadás, a versek nyájasak. A versek azonban, amint látni fogjuk, nem túlságosan nyájasak, a dolog pedig nem szomorú. „E munkában pedig leiratik, miképen Plutó, Neptunus és Jupiter megosztozván az attyoktól, Saturnustól maradott országokkal és az osztozás egyenesen nem esvén, Plutó és Jupiter egymás között villonganak. Melly a Bölts Poeták írásaiból ki-szedegettetvén Trageodiai játék rendi-

ben és Magyar Rhytmusokban alkalmaztattatott volt. Fel-Vintzi György által. Mellyet újonnan meg is jobbított az 1693-dik Esztendőben." Ez a címlap; a tárgya a munkának egy mitologikus opera, mint aminők a XVII. században igen kedveltek voltak. Mitologikus opera, mely bennünket emlékeztet némikép olyan előadásra, mely mitologikus, de nem éppen opera, hanem operette: Offenbach műveire. Offenbach Szép Helénája mintegy tökéletesebb folytatása ennek a műfajnak, melynek itt egy kirívó példáját látjuk. Tartalma a következő: Jupiter és Plutó ellenséges viszonyban vannak egymással, haragusznak. A világot felosztották: Jupiter kapta az eget, Plutó a földet és a poklot, Neptunus a vizet. Mindnyájan meg vannak elégedve, csak Plutó nincs, mert a pokolban rendkívül sok lakos van. Ez neki sok munkát ád és mindig új meg új lakos is jön. Mit csináljon? Ki akarja valamikép egyenlíteni az egyenlőtlenséget, Jupiterhez fordul, de ez visszautasítja és nem akar a bajon segíteni. Plutó azt kívánja, hogy vagy bővítsék ki a poklot, vagy pedig vigyenek el onnan pokolbeli lakókat. Jupiter ezt megtagadja. Erre Plutó megharagszik és meghagyja embereinek, hogy minél több embert fogjanak el és hozzák őket a pokolba. Ezzel végződik a mű. Amint látják, van benne egy kis szatíra. Hogy minő a munkának az egész hangja, stílusa, arranézve egy pár sor felolvasása teljesen felvilágosíthat. Igen nagy rímelő

ügyesség van a munkában és kevés tartalom; minden sor rímel kétszer is, minden, ami előfordul, rímmel végződik, de értelme nincs mindig s nincs a gondolatok közt mindig kellő összefüggés. Az egész a rímek erőszakos láncolata. Ez a körülmény is arra mutat, hogy voltakép inkább énekeltetni akarta a szerző, semmint elmondani színpadi előadáson. Íme egy pár sor. Plutó követei megjelennek Jupiter előtt s az egyik megszólal: „Országokat rontható s nékünk jó hírt mondható győzhetetlen felség! Minek uraságában, egek magasságában soha nem leszen vég. Hatalmadnak nagy híre, e világ négy szélire s pokolban is terjed; azért én is te híved, bízom hozzád, hogy szíved kegyelemmel gerjed.“ S így megy ez tovább kellem nélkül. Megjegyzem, hogy a cím emlékeztet arra a tragédiára, mellyel már foglalkoztunk, mint egy példájával a misztériumnak, mely azonban a XVI. századból való. Ennek szerzője nem ismeretes, újabban Rimaival hozzák kapcsolatba a művet.

A XVIII. századnak legkedveltebb színműve Magyarországon a következő színmű. Nyomtatásban megjelent és úgylátszik éppenséggel nem iskolai dráma volt. *„Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre.“* Z. Sz. J. ez a szerzője, nem tudjuk, hogy kicsoda. Itt is elég tere nyílik a kutatásnak. Ennek a munkának több kiadása volt, miből láthatjuk, hogy igen kedvelték. Semmi esetre sem iskoladráma, az egész tartalma hatalmasan ellentmond ennek. Egy

világi dráma abból az időből, midőn még nem volt színpadunk, de olvasni sokat olvasták ezt a drámát, melynek 17 aktusa van. Tartalma Philostenes és Florentina szerelme. A cselekvény a következő. Csak a lényeges dolgokat akarom röviden említeni. Philostenes komornyikja lesz a királynak, kinek van egy kedvenc embere, Hermias és egy leánya, Florentina. Philostenes beleszeret Florentinába. A király ezt meg is tudja. A mű most Hermiasnak barátságát dicsőíti. Ennyiben iskoladráma lehetne a mű, mert hiszen a barátság dicsőítése kedvenc témája volt az iskoladrámának, de ilyen kapcsolatban nem fordul elő az iskoladrámában. Philostenesnek aztán párbajt kell vívnia és ő látván, hogy nem győzhet ebben a párbajban, elmegy ehhez a Hermiashoz és felkéri, hogy vívjon helyette. Hermias, bár éppen mennyegzőjét akarja ülni, elmegy, megvív Philostenes helyett és legyőzi az ellent. Minő nagy barátság! Ennek a műnek a tárgya a világ egyik leghíresebb, legolvasottabb és legnagyobb hatást tett művével kapcsolódik: Poncianus históriájával. A középkor nagyon szerette a legendákat, a legendákon kívül volt egy pár munka, melyet a középkorban, mindenütt Európában, sőt Ázsiában és Afrikában is szerettek, olvastak, utánoztak, elmondtak, bizonyára ezerszer meg ezerszer, szóbelileg is terjesztették a kéziratokat, melyek ezeket az elbeszéléseket tartalmazták. Ezen novellagyüjtemények közt a leghíresebb a hét bölcs mesterről

szóló; rendkívül nagy hatása volt. E novellagyüjtemény tanítványa Boccaccio; elbeszéléseit számtalanszor utánozták, tárgyalták más és más formában, különböző verses és prózai novellákban, drámákban, eposzokban. A hét bölcs mesterről szóló novellagyüjtemény keretes novellagyüjtemény, azaz olyan novellák gyüjteménye, melyekben van valami cselekvény s a cselekvénybe bele van illesztve aztán több más novella. Valaki, a cselekvény egyik szereplője, vagy több szereplője elmond a novella cselekvényének folyamán egyes elbeszéléseket. (Ilyen keretes mesegyüjtemény az Ezeregy éj is; a középkor ezeket nagyon szerette.) A hét bölcs mester történetében a főcselekvény ez. Különböző változatok vannak, csak általában akarom elmondani. Van egy király, kinek fia hazajön s a bölcsek azt mondják, hogy valami nagy veszedelem fenyegeti, ezért otthon nem szabad egy szót sem szólnia. A király felesége el akarja csábítani ezt a fiatal herceget, de az ellenáll és most a gonosz asszony mindenféle hazugsággal arra bírja a királyt, hogy végeztesse ki a fiát. Most úgy, mint az Ezeregy éj-ben, hogy a kivégzést megakadályozzák, a mesterek mind elmondasajátsága, mely a korra és Bessenyeire nézve nak egy-egy elbeszélést s az elbeszélés meghallgatása után a király mindig elhalasztja a kivégzést. Erre a gonosz asszony szintén elmond egy-egy ellenkező irányú elbeszélést, mire a király megint elhatározza, hogy mégis

ki fogja végeztetni a fiát. Ekkor megint a bölcsek beszélnek. Így folyton drámai érdekünk van, amint az egyik novella így hat, a másik más irányban. Végül pedig a királyfi megszólal; az idő letelt, ameddig nem volt szabad szólnia s kiderül az ártatlansága, a gonosz asszonyt megbüntetik. Ezen novellákból, melyeket a bölcsek s a királyné elmondanak, való a mi drámánknak tartalma is. Magyarországon ilyen mesegyüjtemény egy változatban terjedt el, melynek címe Poncianus históriája. Poncianus a király, akinek a fiáról szó van. Ennek az elbeszélésgyüjteménynek a hazája India. Liber de septem sapientibus, ez a címe az egyik változatnak és a középkornak leghíresebb olvasmánya volt. Indiában keletkezett és ezen nem fogunk csodálkozni. India nemcsak mesés ország, hanem meseszerző ország is volt; a legtöbb mese innen jutott hozzánk. Egyáltalában a világtörténetben, a világirodalomban két név szerepel, mint nagy meseszerző: az egyik az ind, a másik a kelta. A legtöbb legenda, elbeszélés, novella Indiából való. Azaz ott feltalálható valami őstípusa annak a mesének, mely aztán bevándorolta az egész művelt és nem művelt világot. Akárhány adoma, akárhány történet, akárhány novella, melyet ma olvasunk, akár a napilapokban, nem egyéb, mint egy régi ind történet, mely vándorolt, vándorolt századokon, évezredeken át. A magyar népmesék részben visszamennek ind történetekre. Minő nagy utazás, míg ideértek, mennyire változtak,

de föl lehet ismerni mégis az ind őstípust bennük. Ilyen utazást tett Poncianus históriájának a meséje is. Indiából Perzsiába huzódott a mese, onnan aztán Szíriába, a szír nyelv révén azután eljutott a zsidó és spanyol irodalomba. A középkorban Spanyolországban igen sok zsidó élt és igen virágzó zsidó literatura volt Spanyolországban. Igen különös, hogy a klaszszikus literatúra is a középkorban vagy a zsidó, vagy az arab nyelv révén volt ismeretes. Nem ismerték pl. Aristotelest latin vagy görög nyelven, hanem ismerték Aristotelesnek arabs fordítását s ez átment a zsidó és innen a spanyol irodalomba. Így volt ez Poncianus históriájával is. Ez miután átjött Európába, Spanyolországban mutatkozik és innen bejárja Európát. A másik nagy meseszerző nép a kelta. A mondáknak, a különböző középkori époszoknak tárgya, tartalma nagyrészt kelta szerzemény; a kelta volt az a nagy meseszerző, roppant nagy fantáziával bíró nép, mely ezeket a meséket először kigondolta és a kelta néptől tanulta el az angol, francia, német nép és a többiek mind. Hogy visszatérjek a drámához, ez az „Igaz barátságnak és szíves szeretetnek tüköre“ című dráma tehát Poncianus históriáján alapul, mely már a XVI. században mint magyar népkönyv fordul elő, de a nevek benne egészen meg vannak változtatva, ami azt mutatja, hogy Poncianus históriája és a mi drámánk közt még egy másik forrás volt, melyet nem ismerünk. (L. Poncianus históriáját 15. el-

beszélés második fele.) A mi drámánk különben folytatása Gyöngyösi István egy töredékének, — mely szintén versekben van írva.

VI. Műkedvelők és német színészet.

Volt-e más színházi élet nálunk a XVIII. században? Már eleve sejthetjük, hogy kellett lennie, mert a XVIII. században egész Európában a színházi kedv rendkívül megélénkült, mindenütt kezdtek színházzal foglalkozni, nemcsak járnak a színházba, hanem divatba jönnek a műkedvelői előadások, különösen Franciaországban, a francia nemesek kastélyaiban, a francia királyi udvarnál Versaillesben. Mindenki mulat és énekel, fellép ilyen műkedvelői előadásokon. Énekel, mulat, fellép ilyen előadáskor mindaddig, amíg ezeknek az elegáns uraknak, ezeknek a szép udvarhölgyeknek, akik Mária Antoinette társaságában ilyen színházi előadásokat rendeznek, hol az operákban énekelnek, még ezeknek a hölgyeknek és uraknak meg kell jelenni a Gréve-téren, ahol aztán a guillotin lecsapta a fejüket. A XVIII. század az a korszaka volt Franciaországnak, melyben, mint egy kortárs igen jellemzően mondta: Franciaország igen jól mulatott; soha sem volt az embereknek boldogabb kora, soha többet nem énekeltek, nem mulattak, és több színházi előadást nem tartottak, mint a XVIII. században Franciaországban a nemesek. A dilettáns

előadásokban mutatkozó színházi kedv hozzánk is eljutott.

Mindinkább szaporodnak a kedvező jelek, melyek arra irányulnak, hogy létesüljön Magyarországon is egy színjátszó társaság. Úgy vagyunk szinte, mint mikor tengeren utazunk és várjuk a szárazföldet. Minél közelebb jövünk, annál több és több szárazföldi jel mutatkozik, mindíg több halászbárkával találkozunk, mindíg többet látunk a szárazföldnek felszálló füstoszlopaiból, éjjel mind jobban látjuk a világosságokat, látunk fatörzseket, ágakat himbálódzni a vizen, néha a virágillat már érezhető még mielőtt a szárazföld szembeötlött volna, mindíg több és több madarat látunk repülni stb. Így növekedik a színházi kedv is, mely végül meg fogja teremteni magának az orgánumot, amelyet fájdalom, csak olyan későn tudott létesíteni, a magyar nyilvános színházat. Mindenekelőtt nálunk is nagyon elszaporodtak a dilettáns színházak, különösen az arisztokráciánál. A legfényesebb ilyen színház, ha nem is állandó, az Esterházyaké volt Eszterházán és Kismartonban. Mesés nagy összegeket költöttek színházi előadásokra, melyekre a színészeket, táncosokat, énekeseket külföldről hozatták. Volt itt bábszínház is, hol mint zenész Haydn is működött. Ami drága és híres volt, azt mind meg lehetett lelni Eszterházán.

Azonkívül mindenütt országszerte támadnak német színházak. A század második felében megnyílik Pesten a német színház, valamint

Budán is. Igen különös dolog: Pesten is, Budán is a színház egy régi templomba fészkelődött be. Pesten az ú. n. rondellába. Ennek a szónak igen nagy fontossága van, azért nézzük, mi is volt az a rondella. Egy nagy épület volt, régente török mecset, azelőtt is nagy, szép épület lehetett, mert egy saroktornya volt a pesti erősségnek. Pest régente, még a XVI. században is, körül volt véve falakkal; a keleti fal ott végződött, hol ma a Váci-utca végződik, ott volt a Váci-kapu és közel hozzá volt egy saroktorony, ennek a neve volt rondella (rondella = kerek őrtorony). A XVI. század végén már nem szolgál fortifikacionális célokra, hanem török mecset s később magtár lett belőle. Ez szolgált aztán az első német színészeknek színházul. Ebben a rondellában játszottak később a magyar színészek is. Pesten tehát török templomba vonul be a német színészet. Budán is templom volt a színészetnek első tanyája, mégpedig a maig is fennálló várszínház, mely régente kolostor volt, s melyet II. József korában alakítottak át német színházzá; ebbe lép be majd az első magyar színjátszó társaság 1790-ben: Kelemenék. A vidéken is terjed a német színészet. Pozsonyban már 1774-ben adnak németül Shakespeare-féle darabokat: Othellót, Macbethet, Leart, olyan időben, midőn ezeket a drámákat Bécsben még nem igen adták. Nagy dilettáns színház van Megyeren: a Károlyiak színháza; a Batthyányiak is építettek maguknak színházat Rohon-

con. Az Esterházyak színházán kívül a leghíresebb dilettáns színház, az Erdődyek színháza Pozsonyban, mely 1785-ben nyílik meg. Azért sorolom fel ezeket az adatokat, mert látjuk belőlük, hogy mennyire kedvelték a színházi előadásokat; a főurak már nagy színházakat is építettek ezeknek az előadásoknak. De nemcsak a dilettáns színészet kedvelése mutatja a színházi kedv elterjedését, hanem a magyar színészetnek más előjele is: elméleti előjele. Mindinkább többen és többen szólalnak fel, hogy végre meg kell alapítani a magyar színészetet, meg kell nyitni a magyar színházat. 1779-ben először egy német röpirat szól erről; német nyelven szólal fel valaki azért, hogy magyar színház létesüljön Magyarországon. Felsorolja, hogy minő sok a német színház és magyar színház nincs; mennyire emelkednék a magyar műveltség, ha volna magyar színházunk is. Felszólalt aztán 1790-ben a Mindenes Gyüjtemény, mely ekkor a legtekintélyesebb folyóirat volt. Azt fejtegette, hogy a színházra szükség van. Ugyanezt bizonyította Kazinczy is fordításainak az előszavában. Báróczy Sándor egész nagy munkát írt: „Védelmeztetett magyar nyelv", melyben a magyar nyelv egyik fontos iskolájának tartja a színházat. Ugyanide konkludál Decsy Samuelnek „A poraiból megéledett Phoenix"-e, mely szerint poraiból fel fog kelni megint Phoenix és arra egyik eszköz a színház. A pozsonyi papok 1790-ben, az országgyűlés évében kiadnak egy könyvet, egy

drámát, melynek előszavában így nyilatkoznak: „Vajha csak legcsekélyebb okozói lehetnénk a nagy játékoknak és játéknéző színeknek megkedveltetésére... ezt legfelségesebb jutalmának tartaná a pozsonyi papság.“ Így beszéltek már a papok, kikről régebben azt hitték volna, hogy ellenségei talán a színpadnak. Nem: kötelességnek tartják, hogy figyelmeztessék a népet a színpad szükségességére s a legfőbb jutalomnak tartanák, ha a színpad valóban megnyílnék.

VII. Bessenyei György.

Azok között, akik Eszterházán ezeket a nagy költséggel rendezett gyönyörű ballet és mithológiai játékok előadásait nézték, azok közt volt egy fiatal ember is, aki Bécsből rándult oda, akire nagy hatást tettek ezek az előadások, és aki egyik munkájában le is írja ezeket az előadásokat. „Itt (Eszterházán) egy játéknéző piac formáltatott, hol a szív érezni gyengén tanítatott; IV. Henriket vadászva játszották, francia király volt s most azért mutatták. Az asszonyi nemből Diána serege s Vénusnak ragadó aranyos fellege. Mezei játékra lementek volt Bécsből.“ Önök tudják, ki volt ez a méla néző, ki oly fogékony szemmel nézte ezeket a fényes játékokat, a magyar irodalomnak megindítója, Bessenyei György volt. Bessenyei Györgynek a következő drámái vannak: 1. Ágis, Ennek a dátuma a legfontosabb, mert ezzel indult meg

az újabb magyar irodalom 1772-ben. 2. Hunyadi László ugyanabban az évben. 3. Buda tragédiája 1773-ban. Ennek a munkának két kiadása és címe van, ami bizonyos konfúzióra ad alkalmat. Az első kiadás 1773-ban, a második pár évvel később Kassán jelent meg. Az utóbbinak címe Buda és Attila tragédiája. Hogy mi a két könyv közötti viszony, azt nem tudom megmagyarázni, a szedés egészen ugyanaz, csak a címlap más s az előszóban vannak ortográfiai hibák, melyek az előbbi kiadásban nem fordultak elő. A második kiadásból kimaradtak az initiálisok. 4. A Filozófus vígjáték 1777. és 5. Laisz, egy vígjáték, melyet csak újabban adtak ki. (Az elsőt és utolsót Agist és Laiszt megkapják a Régi Magyar Könyvtárban, a Filozófus megjelent az Olcsó Könyvtárban.)

Első műve, az *Agis*, egészen francia légkörbe visz bennünket, ámbár klasszikus, spártai tárgyú. Plutarchosból való a történet s a drámában el van mondva, hogy népfölkelés van Spártában, melynek egyik vezére Ágis. Az uzsorások ellen fölkelt nép a régi törvények helyreállítását akarja s a király, Leonidas, enged. Ez körülbelül az első része a cselekvénynek. A második rész megindítása aztán az, hogy a királyban mégis gyanú ébred Ágis ellen, azt hiszi, hogy Ágis a főhatalomra törekszik. Azt követeli tehát töle, hogy vallja be bűnét. De sem Ágis, sem barátja Kleombrotes ezt nem akarja tenni, mire a király Ágist kivégezteti s

Kleombrotest elfogatja. Az utójátékban Agiaris keservét, panaszát halljuk. Ez már olyan elégikus utójáték. Mit gondoljunk erről a műről? Igen különös az, hogy Bessenyei a magyar literatúrai életet olyan munkával akarta megindítani, mely nem érvényesülhetett, mert hiszen akkor nem volt sehol Magyarországon színpad. Ő persze a francia literaturából indult ki, azt utánozta és ezt természetesnek fogjuk találni. Midőn Bessenyei Bécsbe érkezett, akkor Bécsben a francia irodalom valóságos divattá vált; a német nagy írók akkor még nem írták meg nagy műveiket: Goethe még nem lépett fel, Schiller még kevésbbé, a német irodálom fénykorszaka még nem kezdődött volt meg. A bécsi nemesség egészen a francia ízlés hatása alatt állott és minden művelt ember Bécsben az udvartól kezdve francia könyveket olvasott; a francia irodalom volt különben is ennek a századnak legfényesebb és leghatásosabb irodalma, talán soha az emberiség történetében nem fordult elő eset, hogy egy irodalom olyan nagy hatást tegyen az egész emberiségre, egész Európában legalább, mint a francia literatura a XVIII. században. Ezen hatás alól nem vonhatta ki magát Bessenyei sem. Midőn Bécsbe jött, látta, hogy ott a művelt emberek egészen a francia ízlésnek hódolnak és a legnagyobb írónak Voltaire-t tartják, ő is a francia literaturával kezdett foglalkozni s mindenek előtt Voltaire-t olvasta. Mi a voltairei ebben az Agisban? Voltairei benne a zsarnokság pellen-

gére állítása; a felvilágosodás egyik iránya éppen az volt, hogy a politikai zsarnokság ellen küzdjön. Ki van mutatva a drámában, hogy egy királyt mikép vezetnek félre a tanácsosai és milyen káros ez az egész népre. Ennyiben voltairei a dráma. Francia a dráma annyiban, amennyiben a francia drámai ízlést követi, azaz azt az irányt, amelybe a francia drámát Racine és Corneille, a legnagyobb francia drámaírók terelték. Ennek az iránynak az első főssajátsága az, hogy udvari levegőbe vezet bennünket. Fejedelmeket látunk, az udvar főnemeseit, s amit ezek beszélnek, az mind az udvar, az állam életére vonatkozik, vagy szerelmi történet, de mind olyan hangon van elmondva, amely illik a francia udvarnak finom szokásaihoz. Ez a hang mindig finom, az erőszakos, nyers dolgokat kikerüli, nagyon is ellentétben Shakespearerel. A szerelem hangja náluk a galanteria, mely XIV. Lajos udvarában az udvaroncok közt uralkodott. Emellett a szerkezet főssajátsága az, hogy szem előtt tartják a költők a hármas egységet: a cselekvény, idő és hely egységét. A dialogusnak a stílusa a francia szellemnek megfelelő, nem annyira heves érzelmeket, mint inkább a logikai részét az embernek emeli ki, azaz nem annyira indulatos, mint Shapespearenél, ki az indulat nagy festője, hanem okoskodó. Ezek a sajátságok, amelyek a francia klasszikus tragédiának főssajátságai, ezek tükröződnek Bessenyei drámáiban is.

Második legfontosabb és talán legjelesebb

műve Bessenyeinek *Buda tragédiája*. Ez azért is érdekelhet bennünket, minthogy a tárgy később még igen sok feldolgozásra talált. Ezt a tárgyat emelte aztán a legmagasabb költői szférába Arany János. Lehetséges, hogy Arany ebből a munkából vett inspirációt, sőt meglehet, hogy munkájának a főeszméjét Bessenyeiből vette. Valóban zavarban vagyok, hogyan mondjam el a darab tartalmát, mert voltakép nincs tartalma. Buda tragédiája egy szándéknak a története. Attilában megvan a dráma elején a szándék, hogy megöleti Budát. Arról folyik a diskurzus, hogy megöleti-e vagy nem. Cselekvény nincs. A végén aztán tényleg megölik Budát. Ez a lényege a drámának, ezen fordul meg. Amit cselekvénynek lehetne nevezni, ami bonyolult akar lenni, az a következő: Attila félti hatalmát Budától; azt hiszi, hogy trónusára tör, amint hasonló motívumot látunk az Agis tragédiájában is. Buda Sicambriában, ami Buda városának régi neve Bessenyei véleménye szerint, várat építtet s Attila azt követelte, hogy nevezze az ő nevéről Attileának. Azonban Buda nem engedelmeskedett, azaz, mint ő magát mentegeti, a nép az új várost Budának nevezte el a király után. Ez nagyon sértette Attilát. Mikold, Attilának a felesége, ki szintén a magyar krónikából való alak, rá akarja bírni férjét, hogy kegyelmezzen meg Budának, ne ölje meg. De hiába; mindig erősebb lesz Attilában a szándék s el is akarja

fogatni Budát, de ez nem sikerül. Azt sem akarja, hogy egy király szolgának a kezétől ölessék meg, elhatározza tehát, hogy ő öli meg. Meg is öli. Megöli üres gyanúból; semmi komoly ok sincs, mert ez a Buda igen jó embernek látszik, csak olyan dühös mozdulatai vannak folyton; erre utal is Bessenyei minduntalan, midőn mondja, hogy a színész miket tegyen. Még mielőtt megtudnók mi, a nézők, hogy Budát megölték, megjelenik Buda feleségének férje szelleme. Buda feleségének, akit Arany Gyöngyvérnek nevez, a neve itt Emézia. A jelenet, melyet felolvasok, nem rossz, pszihológiailag elő van készítve; Emézia látja, hogy a helyzet kétségbeejtő, nem tudja férjét megmenteni s most otthon ül, fohászkodik, sír, mintha látná maga előtt, amint férjét megölik, és ekkor a következő történik. „Midőn Emézia kétségével magában küszködne, setétedni kezd a játékpiac; először zúgást, annak utána zörgést hall a feje felett, végre villámlásokat lát. A játéknéző helynek egy szegeletéből hallja Budának kiáltását, kinek csavargó lelke méltatlan elűzettetésének bosszúállásáért esedezik. Kétséges tekintettel: Megindult-e a föld, vagy az ég háborog? Ez homályos helyen villámlás csavarog. Hol vagyok? a mélység megnyílik alattam, kihez kiáltsak itt, magam hol maradtam? Ekkor egyszerre hirtelen zengés, villámlás és csattogás lesz a játéknézőhelyen, melynek egyik setétes szögletéből kiáltás hallatik. Te dörgesz Jupiter? szórjad mennykövidet! Szikráztasd,

tüzesítsd komor fellegedet. Megnyíltak a poklok, okádják mérgeket. Szaggatott szívemben érzem rút férgeket. Felnyílik ez a fal. Lélek, ah, érkezik! Nyeljetek el poklok!...“ Itt a dikcióba bizonyos patétikus hang van vegyítve, mely azonban még nem teszi ránk a nemes páthosz hatását, mert hiszen a magyar nyelv még nem volt kiművelve, még nem voltak meg a Vörösmarty művei. „A lélek, mely a megnyitott szegeletben hosszú feketeséggel áll, idétlen, álmos kiáltással: Legyen bosszúállás. Mennydörög. Úgy mint Hamletben. A szellem megjelenik aztán Attilának is, aki megölte Budát. „Micsoda dolog ez? — mondja Attila hadvezére —, meghomályosodik ez a hely itt, Attila, hol minden változik.“ Attila elrémül és reszketve szól: Dörgés is kezdődik, Alus magyarázd ezt, az ég háborodik, Jupiter itt elveszt. A hadvezér eltévelyedik Attilától a játéknéző helyen, kétfelé indulnak mindketten, azonban csattogni kezd: Mennykövekkel szikráz Attila! Itt az ég, a felleg tüzesül; villámlásival ég. Attila a játékpiacnak más szegeletiből: Jupiter trónusa gyúlt meg haragjában, ő lángol tüzével, ő csap bosszújában.“ Láthatjuk, hogy itt-ott vannak sikerült fordulatok, néha azonban egészen nevetséges. Aztán megjelenik a játékpiac sötét szegletében a lélek szelleme. „A lélek: Légyen bosszúállás! Attila: Micsoda rettegés van, Alus, lelkünkön! Buda árnyéka ez; bosszúállást kiált. Oh szörnyű istenek, sorsom ma mire vált!“ A lélek aztán

megint eltűnik. Attila éjjel, orravére (mint a krónikákban) megszakadván, meghal. Itt jön az a hely, melyre céloztam, midőn említettem, hogy Arany János talán innen vette Buda trilógiájának a főeszméjét. Mi is ez Aranynál? Attila megöli Budát, ezzel vétséget követ el és bármilyen fényes tettei legyenek, bármilyen lángelme legyen is, bármilyen nagy sors várjon reá, mégis vérrel szerzett, fertőzött trón bitorlása bűnhődést követel. Ez meg is történik, mert népe nem maradhat meg azon a magaslaton, amelyre Attila emelte, le fogják győzni, ki kell vonulnia. Ez Attila vétkének az átka. A hun birodalom megsemmisül, összeomlik, a hunság elvonul Ázsiába. Azonban ez az átok nem olyan, hogy örökké tartson, így fogja fel Arany, a hun nép egy része megmarad: a székelyek, visszajönnek a magyarok és Árpáddal mintegy a mai magyarságra nyílik perspektíva az éposz végén. Így tervezte ezt Arany, ilyen felfogás van Bessenyeinél is, kinek pedig állítólag fogalma sem volt a tragikumról. A pap, a jós a következőt mondja a dráma vége felé: Vége van Hunországnak. „Soha több nyugalmat már nem ígérhetek] Amint Jupiternek titkába nézhetek,] Utolsó ítélet; veszés és pusztulás] Jő a sztitha népre iszonyú vérontás.] Attila sok vétkét soha nem engedik.] Az haragos egek, s népet széjjel verik.] Hatalmas nemzetünk, eloszlik, elpusztul.] Önnönországunkban a véres harc feldúl.] A sok gyilkosságért, amit Attila megtett, Jupiter

továbbá mindnyájunkat büntet.] Nem lesz örömötök e kövér országba,] Vissza kell térnetek ismét Sztithiába. Halálotok után egy nagy Sztitha vezér,] Nemzetetekkel még e földekre kitér.] Ő fogja megvetni örökös lakását; felállítja itten tartó uraságát. Ő nékik rendelték e részt az istenek,] Így vagyon ereje a végezéseknek.“ Fátum ezt mondja. Ez ugyanaz, mint Arany felfogása. Mi ebben a Buda tragédiájában a voltairei? Attila itt zsarnoknak van festve, akitől mindenki elszakad. A zsarnok büntetése az, hogy nem talál szeretetet itt a földön, még felesége is elidegenedik tőle. Mindenkinek ellensége és mindenki aztán úgy bánik vele, mint ellenséggel. A zsarnokság büntetését látjuk ebben a drámában. Voltairenek van egy munkája: Mohamed, melyben szintén Mohamedet, mint zsarnokot ábrázolja. A dráma végén aztán az egyik személy azt mondja Mohamednek: „Én meghalok; ez a nyomorult világ a zsarnokoknak való, élj te.“ A zsarnok elleni küzdelem tehát az egyik voltairei sajátsága a drámának. A másik a szellemjelenés. Budának a szelleme megjelenik, úgymint például a Semiramisban Ninon szelleme a piacon. Itt nincs meg a shakespearei finom vonás, hol elő van készítve lélektanilag is, színpadilag is a szellemjelenés. Shakespearenél megjelenik Hamlet szelleme egy hideg, borzasztó éjjel egy magányos teraszon, itt megjelenik Budának a főpiacon. A szellemjelenésnek ez a pszichológiátlan volta szintén shake-

spearei vonás. Shakespearei vonás továbbá, ahol a papság ellen küzd. Voltaire nem volt atheista, mint sokan gondolják, maga Bessenyei is felszólal ez ellen a Holmiban, minthogy ezt a balhiedelmet már akkor is terjesztették róla. Voltaire deista volt, vagyis ahhoz a filozófiához tartozott, mely egyes vallásfelekezetek isteneiben nem hitt, de az istenségben hitt. Voltairenek főeszméje volt s ezt minden drámájában propagálta, hogy a vallás valami szent, Istenben hinni kell, közvetítőkre azonban nincs szükségünk. Ezt így fejezi ki Bessenyei: „Csak papban imádja a nép nagy Istenét;] Reá bízza minden dolgaiban lelkét:] E papok minékünk már nem szükségesek, | Szólhatnak lelkünkhöz a kegyelmes egek.“ Mi mintegy direkt közlekedhetünk az éggel.

Legbecsesebb műve Bessenyeinek *A Filozófus*. Én ebben valami nagy újítást látok, valamit, ami eddig nem volt meg a magyar irodalomban, nem volt meg talán Zrinyit kivéve. Ez a munka első finom jellemzése a magyar literaturának. Voltak előbb is jeles költőink, például Gyöngyösi, de ő nem volt kiváló jellemző, nála az érzelmek bőséges áradattal és lírai hévvel vannak elmondva, a személyek elénk vannak állítva, mint egy képen vagy olajfestményen, kissé durva vonásokkal, de a lelkükbe nem pillanthatunk. Zrinyinél másképen van. Ő volt az első magyar költő, kinek nagy érzéke volt a jellemzés iránt. Bessenyei talán a második. A Filozófusban egy egész

csoport kidolgozott jellemmel találkozunk. Ezeket az embereket, kik itt előfordulnak, mi ismerjük, mintha tényleg az életben ismerkedtünk volna meg velük, majdnem úgy, mintha barátaink volnának s mintegy eleve elmondhatnók, hogy az életnek ilyen vagy olyan körülményei közt így vagy úgy fognak cselekedni. A munka alapja a következő: Két nemes büszke szív megtalálja egymást. A férfiban Bessenyei, úgy mint Molière vígjátékaiban, önmagát jellemezte. Ha arra a kérdésre felelni akarunk, hogy minő ember volt Bessenyei, azt kell vizsgálnunk, hogy minő alak Parmenio, a filozófus. A vígjáték hősében itt önmaga elé tükröt tartott Bessenyei.

A Filozófus-ban tehát olyan irányok kezdődnek, melyek eddig nem voltak meg a magyar literaturában, s olyan jelességek, melyekre a XVIII. században szintén nem volt példa. Úgy hiszem, a munkának a jelentőségét a következőkben lehet összefoglalni. 1. Ez a munka ad először a magyar irodalomnak jellemzést, olyan jellemzést, mely valóban megismertet bennünket az illető emberekkel, akiket a költő elénk állít. Valóban megismerjük őket, nemcsak ruhájukat, nevüket, egy-két sajátságukat, hanem magunk előtt látjuk azt a megfoghatatlan, nehezen analizálható komplexumot, melynek neve: Ember. A 2. jelessége, második fősajátsága, mely a korra és Bessenyeire nézve egyaránt jellemző, az, hogy ez a munka képviseli a XVIII. századnak erkölcsi és szenti-

mentális irányát Magyarországon. 3. és ez nem a legkisebb jelessége a munkának, hogy van benne egy valódi magyar típus. Egy vígjáték-alak, aminő külföldi munkában nem fordulhatna elő, minthogy a külföldi költők ilyen alakot nem tanulmányozhattak, nem vihettek a színpadra, mert külföldön ilyen nincs. Ez az alak Pontyi. Ebben az alakban mintegy a jövő magyar vígjáték csíráját láthatjuk, ennek az alaknak még nagy jövője van, nemcsak a magyar közéletben, hanem a magyar vígjátékban is. Végül jellemző ez a vígjáték a XVIII. század felfogására, mely szerint a műveltség, az erény mindent jóvá tesz. Ez a francia forradalom felfogása, világnézete, melyet előkészítettek a nagy francia írók Diderottól kezdve s mely körülbelül úgy fejezhető ki: Egy dolog van a világon, mely boldogít, ez az erény. Elég erényesnek lenni, hogy boldogok legyünk. Ez a nagy optimisztikus (nem akarom mondani: csalódás) világnézet van ebben a Bessenyei-féle vígjátékban is.

A Filozófusnak ezt a négy fősajátságát, melyet most felsoroltam, akarjuk kissé szemügyre venni és taglalni. A munka nevezetes, mint jellemzés. A XVII. századig nincs egyetlen munkánk, melyben olyan teljesen volnának az alakok jellemezve, melyben az alakok annyira élénkek volnának, mint ebben a munkában. Az eddigi munkákban nem találunk ilyen alakokat, ismerősöket, jóbarátokat, még Bessenyei többi munkáiban is az előforduló sze-

mélyek nagyrészt érthetetlenek. Van bennük egy-két sajátság, melyet megértünk, melyet látunk, de az egész alakot nem tudjuk elképzelni, azt, hogy minő ember Buda, nem tudjuk elképzelni, valamint azt sem, hogy minő nő Buda felesége. Itt a Filozófusban azonban egész alakok vannak előttünk. Különösen a hős, a hősnő és Pontyi van nagy részletességgel, szeretettel és sikerrel rajzolva. A második, amit említettünk az, hogy ebben a munkában a korszak szentimentális-morális iránya igen feltűnő módon van képviselve. Parmenio azt mondja, és ez mintegy összefoglalja azt az erkölcsi irányt, melynek képviselője Parmenio maga is, meg a munka tendenciája is: „Nincs nagyobb szerencse a földön, mint jó erkölcsöket és nemes emberi érdemeket tudni, ismerni és szeretni.“ A legvégén azt mondja az anya: „Szeressétek embertársaitokat: csudáljátok, féljétek a nagy Istent. Legyetek szorgalmatosak, nyájasok.“ Ez egy erkölcsi lecke. A munka végén a költő azt hiszi, hogy ezzel az erkölcsi tanulsággal kell elbocsátania a nézőket, olyan fontosnak tartja az erkölcsi irányt. De nemcsak erkölcsös volt ez a század, vagyis erkölcsös nem volt, csak erkölcsi tendenciákat hangoztatott műveiben, főkép drámáiban, — hanem a másik fősajátsága a szentimentálizmus volt. Az emberek szerettek sírni, mintegy édes gyönyörűséget találtak a közös könnyhullatásban. Úgy, mint ma az emberek találkoznak, hogy például kártyázzanak, úgy jöttek

akkor össze, hogy sírjanak. Itt is a dráma végén nagy, közös, édes sírás történik. Mindketten (Parmenio és Szidalisz) zokognak összekapcsolódva. Szidalisz (nagy zokogással, könnyeitől elborítva): Édes, kedves asszonyanyám, elfojtják szívemet keserves szavai, kímélje gyengeségemet. Az anyja pedig ezt mondja: Engedd meg az én szívemnek keservét is, mert édes gyönyörűség nekem ily hív, engedelmes gyermekért, mint te vagy, könnyeket hullatni. Szidalisz iszonyúan sír, zokog; mind sírnak. Ezen valóban XVIII. századi jelenet után a függöny legördülhet. Három alak van, kiket Bessenyei ebben a munkában nagy szeretettel rajzolt: az egyikben önmagát rajzolta, a másikban alkalmasint egy nőt, kit ismert s talán szeretett, a harmadikban pedig rajzolt egy olyan alakot, akit ismert is és szeretett is kétségtelenül: a vidéki, a parlagi nemest. A legszellemesebb alakja, kitől a nevét nyerte a vígjáték, a hős, a filozófus Parmenio. Érdemes vele megismerkedni, mert sokoldalú szellemi sajátságai vannak. Ez a filozófus egészen visszavonult, szereti a könyveket; mély érzelmű, de mint szemérmetes ember, nem szereti érzelmeit kimutatni, inkább magába fojtja. Bessenyei ebben az alakban önmagát jellemezte, a nemes szenvedélyes jellemben önmagát akarta rajzolni. Azt mondja Bessenyei az előszóban: „A sok viszontagság, tanulás szomorúvá tett engem.“ Ez tette szomorúvá Parmeniót is. A munka tárgya s ehhez van idomítva a filo-

zófusnak, Parmeniónak és a hősnőnek, Szidalisznak a jelleme is, az, hogy két büszke, nemes szív megtalálja egymást. Ez örök vígjátéki tárgy. Van egy leány, ki nem akar férjhez menni; van egy férfi, aki nem akar semmit se hallani szerelemről, házasságról, a mű végén pedig egymásba szeretnek. Ez a téma van meg például a spanyol Moreto vígjátékban: Közönyt közönnyel. És még sok más vígjátékban. Bessenyei ezt a tárgyat, a tárgynak főeszméjét, főjeleneteit utánozta, egy francia munka után írta. *Destouches* a XVIII. század közepén élt és akkor igen híres, sokat bámult és olvasott francia drámaíró volt. Egy művének a címe: L'homme singulier. A különc. Ez itt Parmenio, a filozófus. A nagy jelenet, melyet minden vígjátékírónak meg kell alkotnia, ha két ilyen jellemet, mint Parmenio és Szidalis, össze akar hozni, az, hogy hogyan vallanak egymásnak szerelmet. Ez ki van dolgozva Bessenyei munkájában is, de nem egészen. A gondolat, melyet szerintem Bessenyei nem tud eléggé érvényesíteni, a következő: Ebédnél van egy nagy társaság. Ott van Parmenio, a filozófus, ott van a leány, Szidalis, akit szeret. Parmenio beszél az erényről, beszél az életről, a nyomorról és Szidalis annyira meg van hatva Parmenio beszédétől, hogy azt mondja neki egészen elragadtatva: „...kívánom számodra asszonyi nemünkből azon erkölcsöket, melyeket érdemelsz". Erre Parmenio azt mondja: „Amely végzés legkegyelmesebb

kíván hozzám lenni, az cselekedje, hogy azon asszonyi érdemek mindenben a kisasszonyéhoz hasonlók legyenek.“ A helyzet ilyen alakítása igen jó gondolat és természetesen a szerelmi vallomás nem maradhat el, de a két szerelmes az asztalnál és indirekt úton, az által, hogy egymás erényeit feldícséri, vallja meg egymásnak szerelmét. Legjobban látjuk Parmenio jellemét a második felvonásban: olyan kis Hamlet. Magában elmélázva jő, kissé búskomoran: „Megint magam lehetek egy kevéskorig, de édes a magánosság, mikor az ember a lármából kiszabadulhat. Egyik jön, a másik megy, ez jobbról, ez balról taszít, ez kérdez, amaz felel. Ugyan minek csavargok én ebben a zajos világban.“ Megúnta az embereket. Ez az emberunalom előkészíti aztán a szerelem érzésének a felébredését, valamint elő van készítve a szerelmi érzés felébresztése Szidalisnál is. Szidalis roppant szeszélyes, ez a szeszélyessége folyton fokozódik; ez mutatja, hogy valami hiányzik az életéből. Parmenio pedig elégedetlen, valami nagy ürességet érez az életben, nincs valódi öröme az emberekben. Ezt a filozófust aztán meglátogatja a nővére és rá akarja venni, hogy lépjen ki magányából és „jőjjön szeretni ő is a világba az emberek közé“. Ugyanaz a nővér mintegy jellemzi Parmeniót. „Ha nem szeret szíve, hiába adnál neki egy félvilágot, mert nem mondja, hogy szeret, sem utánad nem indul, ha pedig egyszer barátságodra esküszik, meghal érted és soha meg nem

csal.“ Parmenio azt mondja Szidalisnak: Ne kösse életét az én életemhez. „Engem a természet szomorúan szült; a magánosság, tanulás legnagyobb kívánságom ... kedvetlen humoromat, hogy ifjú leánynak szeretni lehetne, nem hihetem. Hagyj engem magánosságomban ... kerüljed sorsomat ... Isten veled!“ Amint azonban tudjuk, mégis csak találkoznak.

Ez a dráma tehát az első mű a magyar literatúrában, amelyben érdekes lelki jelenséget, érdekes embert látunk magunk előtt. Szidalis, a nőalakja a drámának komoly, mint a filozófus, okos, mint Parmenió s amellett szép és gazdag. Ez a gazdagság bírja rá arra, hogy ne akarjon férjhezmenni. Erényes és gazdag leány egyáltalában nehezebben megy férjhez, mint más; azt hiszi mindig, hogy a pénzéért akarják elvenni. Szidalis megveti a hízelgést, a bókokat, melyeket szokás mondani; mindez úntatja őt. Ő szívet keres, a könyvet, tanulást, magányt kedveli, mint Parmenio. Nem szereti az unalmas galantériát, a csevegő társaságtól fél. Igen szép kifejezéssel szól az egyik alak róla: „mosolygó titok és szépség borította“. Ez már akkor van mondva, mikor már beleszeret Parmenióba. Nem akarja bevallani szerelmét, csak önmagában mosolyog s a felébredő szerelem mintegy megszépíti. Parmenióról pedig azt mondja Szidalis: „A nagy természetet csak egy halandóban látom érezni.“ Az egész természet holt előtte, valódi életet csak Parmenióban lát. Van Szidalisban egy kis

irígység is. Amint látja, hogy barátnéi már mind társra találtak, mintha valami lassú irígység mozdulna meg lelkében. Van benne egy kis kegyetlenség: szereti említeni szomorú sorsát, jövőjét. Bizonyos kis női kegyetlenséggel kínozza mintegy azokat, akiket szeret, mert örül annak, hogy azok, akiket szeret, az ő szomorú sorsán, beszédén szomorkodnak. Ez a szomorkodása az ő kedveltjeinek jele annak, hogy szeretik. Kacér és szeszélyes is ez a Szidalis s ez a szeszélye, amint említettük, előkészítése a szerelmének. Azt mondja: „... azt szeretném, aki nem mászkálna előttem, hanem férfiú módon érdemeimért szeretne... A király és gazdag leány sohasem tudhatja, kitül szerettetik igazán". Ő, mondja egy alak róla, a magányosságnak áldozza fel magát. „Úgy tesznek", mondja egy másik alakja a drámának Szidalisról és Parmenióról, „a sokáig hevert kényes szívek, ha végre megláncoltatnak". Szidalis azt írja Parmeniónak: „Leverettem nagy szíved által, nem élhetek rajtad kívül." Durvább anyagból van faragva Pontyi. Durvább anyagból, de nem kevesebb szeretettel van jellemezve. Valóban minden durvasága és nevetséges sajátsága mellett és minden hibáján és parlagias tulajdonságain kívül is mily sok jóság van ebben az alakban, mennyire magyar ez az alak! Nézzük. Pontyi gazdag nemes, de műveletlen; vidékről jött fel és a fővárosi körökben idegennek kellene magát éreznie, de ő seholse érzi magát idegennek. Természetesen, mint

magyar ember, roppant perlekedő, szeret a perről beszélni, azt hiszi, hogy mindenki úgy érdeklődik a pörei iránt, mint ő. Nemességével igen nagyra van; szeret származásával dicsekedni, a genealogiájáról beszélni. Nem volna magyar ember, ha nem politizálna, azonban olyan műveletlen, hogy a politika híreit a kocsisától kapja. Szenvedélyes kártyás, ismeretei rendkívül fogyatékosak; azt hiszi, hogy a perzsa hadsereg hídon kel át Amerikába. Nyers, de van józansága, van esze, sőt van szíve. Különben ez az alak mintegy ellenszenves volna előttünk. Amint belép a szalónba, hol finom nők, leányok vannak, mindjárt pipára akar gyujtani, amint elkezdenek kártyázni, haragszik, hogy franciául beszélnek, mert őt ki akarják nézni; de Pontyit kinézni?! Az lehetetlen. „Zöld király! Ki az ördög nevezte roának?!“ Midőn belép, mondják neki, hogy illenék köszönni, de ő így felel: „De nem addig van, hé, hanem itt hírek vagynak. Most jön haza a kocsisom a vásárról s onnan hozza a hírt, hogy a török császár nagy néppel Perzsiába indult.“ A józansága mutatkozik, midőn pedagógiai vagy politikai beszédekbe elegyedik vagy midőn a francia konyha ellen kel ki. Ebédelnek, a francia konyha remekei vannak Pontyi előtt. „Nem kell nékem ez a zöld lé, abból a húsból kérek — nem is chetik már itt az ember a miatt a sok cifraság miatt —, hát ez a vörös lé? hát az a kék tajték? boldog Isten, ha nagyapáink láthatnák! ... a világ négy olda-

láról hordják össze az ebédet; tengeri rák, béka, minden ördög férget, csúszó-mászó állatot összevesztek. Mikor nékem kétszáz hízott marhám, annyi ürüm járhat a pusztán, minek nékem akkor csiga, béka? egyétek meg.“ Az ebéddel úgy vagytok — mondja —, mint a ruhákkal: mindig más és más divatnak hódoltok. „Ezért nem lehet a hassal, gyomorral úgy módizni, mint a pántlikák színével, hogy majd zöld, majd kék, majd vörös s mindenik jó a felől.“ Aztán arról kezdenek beszélni az ebédnél, hogy a gyermeket természetesen kell nevelni a Rousseau elvei szerint. (Rousseau Emil című műve 1777-ben jelent meg s egész Európa olvasta, bámulta, követte Rousseau tanácsait.) Parmenio is előadja Rousseau elveit: „Rousseau“ — mondja — „e részben bölcsen ítél.“ Ezeken a beszélgetéseken nem kell megütköznünk, hogy drámában előfordulnak, mert ez a dráma nem annyira a cselekvés feltüntetése, mint inkább beszélgetés. Pontyi: „De kedves sógor uram, nem olvasta az én anyám soha Rousseaut, még is tudott kényeztetés, szorongatás nélkül nevelni.“ Beszélnek aztán a háborúról. Pontyi panaszkodik, miért kell idegen országba menni háborúskodni. „Minek fogadja annyi ember a szavát, mikor azt mondja nekik, eredjetek ölni és magatokat életni?“ Parmenio azt feleli, hogy hát ő (Pontyi) nem menne-e el, ha a haza vagy a király kívánná. Pontyi. „Úgy, sógor uram, mikor az embernek a királyára vagy hazájára

más ellenségek rája ütnek s az emberek királyát, kenyerét, kopóját el akarják rabolni, az más... Én is magyar vagyok, sógor uram... Úgy már hadra kell menni, de Amerikába másnak rohanni, aki engem nem bánt, ki látta odamenni, garázdálkodni?" A felvonás vége aztán ez: ebéd után Pontyi nagy, kidülledt hassal, lábát kétfelé vetve megáll. Kávét parancsolnak. Pontyi nagy haraggal: Nékem szilvóriumot hozzanak. „A függöny legördül."

Van egy drámája Bessenyeinek, melyről csak futólag emlékezem meg: *Hunyadi László* tragédiája. Futólag emlékezem meg azért, mert ez abban a stílusban van írva, mint Agis tragédiája. Az egész a francia tragédia utánzata. Aki a francia tragédiákat olvasta és ebből tíz sort olvas, mindjárt megismeri a különös hanghordozást, a népeket, beszédmodort. Ebben a munkában, a végén Hunyadi Lászlót lefejezik. Az utolsó játék nyolcadik jelenése. Az előbbi jelenés az volt, hogy Hunyadi Lászlót elviszik a vesztőhelyre. „A játékpiac mutat egy kaput, melyen fegyveres nép közt Hunyadi László vezettetik, kezei hátra kötözve, haja vállain széjjel leeresztve; mindenek nagy csendességben mennek által. Egy tévelygő magyar izzadtan sebesen érkezik, keresztülsiet a játékpiacon és kezeit összetartva keserves kiáltások közt csakhamar elmegyen s ezt kiáltja: Megölték Hunyadi Lászlót ártatlanul, ötször vágták fejét szegénynek gyilkosul. Gyilkosul ölették, méltatlan veszett el. Ah, mely nagy kárunk

lett ma az irígyekkel.“ Ezzel vége van a tragédiának.

Bessenyei maga is például arra, hogy menynyire megvolt a korban az óhajtás, hogy magyar dráma fejlődjék. Ennek a mintegy levegőben levő óhajtásnak mindenféle más kifejezései is voltak a korabeli magyar műveltségben. Az egyik kifejezője ennek az általánosan érzett óhajtásnak az volt, hogy mindig több és több dráma jelent meg fordításban. A másik jelenség, mely mintegy előkészítette a magyar színpad, a magyar színház felállítását, az volt, hogy a diákok a XVIII. század végén, miután az iskola falai közt megtartották az iskoladráma előadását, kimentek vidékre is és a drámát előadták a nagy közönségnek is. Mindez arra mutat, hogy végre már meg kell születnie a magyar színháznak.

VIII. Drámai fordítások.

Azt az időszakot, mely 1772-től a század végéig, a magyar színházi literatúra erősebb megindulásáig tart, a fordítások korszakának lehetne nevezni. Már abban az évben, melyben Bessenyei első munkája elhagyta a sajtót, megjelenik egy igen szorgalmas fordítótól, *Zechenter Antal*-tól egy francia drámafordítás: Guesclin Adelaide-ja. Ez a Zechenter-féle fordítás igen rosszhírű; egyáltalán Zechenterről azt lehet olvasni, hogy

nagyon rossz magyarsággal írt. Akkor egyáltalában még nem volt megállapítva a magyar nyelv modern fogalmak szerint, de talán ez a munka nyelvileg mégsem olyan rossz, mint mondják, talán inkább csak rossz hírét költötték, ámbár semmiképen sem korrekt mai értelemben. Ebben a drámában igen szép probléma van tárgyalva. Egy francia herceg meg akarja ölni öccsét, mert ő is ugyanazt a nőt szereti, mint az. Most a leghívebb embere, kit megbízott, hogy öccsét ölje meg, nagy próbára teszi a herceget: úgy tesz, mintha már megölte volna öccsét. A hercegnek aztán öccse halála miatt borzasztó lelkifurdalásai támadnak, szeretné, ha nem történt volna meg a dolog. Most egyszerre jelentik neki, hogy öccse él és ez be is lép, megbocsát neki s a herceg beleegyezik, hogy öccse elvegye azt a nőt, akit ő is szeret. A fordítás dialógjainak az élénksége igen kellemesen üt el attól a bizonyos negédes modortól, melyet Bessenyei drámájában látunk. Igaz, hogy ez prózai fordítás. Zechenter Prágában élt és egymásután fordította le a francia remekírókat; lefordította Mithridatest, Racine egy híres tragédiáját. Ebben a probléma hasonló az előbbihez, hol a pontusi király fia szereti apjának a feleségét. Lefordította Euripides Phaedrá-ját, hol a mostoha anya szereti férje fiát; Voltaire Mohamed-jét, mely munka a zsarnokság ellen volt irányítva; lefordította továbbá Corneille Horace című tragédiáját, mely a Horatiusok és Curiatiusok küz-

delmét tárgyalja. Ezek a fordítások mind színpadra vártak, de színpad nem volt.

Gr. *Teleki Ádám* egy évvel Zechenter után lépett fel; lefordította Corneille Cid-jét, mely a spanyol nemzeti hős szerelmét tárgyalja. Ez az a tragédia, mely megnyitotta a francia dráma virágkorát.

A legutolsó fordítója ennek a korszaknak *Péczeli* József volt, aki lefordította Voltaire drámáit: Zairet, Meropot, Tancredet. Zaire lett aztán mintája a sokféle Törökországban történő magyar tragédiának s nagy befolyással volt többi között Kisfaludy K. Iréne-jére.

IX. Az első nyilvános színi előadások.

1784-ben végre megtörtént az az esemény, melynek már régebben meg kellett volna történnie: az első nyilvános színházi előadás. Voltak már azelőtt is előadások az iskolákban, de olyan előadás, ahol hivatásos színészek szerepeltek volna, eddig az ideig nem volt. 1784 október 14-én Budán a hajóhíd mellett adták elő a *Valtron* című darabot. Ez a Valtron, Müllernek a darabja. A dráma is, a szerző is ma már teljesen ismeretlen a színpadon, csupán a literatúratörténet, azaz a lexikonok és a bibliografia tartotta fönn a költő nevét. Annak idején, a XVIII. században nagyon szerették ezt a darabot. Katonadráma volt azon katonadrámák közül, minőt Lessing Minna von Bar-

helm című, szintén katonadrámájában inspirált. A tárgy itt is szerencsés, oly tárgy, melyet az újabb katonai drámákban szintén megtalálunk. Egy tiszt ugyanazt a leányt szereti, mint egy feljebbvalója. A tisztet aztán halálra ítélik; a nő, aki már felesége a magasabb rangú tisztnek, életéért esedezik. Ezen fordul meg a drámai konfliktus. Ezt a Valtron című drámát Kónyi János fordította le, aki maga is katona: strázsamester volt s akit Bessenyei A Filozófusban kigúnyol, amennyiben egy szolga felolvassa a verseit és folyton bámulja azokat a rendkívül triviális verseket, melyeket a közönség akkor annyira szeretett. Gr. Ráday Pál volt ennek a színházi előadásnak, ennek a színháznak, melynek a története még nincs kiderítve teljesen, a protektora. Előadták azután Voltairenak a Mohamedjét is. Hogy kik adták elő, az nincs teljesen kiderítve, nincs egészen tisztázva. Úgy látszik, hogy német színészek, hiszen magyar színészek nem voltak akkor, míg a német színészet Budán is, Pesten is virágzott. Ezek a német színészek tanulták be azt a két vagy három magyar darabot, előadhatták aztán talán műkedvelők is. Úgy látszik azonban, hogy az volt a cél, hogy állandó magyar színi társaság legyen, mely hetenként többször tart előadásokat, azonban a színi társaság csakhamar tönkrement. Intrikák történtek, állítólag Bacsányi János részéről s ezek az előadások, melyek éppenséggel nem voltak tökéletesek, rövid idő mulva megszűntek. Meg-

szűntek pedig azért, mert, mint egy német szemtanu mondja, aki egy ilyen előadást végighallgatott, a színészek nem tudtak jól magyarul. Nagyon meglátszott, hogy a magyar nyelv némelyikükre nézve idegen. De, bármilyen volt az előadás, ránk nézve fontos, mint dátum, mert ez az első nyilvános magyar színházi előadás.

Minthogy erre az előadásra nézve a kézikönyvekben nem találunk semmiféle adatot, sőt meg se emlékeznek róla, fel akarom röviden sorolni, hogy melyek azok a források, amelyek alapján ezt a színházi előadást komolyan vehetjük. Forrásaink a következők: 1. Kazinczy levelezése, II. 120., 2. Dreyssig hallei könyvkereskedő tanusága (Ung. Revue), 3. Magyar hírmondó (Pozsony) és 4. Bacsányi János egy levele. Közölte Szinyei Ferenc Bacsányi Jánosról szóló monografiájában. Mindezekről Bayer József írt a Könyvszemle 1904. évfolyamában.

Ez volt az első kísérlet, de nem sikerült.

A második kísérlet 1790-ből való: Soós Mártonnak a kísérlete. Soós Márton ekkor orvostanhallgató volt; drámákat fordított, később elhagyta a drámaírást, orvos lett, de mindig nagyon érdeklődött a színészet iránt s a magyar színészet egyik legkiválóbb pártolója volt. 1790-ben összeállt egy pár társával és ilyen előadásokat akart szervezni. Magas protekcióhoz fordultak, de csakhamar abbahagyták szándékukat. Az 1790. év különben is

fontos nemcsak a színészetre, hanem az egész magyar literatúrára nézve: ebben s a következő évben folyt le a pozsonyi országgyűlés, melyen mindazon nagy kérdések, melyek a magyar kultúrát érdekelték, sőt lehetne mondani, amelyek a mai politikát mozgatják, már előfordultak (ezen az országgyűlésen) és élénk vita tárgyát képezték. Így előfordult a magyar színház ügye is. Különben is ez az idő még a nagy nemzeti reakció hatása alatt állott, melyet II. József keltett germanizáló törekvéseivel. Azon nagy nemzeti izgalomnak, mely ennek következtében támadt, kifolyása az első magyar színházi társaság is, melynek tényleg volt némi sikere, mely éveken át fennmaradt: Kelemen László társasága. Több magyar nemes ifjú összeáll — köztük Kelemen László volt a leglelkesebb —, hogy egy színjátszó társulatot alakítanak. Ráday Pál, aki már az első színtársulatnál működött, mindjárt igazgatónak kínálkozott. Kazinczy Ferenc pedig olyan dramaturgszerepet akart játszani, azaz, ő drámákat írt volna, jó tanácsokkal szolgált volna, sőt arra is kötelezte magát, hogy kieszközli az engedelmet a hatóságtól. Azonban ez nagyon nehezen ment. Az adminisztratív nehézségek már a színtársaság megalakulásánál mutatkoztak; mindenekelőtt a budai tanácshoz fordultak, hogy adjon helyet a német színházban magyar előadások számára. A budai tanács azonban a kérelmet elutasította s ekkor Kelemenék Pest vármegyéhez fordultak. A vármegye pár-

tolólag terjesztette fel folyamodványukat a helytartó tanácshoz, de ők időközben megalkudtak a német színház bérlőjével, Unwerth gróffal, aki igen ügyes üzletember volt, a német színháznak árendása. Unwerth eleinte hallani sem akart az új vállalatról, nem tetszett neki a gondolat, hogy egy magyar színtársulat létesüljön s konkurrenciát csináljon a német színészeknek, azonban mindenféle főúri protekcióval megpuhították Kelemenék s végre ráállott arra, hogy egy-egy magyar előadás legyen felváltva Budán és Pesten. Kikötötte azonban, hogy a bérletösszegek mind az ő zsebébe folyjanak. Ennél az első színtársulatnál szerepelt egy ideig, mint olyan titkár-féle, Kármán József is. Végül úgy látszott, hogy már megnyílik az állandó magyar színház, de gondoljuk meg, minő nagy akadályok voltak a színház megnyitása előtt. Ezek az akadályok magyarázzák meg azt, hogy olyan nehezen mentek a dolgok. És végül is hat év mulva az egész vállalat megbukott. Mindenekelőtt nem volt színház, színpad. A német színházat nem akarták átengedni, könnyen érthető okoknál fogva. A második akadály az volt, hogy nem voltak magyar színészek. Nálunk nem létesült a színészet úgy, mint külföldön, ahol lassanként a vándor komédiások mindinkább megnemesednek, jobb darabokat adnak elő, végül a fővárosban telepednek le és nagy költők írnak számukra drámákat: Ez mind nem volt meg nálunk, nem voltak színészek. Har-

madszor nem voltak színművek; amiket írtak, nem lehetett előadni, mert nem voltak színpadra valók. Bessenyei, bármilyen nemes törekvésű ember volt, nem tehetett drámáival a nagyközönségre hatást, mert azok vagy magas, francia stílű tragédiák, vagy pedig beszélgetések.

Negyedszer — és ez talán a legfőbb akadály a sok nagy akadály közt — nem volt közönség. Budának és Pestnek lakosai mind a német színházba jártak, divat volt a német színházat látogatni, a lakosok nagyrésze különben sem értette a magyar nyelvet. Nem volt tehát tradíció. Nem értettek a színpadi dolgokhoz, a színházi előadások rendezéséhez; a közönség (már a valódi magyar közönség) nem tudta, mi a színház s a színészek sem tudták. És végül jön az az akadály, mely az életben a legfőbb akadály s melyet talán legelső sorban kellett volna említenünk, nem volt pénz. Volt azonban valami, ami — különös dolog, de mégis igaz — a pénzt pótolni tudja, igen sok esetben legalább, volt nagy lelkesedés, különösen Kelemen Lászlóban. Kelemen László a magyar literatúrának, a magyar művelődéstörténetnek egyik legszimpatikusabb alakja. Midőn a színház megnyílt, körülbelül 30 éves volt és két körülmény magyarázza meg, hogy olyan nagy lelkesedéssel buzgólkodott a magyar színház létesítése eszméjének felkarolása érdekében. Az első az, hogy apja vagyonos ember s foglalkozására nézve kántor volt. Még

ma is igen gyakran megtörténik, hogy a kántor fia művész lesz: zenész vagy színész. A kántor közelebb áll a művészethez, mint talán más foglalkozású ember. A második körülmény az, hogy Kelemen nagy külföldi utat tett. Ebben a külföldi útjában mindenütt látott virágzó színházat. Már mindjárt Bécsben nagy színházi élet volt; nálunk semmi. Ez az összehasonlítás könnyen vihette arra a gondolatra, hogy nálunk is okvetlen kell színházat teremteni, mert látta, milyen fontos társadalmi és művelődési intézmény ez külföldön.

Van Kelemen Lászlónak valami regénye is, melyről Váli Béla beszél; minő források alapján, nem tudom és így nem kezeskedhetem róla, hogy ez az adat tényleg igaz.

Kelemen bejáratos volt Balogh János tanácsosnál s ez adta neki azt az ideát, hogy menjen külföldre. Balogh János leánya menyasszonya volt Kelemennek, midőn azonban Kelemen László aktorrá lett (színjátszóvá), akkor Balogh János látta, hogy ez az ember el van veszve s felszólította, hogy mondjon le leányáról, mert nem lehet egy gazdag embernek, tanácsosnak a leánya valami komédiásnak a felesége. És Kelemen Lászlónak választania kellett a múzsa és menyasszonya közt: ő nehéz szívvel a múzsát választotta. Menyasszonya aztán annyira búsult utána, hogy belehalt; Kelemen pedig igen gyakran kiment a temetőbe és azokat a koszorúkat, melyeket a közönség neki adott, kivitte a menyasszonya sírjára.

Később azután a színtársulat 1796-ban megbukott. Kelemen útra kelt, hogy majd másutt létesít színpadot, ha Budapesten nem lehetett; próbált Kecskeméten, de ott sem sikerült. Társulata széjjel ment, elzüllött. Egy része Kolozsvárra vonult, ő pedig egészen visszavonulva, keserű érzelmek közt, csalódva töltötte életét.

1790 október 25-én tartották első előadásukat Kelemenék a budai Várszínházban: Igazházit adták Simai Kristóf fordításában. Két nappal később Pesten adták ugyanazt a darabot. Mind a két helyen német színházban. Hosszú alkudozások folytak Unwerth gróffal. Ezek az alkudozások igen pontosan el vannak mondva „A magyar Játék-szín. Első esztendő" című egykorú munkában, melyet Endrődy János írt. Ez a munka hasonlít Lessing híres Hamburgische Dramaturgie-jához. Lessing a hamburgi színház mellé volt rendelve, mint dramaturg, azaz, mint olyan ember, aki a színészeknek és a színházigazgatónak tanácsot ad, kiválogatja a darabokat és meghatározza, hogyan kell előadni. Erre a célra alapította Lessing a fentidézett folyóiratot, mely a német literatúrának egyik remeke. Endrődy János munkájából négy szám jelent meg. Abban, amely kezünknél van, drámák vannak, elől pedig el van mondva a Kelemen színtársulatának története; minden évről van ilyen jelentés. 1792-ben ismét Ráday Pál vette át a színház igazgatását vagy legalább olyan inten-

datúra-félét. Közben Unwerth visszalépett, utóda pedig valami Busch Jenő nevű német ember volt, ki nem rendelkezett annyi pénzzel, mint Unwerth; mind a két, a magyar és német színház igazgatását átvette s alatta mindinkább megromlott a magyar színház ügye. Mindig kevesebb volt a pénz és több a pörlekedés, a békétlenség a tagok közt. Ez természetes. Ha egy társaságban, mely valami üzleti célból alakult, a pénz fogyni kezd, akkor a tagok összevesznek. Minél nagyobb bajok voltak a pénztárban, annál több volt a veszekedés a pénztár mögött. 1796-ban húsvétkor, tartották utolsó előadásukat. (Érdekes adat, hogy Magyarország hercegprímása 600 forintot adott ennek a társaságnak.)

Mit gondoljunk erről a Kelemen-féle kísérletről? Rendkívül fontos. 1790 óta van színházi élet Magyarországon, már legalább kontinuáló színpadi működés. Ez valóban valami dolognak a megkezdése, amely máig is fennáll, a különbség Magyarország és a külföld között kulturális fejlődésünkre nézve itt igen szembeötlő. Magyarországon nem az udvar, nem a mágnások alapították az első színházat, hanem lelkes fiatalemberek. A magyar mágnások sok pénzt költöttek színházra, de nem magyarra, hanem németre. Volt egy Esterházy, aki 60.000 forintot adott a bécsi udvari színháznak. Ugyancsak egy Ráday gróf vagyonának egy jó részét úgy verte el, hogy pártolta a bécsi színészetet. Magyarországon ilyen Me-

cénások nem akadtak. Valóban keserű érzés foghat el bennünket, ha meggondoljuk, hogy 1790-ben nyílik csak meg az első magyar színház. 117 évvel Molière és 174 évvel Shakespeare halála után. Ez az első különbség. A másik különbség az, hogy nálunk a színészet a hazaszeretetnek ügye volt. Akik színészek lettek, akik a színészetet pártolták, nem annyira a művészet kedvéért tették, hanem azért, mert ez által a magyar nyelvet akarták ápolni, fejleszteni. Ez volt a nagy cél s a magyar színészet munkásai mintegy apostolai voltak a magyar nyelvnek. Ezek a színészek szerencsétlen idealisták voltak; céljuk igen nemes volt: azt gondolták, hogy a magyar nyelvet fejleszteni s irodalmi magaslatra emelni leginkább a színpad útján lehet. Egyáltalában az egész XVIII. században íróinkban is, színészeinkben is az a nagy törekvés, hogy kimutassák a magyar nyelv hasznavehetőségét. Ezt a nyelvet hiába hanyagolják el az urak, alkalmatos ez a nyelv mindenre, irodalomra, színpadi kifejlésre, mindarra, amire azt gondolták, hogy nem való, csak kissé pallérozni kell s ők azon voltak, hogy pallérozzák és ápolják. A közönség azonban nagyon hidegen viselkedett ezekkel a törekvésekkel szemben. Hogy minő indolens volt ez a közönség, Kelemen Lászlónak Pest vármegyéhez intézett folyamodványából néhány sor kimutathatja. „Tekintetes Nemes Vármegye! Soha talán egy nyelv gyarapodásának sem állottak oly sok akadályok ellent,

és semmi-féle nyelv mind kívülről, mind belülről nem nyomtatott oly igen, mint a magyar nyelv. Annyi környül-állások tódultak össze ezen nyelvnek elnyomására, hogy féltő vala, nehogy végtére eltöröltessen, mert már annyira ment a dolog, hogy a magyar az ő anyanyelvével egyedül nem boldogulhat hazájában.“ Majd később: „máris a mi hazánkban annyira megszaporodtanak a német theatrumok, hogy majd csak nem minden népesebb városaiban vagynak affélék, melyek által a német nyelv hathatósan terjed és a nemzettel kedveltetik. A magyar nyelv ellenben műveletlen és megvetve marad úgy, hogy végtére a nemzeti karaktér is megváltozik. S mikor észre se vesszük, a magyar a magyarban fel nem találtatik. Képtelen dolog, hogy a magyar az ő saját hazájában tulajdon pénzével nem vehet részt az efféle gyönyörködésben, hacsak németül nem tud“.

A műsor igen nevezetes volt, sőt azt hiszem, hogy kevés színháza volt Európának, melyben ilyen kiváló műsort játszottak volna, mint szegény Kelemenék. Játszották Schillert, még pedig olyan darabokat, melyeket Bécsben, a gazdag udvari színházban, még nem játszottak. Schiller a magyar színpadon előbb fordult elő, mint a bécsi színpadon. Játszották Goethe-t, Lessinget. A magyar darabok közt Bessenyei Filozófusát, Dugonics, Verseghy, Simai darabjait, a legtöbb darab azonban adaptáció volt, azaz olyan darab, mely voltaképen fordítás, de

a nevek benne magyarok s a viszonyok mind Magyarországra vannak alkalmazva, mintha Magyarországon történnék az egész cselekvés. Különös, hogy a színlapokon magyarázó jegyzetek vannak. Például az egyik színlapon ezt találtam. Valami Kotzebue-darabot adtak elő, mely Indiában játszik. A színdarabban előforduló idegen elnevezéseket így magyarázták a közönségnek: „Ganges nagy folyam Indiában, Bengala, Ázsiai tartomány, pagoda, indiai templom stb.“

Kelemenék, amint említettük, 1796-ban megbuktak, azonban az ügy, melyet képviseltek, csakhamar nagy pártolókra talált és Kolozsvárt megindult újból a színházi élet, amelyet Kelemenék itt Budán és Pesten hiába iparkodtak fölvirágoztatni.

X. Dugonics András.

Az első magyar drámai társulat műsorán megjelent a magyar drámaíró több magyar tárgyú drámájával. Ez már meglepő, még meglepőbb az, hogy ezen drámák közül egynéhány igen tetszett, sőt van olyan is, amely napjainkig fenntartotta magát. (Bátori Mária.) Hol tanulta ezeknek a szerzője a színpadi technikát, a színpadi fogásokat? Egyszerre a nélkül, hogy iskolája lett volna, megszületett valami jelentékeny színházi költő? Sem színpad, sem közönség nem volt eddig s íme előáll a költő! Még nagyobb a meglepetésünk, ha azt találjuk,

hogy az a költő, aki ilyen nagy ügyességgel kezelte a drámai formát, aki magyar tárgyú darabokat olyan nagy hatással tudott előadatni, szerzetes volt. És meglepetésünk nem lesz csekélyebb, ha még arról is értesülünk, hogy ez a szerzetes matematikus volt. Matematikus piarista: Dugonics András. Később ennek az egyetemnek is tanára volt: „királyi oktató", amint ő magát nevezte. Ha Szegeden járunk, igen kellemes meglepetés ér bennünket, olyan meglepetés, mely Pesten elég ritka: szép szobrot látunk. Ez a Dugonics András szobra. Ez a piarista tanár, aki olyan kitűnő matematikai, geometriai tankönyveket írt, volt Kelemen Lászlóék társaságának legbámulatosabb drámaírója is. Munkái a legmagyarabb tárgyakra mutatnak, színük szerint legalább. Az egyik munkája: Toldi Miklós, a másik Kun László, a harmadik Bátori Mária, a negyedik Etelka Karjelben, az ötödik Tárházi „Víg szabású játék".

Midőn Dugonics, mint drámaíró fellépett, akkor már híres volt regényei után. Sőt azt lehet mondani, hogy Dugonics emléke meg fog maradni akkor is, midőn már a szegedi szobra összeomlott, meg fog maradni egy női névben, melyet ő alkotott: az Etelka névben. Úgy, mint ugyanabban az időben divatba jött Ossián költeményei révén az Oszkár név, s ámbár ma már nem hiszünk Ossian költeményeiben és hamisításoknak tartjuk őket, mégis az Oszkár név megmaradt.

Hol tanulta mindazt a drámai ügyességet Dugonics, mely színműveiben mutatkozik. A megfejtést most már tudjuk. Heinrich Gusztáv kimutatta, hogy ezek a Dugonics-féle darabok mind fordítások, illetőleg adaptációk, átdolgozások. Német darabok vannak előttünk, melyek kissé át vannak dolgozva, mely daraboknak a személyei magyar nevűek s az egész cselekmény Magyarországba van lokalizálva, de azért a szellem, az egész cselekmény idegen s csak a nagy nevek: Toldi Miklós, Kun László magyarok bennük. Dugonics András a Sturm és Drang korszak drámairodalmához tartozik. Azok a munkák, melyeket ő utánzott, adaptált, lefordított, többnyire erre az iskolára vallanak. Amint tudják, Németországban a XVIII. század második felében egy drámai iskola kezdett nagy hatást tenni, mely az erőszakos konfliktust és az erőszakos stílust, a rendkívül szakgatott beszédmódot, nagy mondásokat szereti. Ilyen felfogás van még Goethe és Schiller műveiben, némikép a Götz-ben és még inkább Schiller Haramiáiban. Azonban volt egy nagy ellentét az eredeti mű s a Dugonics által adaptált mű között. Az eredeti mű a Sturm és Drang korszaknak megfelelően szerette a rövid, erőszakos kifejezéseket, a szakgatott stílust, de ez ellentétben volt a Dugonics természetével, ki rendkívül bőbeszédű, kétségbeejtően bőbeszédű volt, tehát ezeket a rövid, erőszakolt, pisztolylövésszerű mondásokat átváltoztatta, hosszú lére eresztette.

A legtöbbet látszik ígérni *Toldi Miklós.* A hősnek arcképét is közli a drámának a címlapja után. Dugonics drámáit a „Jeles Történetek" két kötetében találjuk; az első közöttük Toldi Miklós. Dugonics eljárása minden drámájában az, hogy először egypár prózai magyarázó sort ír, aztán következik a felvonás, úgy, hogy ezeket a műveket egyszerűen színpadra vinni nem lehetett, hanem egy kissé át kellett írni a színpad számára. Ezt rendesen színészek tették meg.

Toldi Miklós cselekménye Mátyás korában történik. Dugonics nem fogadta el Toldi Miklósnak a korát, amint azt Ilosvaiban találta, hanem ő határozottan a mellett kardoskodik tudákos jegyzeteiben, hogy Toldi Mátyás korában élt. A darab Szegeden történik. Voltakép egy igen gonosz ármánynak az áldozata Toldi Miklós. Ne gondoljunk azonban Arany Toldijára, sőt még Ilosvai Toldijára sem, ez az adaptált Toldi Miklós egy sajátságos alak: egy intrikának a szentimentális hőse. Szegednek van valami gaz bírója: Szillér Mátyás. Ez megkéri Toldi Miklós leányának, Trézsinek a kezét. Ezt megtagadják tőle, mire a gonosz bíró bosszút forral s ennek a bosszúnak a története ez a dráma. Mint az ármányokban olyan gyakran, a bíró egy levelet kohol egy társával egyetértve s ebben a levélben a belgrádi basa 200 aranyat ígér valami árulás fejében Toldi Miklósnak. Ezt a levelet aztán Toldi lakására csempészik, ennek következtében Toldit elfog-

ják, Toldi Miklósné ijedtében meghal, Trézsi pedig megőrül. A harmadik felvonásban kisül a bíró turpissága, de már késő. A bírót megölik, Trézsi pedig őrülten a Tiszába ugrik. Toldi azt mondja a dráma végén: „Te adtad nekem a kincset, te vetted el tőle, áldott legyen a magyarok Istenének neve." Ez a darab voltaképen nem egyéb, mint kissé megváltozott szöveggel való fordítása egy német drámának, melynek már teljesen elveszett a híre: Christman „Der Stadthalter von Corfu." A német dráma a XVII. században történik, színhelye: Corfu, Dugonicsnál az idő: Mátyás kora, Szabács viadala után, a színhely: Szeged. A német drámában a főhős Lorendano generális, a corfui angol őrség tábornoka. Ezt így fordítja Dugonics: Toldi Miklós ezredesparancsnok. Jön aztán a német dráma személyei közt: Cornélia, az ő leánya, Dugonicsnál: Trézsi, leánya. Néha itt-ott említik Toldi hőstetteit, ami nincs meg persze a németben. Ez eredeti vonás. Egy pár sort olvasok fel arra, hogy minő a munka stílusa. Szillér (félretaszítván Trézsit): „Eredj tehát macskafi! Én pedig atyádat a pellengérre köttetem, bőrét lehúzatom, húsát besózatom; csontjait összetöretem, a kerékre felakasztatom; porrá égettetem és hamuját a Tiszába szóratom. Vagy ez, vagy a te kezed."

Leghatásosabb darabja Dugonicsnak, melyet még az ötvenes években is adtak: *Bátori Mária.* Erről a művéről így nyilatkozik Dugo-

nics az előszóban: „Tetszett igenis a játékszínbe gyűlt szemlélők előtt és közönségesen mind Pesten, mind Budán előadatván, így ítéltek a darab felől: Hogy még ennél kellemetesebbet nem igen játszottak a játszószemélyek.“ Ennek a cselekménye igen érdekes, mert egy nagyon különös történeti eseménynek a költői feldolgozása. Bátori Mária voltaképen nem egyéb, mint egy híres portugál szerelmi történetnek az előadása: az Inez de Castro története. Inez de Castro a XIV. században élt, portugál udvarhölgy volt, a trónörökös, don Pedro, beleszeretett és miután felesége meghalt, titokban el is vette. A királynak nem merte a dolgot bevallani, de atyja mégis gyanakodott és a koronatanács elhatározta, hogy Inez de Castrot megölik és tényleg meg is ölték. Maga a király ment el abba a nyári lakba, ahol Inez de Castro lakott, hogy őt és gyermekeit megölesse, azonban, midőn látta a szép hölgyet, amint életéért könyörgött, amint látta a gyermekeket, ez az egész jelenet, a gyermekeknek és a nőnek a könnyei annyira meghatották az öreg királyt, hogy nem tudta parancsát foganatosítani és eltávozott. De az udvari emberek, a cselszövők rábeszélték a királyt, aki végre engedett és Inez de Castrot megölték. Iszonyatos volt a trónörökös haragja, de mégis kibékült apjával. Két év mulva azonban egy páratlan, majdnem hihetetlen jelenet történt. Ez a trónörökös, don Pedro, annyira szerette a feleségét, hogy meg akarta

még halála után is adatni neki azt a tiszteletet, amely megilleti a királynét. Ezt addig nem adhatta meg neki, mert csak titokban volt a felesége. Most tehát, két évvel halála után, kiemeltette a koporsót, kivétette belőle a hullát, odavitette a királyi terembe, rátétette maga mellé a trónusra és a spanyol, portugál nemesek egymásután hódoltak a már két év óta sírjában feküdt hullának. Ez az Inez de Castro egy német drámának a hősnője, melyet Soden gróf írt, amely röviddel Bátori Mária előtt (Graf von Soden Ignez de Castro. München, 1774.) Dugonicsnál inez de Castro: Bátori Mária, Don Pedro a trónörökös: István, magyar trónörökös, az öreg portugál király, don Alfonzo: Kálmán, magyar király. A magyar dráma mondatról-mondatra követi a németet. Inez de Castro történetét, mely ennek a drámának alapja, tárgyalta a legnagyobb portugál költő, Camoens is Luziadejai-ban. Egy hasonló tárgyban meg Grillparzer, a híres osztrák drámaírónak drámájában: „Die Jüdin von Toledo." Bátori Máriát aztán Erkel operává alakította át.

A harmadik drámája: *Kun László*. Ez is német dráma, bármennyire magyarnak látszik is a címe után. A német eredeteinek hőse voltaképp Edgár, angol-szász király, ki a X. században élt. A német dráma Elfrida történetét adja elő, amely a világirodalomnak híres tárgya. Az angol mondák közül pedig a legszebb mondák egyike. Ez ugyanaz az Elfrida

monda, melyet Arany László, magyarul, Elfrida című kisebb elbeszélő költeményében feldolgozott. Ugyanezt a tárgyat találjuk meg Dóczi Ellinor című drámájában. Nézzük először az eredeti mondát, az angol-szász mondát. Edgár király hallja Elfridának a szépségét, elhatározza, hogy elveszi. E célból elküldi egyik udvari emberét, Athelwoldot, hogy kérje meg számára a leány kezét. Athelwold el is megy, de maga szeret bele a leányba s a leány felesége lesz Athelwoldnak. Athelwold félvén a királytól, egy elhagyatott helyre megy lakni, a királynak pedig azt jelenti, hogy a leány semmikép sem méltó hozzája, majd ő elveszi, minthogy a leány gazdag. A király beleegyezik, s Athelwold feleségével boldog magányban él. Azonban egyszer csak megjelenik ebben a boldog magányban a király. Amint Athelwold megtudja, hogy a király a közelben van, roppantul megijed és felkéri nejét, hogy legyen segítségére a király félrevezetésében. Kénytelen feleségének persze mindent bevallani. Most arra kéri őt, hogy rútítsa el magát és úgy jelenjék meg a király előtt. A nő megéri, de nem tartja meg szavát, hanem megjelenik a király előtt — ami természetes és igen női — a maga teljes szépségében. A király Athelwoldnak nem tesz szemrehányást, hanem éjjel megöleti a grófot. Elfrida a király neje lesz. Ez van tárgyalva Bertuchnak Elfrida című drámájában, mely Goethe városában, Weimarban megjelent és ott elő is

adatott. A dráma abban különbözik az eredeti mondától, melyet Arany László is ebben az értelemben tárgyalt, hogy Elfrida ott hű marad férjéhez, a király megöleti férjét, de a nő kétségbeesésében férje holtteste felett tőrrel önmagát megöli. — Ami Bertuchnál Edgárról van mondva, az Dugonicsnál mind Kun Lászlóra van fogva. Dugonics azt mondja a szereplők felsorolásában: Kun László magyar király. Bertuch ezt így mondja: Edgár angol király. Dugonicsnál azután: Jolánta, leánya, Tétényi neje, — Bertuchnál Elfrida leánya, Athelwold neje. És így tovább.

A legérdekesebb drámája Dugonicsnak: *Etelka Karjelben.* Ez annyira érdekes, hogy óhajtanám, hogy ezzel külön foglalkozzék valaki és mindazokat a kérdéseket, melyeket ehhez a drámához fűzni lehet, megfejtse. Ez a dráma t. i. eredeti műve Dugonicsnak. Meglepő módon Shakespeare: a Vihar és a Téli rege című drámáira emlékeztet bennünket. Ismerte ezeket a drámákat Dugonics, vagy talán ezeknek a meséjét ismerte csak, mert a Vihar meséje el van mondva több helyütt a magyar literatúrában? Meglehet, hogy Dugonics ezeket olvasta, meglehet, hogy magát Shakespeare-t ismerte.

Etelka Karjelben című dráma mintegy folytatása az Etelka című regénynek, mellyel Dugonics oly könnyűszerrel meghódította a magyar közönség szívét. A dráma már Sajnovics hatását mutatja. A fajrokonság itt már költőileg

megdicsőül. Finnországot Dugonics Finomországnak nevezi. A lapp népet lápoknak nevezi, szerinte a karjeli birodalom „Észak felé vagyon Balta tengörnek Finomi öble mellett.“ (Kareliát, Finnország keleti tartományát tartotta Sajnovics a magyar őshazának. — Etelka Karjelben, egy puszta szigeten történik. Ezen a szigeten találkoznak ősmagyar alakok. Ott látjuk egyszerre Etelkát, akit Világosvárról ismerünk a regényből, ott Etelka férjét, a hős Etelét, ezt az ősmagyar alakot; ott Etelka fiát, Tabánt. (Talán Buda egyik városrészének köszöni nevét.) Mindezek előfordulnak, együtt vannak a puszta szigeten, sőt még egy gonosz intrikus is, akinek a neve most nem Róka, hanem Hengeri. Hogy kerültek ide ezek erre a puszta szigetre? A következőképen. Etele, igen meglepő ránk nézve, de igaz, már a dráma szerint, a szép Etelkának a férje, nőgyűlölő lesz. Elhagyja feleségét és vándorútjában fiával és hajójával a puszta szigetre vetődik. Hát Etelka? Ő ezelőtt 15 évvel került a szigetre, midőn férje után indult Karjelből, az északi országból Magyarország felé. Azonban őt is meglepte a vihar, hajótörést szenvedett ezen a szigeten és itt találta Hengerit. Ez a Hengeri ápolta aztán Etelkát és kis leányát, ki most már felnőtt és, akinek neve Kréka. Ez a Kréka körülbelül Shakespeare Mirandája Shakespeare költészete nélkül. — Hát Hengeri, hogy került a szigetre? Ezt kitették. Az ő alakja körülbelül Shakespeare Calibanja a Viharból. A vége aztán a

drámának az, hogy a nő, akit 15 év alatt már elfelejtett s kit a fájdalom annyira megviselt, az ő Etelkája. Kréka pedig beleszeretett abba a fiatal emberbe, aki Etelének kísérője volt, a 20 éves Etébe, úgy, mint Miranda Ferdinandba. Hengeri, a gonosz intrikus, a végén mindent bevall és így Etele megbocsát Etelkának, kitől Hengerinek gonosz cselszövénye következtében vált el. Úgy, mint Miranda, Kréka sem látott férfit Hengerin kívül, az első, akit látott Ete volt. Van egy jelenet, melyben bizonyos nyomai vannak valami költői felfogásnak. Azt mondja Kréka ennek a Hengerinek, hogy ő látta Etét, de mindjárt eltűnt s többé aztán nem látta. Hengeri azt mondja, hogy Ete nem volt ember, hanem szellem volt. „Nem, — mondja Kréka, — ezt nem hiszem, mert azok nem csókolnak, ő pedig megcsókolt; a lelkek nem szeretnek, ő pedig szeret engem.“ Itt a naivitás költészetét akarja kissé felvirágoztatni előttünk Dugonics, de túlságos durva ennek a piaristának a keze; a Shakespeare-féle költészet nincs meg benne.

Utolsó műve Dugonicsnak, melyről szólni akarok, *Tárházi*. 1770-ből való. A darab első címe Gyöngyösi volt. Főalakja egy plautusi alak: a miles gloriosus. Ez a miles gloriosus a világirodalom leghíresebb komikus alakjainak egyike, olyan Hári János-féle alak. Mindíg a bátorságáról beszél, hogy hogyan viselkedett a csatában, hány ellenség futott meg előtte, s

mikor aztán a legkisebb veszedelem fenyegeti, mindjárt hanyattvágja magát, úgy megijed. Ez van itt mint komikus alak elénk állítva. Tárházi nem eredeti darab, átdolgozása egy drámának, melyet a leghíresebb dán költő, Holberg írt. Holberg a dán Molière. Éppen úgy, mint Dugonics, egyetemi tanár volt. Van egy drámája, mely a dicsekvő katonát, miles gloriosust tárgyalja: Bramarbas; ezt lefordították németre és ezt tartotta szem előtt Dugonics is. Holberg műve Gottsched művében jelent meg, ki egy nagy vállalatot indított meg Die Deutsche Schaubühne címen s itt adták ki Holberg művét Detharding altonai tanár fordításában. Holbergnél három alak van, aki egy leányt szeret: Bramarbas (Dugonicsnál Ágyusi kapitány), a nagyhangú katona, Stiefelius (D.-nál Deáki), a pedáns iskolamester, ki minduntalan latin-görög vocabulumaival lép fel, végül egy rokonszenves fiatalember, Liebmann (D.-nál Polgári). Egy ravasz diák, Schlaukopf (Sehonnai), aztán keresztülviszi furfangjával, hogy a leány kezét a harmadik kérő nyerje el. Holbergnél a versengés tárgya egy leány, míg Dugonicsnál a versengés célja egy örökség, s e részben Dugonics egy régebbi magyar drámára támaszkodik, Pállya István Ravaszi és Szerencsés című drámájára. Érdekes Dugonics drámájában a Plautus-féle „plaudite“ kifejezés. Ez a szó t. i. felszólítás volt a közönség számára, hogy tapsoljon. Dugonicsnál ez így van: „Sehonnai. Már e bizony nem komédia, hanem

tragédia. Mindazonáltal kérem az urakat, ezen nagy szomorúságomat vigasztalják egy keveset hangos tapsolásukkal."

Minő érdemei vannak Dugonicsnak és minő hibákat találunk benne? Csak Dugonicsról, a drámaíróról szólok, Dugonicsnak, az embernek, a regényírónak egész más kvalitásai vannak még. A drámaíró képe azonban a következő. Két nagy hibája és két érdeme van. Az egyik nagy hibája az, hogy durva, pórias. Azt mondja például az egyik alak egy előkelő fiatal leánynak: „A te anyád állva alszik, mint a kancaló." És ilyen tónusban megy a dialógus tovább. Dugonics regényeiben még inkább megvan ez. Később azonban egy kissé kigyógyult ebből a hibájából. A második nagy hibája, hogy nem magyar műveiben, melyek mind átdolgozások, a német drámák le vannak fordítva és német viszonyok, érzelmek, típusok, híres magyar királyok, hősök neveivel vannak felcifrázva. De hiába! A Toldi Miklós neve alatt szereplő német hős nem lehet igazi Toldi Miklós; a Dugonics Kun Lászlója nem a történet Kun Lászlója, s egyáltalában nem a középkori Kun László, nem a magyar K. László. Érdeme azonban Dugonicsnak az, hogy ő a kezdődő magyar színpadnak nagy szolgálatot tett. Midőn Kelemenék felléptek, nem voltak magyar darabok, s amit a magyar szerzők írtak, az nem volt eléggé színszerű, amin nem lehet csodálkozni, hiszen a magyar szerzőknek nem volt alkalmuk megtanulni azt a száz meg száz fogást, melyre

a drámaírónak szüksége van. Dugonics ezen a bajon úgy segített, hogy a német darabokat, melyek a színpad tűzpróbáját már kiállották, a magyar viszonyokra adaptálta s úgy kerültek a magyar színpadra. Így tehát ő nagy szolgálatot tett a magyar színháznak és a közönségnek is. A színháznak így volt műsora, a közönséget pedig a színházba szoktatta olyan darabokkal, melyek, ámbár idegenek voltak szellemükre nézve, mégis a közönségre hatottak, mert ügyes színpadi szerkezettel bírtak. A másik érdeme pedig Dugonicsnak az, hogy azáltal, hogy a multba vezette vissza a magyar közönséget, felébresztette a mult iránti érzést, táplálta a hazaszeretetet.

XI. Szentjóbi Szabó László.

Kelemenék műsorán megjelent egy fiatalembernek a drámája, egy fiatalemberé, aki már sokkal rokonszenvesebb Dugonics Andrásnál. Szentjóbi Szabó László rokonszenves alak s az, hogy olyan szerencsétlen volt és olyan korán meghalt, még emeli rokonszenvünket iránta. Eleintén lelkészpályára készült, később tanár lett; II. József halála után azonban a reakció idején kálvinista vallása miatt el kellett hagynia tanári állását és ekkor jogász lett. Mint aljegyzővel történt vele az a borzasztó dolog, mely aztán végzetessé vált egész életére. Egy kéziratot kapott, melyet átolvasott, bár nem tetszett neki a tartalma. S egyszer csak zsandá-

rok tódulnak lakásába, elfogják és azt mondják neki, hogy a könyv olvasása miatt halálra fogják ítélni. Valóban, mindez így megtörtént és nemcsak Szentjóbi Szabónak a sorsa volt ez, hanem Kazinczy Ferencé és sok más nagy emberé is, akik a „Forradalmi Káté"-t olvasták. Szentjóbi Szabó Lászlót tehát 1795-ben halálraítélték, de megkegyelmeztek neki, fogságba vitték s úgy, mint Kazinczy, ő is Kufsteinban szenvedett. De nem soká, mert amint egy társa, Bacsányi mondja, egyszerre csak benyitott hozzá az egyetlen kegyelmes börtönőr az egész osztrák birodalomban: a halál. Bacsányi hallotta, mint haldoklik barátja, de nem mehetett hozzá. Huszonnyolcéves volt, midőn a halál megváltotta azoktól a szenvedésektől, melyek a többi elítéltekre még vártak.

Drámájának a címe: *„Mátyás király"*, vagy a nép szeretete, jámbor fejedelmek jutalma. Nemzeti érzékeny játék, három felvonásban. Tartalma következő: A legegyszerűbben úgy gondolom önökkel megértetni a darab tartalmát, ha elmondom, hogy melyik az a két motívum, amin megfordul az egész darab. Mátyás nem lehet királlyá: egy akadály van előtte, egy Magyarországban, egy Csehországban. A darab most előadja, hogy küzdötték le a magyarországi akadályt és hogyan a csehországit. A magyar akadály azt volt, hogy Garáék nem akarják Mátyást királynak. Erzsébet, Mátyás anyja, azt ajánlja Garáéknak, hogy fürkésszék ki, hogyan gondolkozik Mátyás őróluk, hogy

valóban bosszút akar-e állni Hunyadi László haláláért. Garáék erre ráállnak és Prágában aztán ezt hallják. Mátyás azt mondja Hunyadi Lászlóra célozva: „Oh, ezerszer drágább volt nekem az ő élete, mint a magamé, de ha már meghalt, egynéhány méltatlan életével föl nem cserélem igaz keservemet.“ Tehát nem akar bosszút állani. A második akadály az, hogy Podjebrad cseh király nem akarja Mátyást Magyarországra bocsátani, miután megtudja, hogy királlyá választották. Ekkor azonban közbelép a király leánya, Katalin, ki szereti Mátyást és rábírja apját, hogy mégis bocsássa el Mátyást. A dráma alkalmi darab, mert Szentjóbi Szabó ezt a darabot 1792-ben írta abból a célból, hogy Ferenc király koronáztatása alkalmából előadassék. A darab azonban csak 1793-ban került színre, de tele van célzásokkal a koronázásra. A darabnak olyan nagy hatása volt, hogy még 1792-ben, mikor nyomtatásban megjelent, lefordították németre; a színpadon is soká tartotta magát, még a 40-es években is előadták és operát is csináltak belőle. Úgy gondolom, hogy ebben a munkában valami kezdet van, valami, ami eddig még nem volt meg a magyar drámairodalomban, valami különbséget jelent ez a mű az eddigi művek és a következő között. Megvan benne mindenekelőtt, s ez igen kellemesen hat reánk a Dugonics stílusa után: a kellemes folyékony előadás, minek következtében még ma is örömmel olvassuk a munkát. A többi XVIII. századbeli drámában

mindíg van valami idegenszerű, valami kemény; érezzük, hogy közöttünk és az író között egy súlyos, gazdag, nagy költőktől átreformált század és nyelv van. Azonban Szentjóbi Szabónál ez a különbség nem érezhető annyira; az ő stílusa emlékeztet Kármán József stílusára: van benne valami könnyűség, mely a XVIII. században vajmi ritka volt. A másik feltűnő jelenség drámájában, hogy itt jelenik meg először valóban érdekesen pszichológiailag jellemezve, talán túlságosan is kiszínezve a naivitás. A naivitás akkor divatban volt, nem az életben, mert ott mindíg megvolt, hanem a színpadon. Kotzebue volt az különösen, aki naiv alakjaival, édeskés és csinált alakjaival nagy hatást tudott elérni a színpadon, talán az ő hatása érzik meg itt is azokban a jelenetekben, melyekben a szerző Katalinnak a naivitását rajzolja; például a király megtudja, hogy Katalin szereti Mátyást, megkérdezi Mátyás jelenlétében a leánytól: „Akarsz-e hozzá feleségül menni?“ Katalin: „Igen, ha szabad.“ Király: „Édes lányom, holtig házastársa fogsz lenni.“ Katalin: „Miért nem.“ Pszichológiailag legjobb ezen naiv jelenetek közt a következő rövid párbeszéd. Katalin azt mondja apjának: „Mátyás szeret engem.“ Király: „Hogy tudod te ezt?“ Katalin: „Mivel én is szeretem őt.“ Ez igen finom, sikerült vonás. Új emellett a stílusbeli szépség mellett és a naivitás mellett a drámában a retorika. Nagy szónoki hajlam mindíg volt a magyar literaturában, azonban a drámában nem any-

nyira; ez az első retorikai színezetű drámánk. Különösen az első felvonásban jelentkezik ez a vonás, ahol Vitéz János püspök nagy beszédet tart, melyben kimutatja a magyaroknak, hogy Mátyás a legkiválóbb jelölt a magyar királyi trónra. Mindez új, régi azonban, azaz már az előbbeni drámákban is megvolt a következő. Először — és ez nagy baj — itt sincs cselekmény. Csak helyzetek vannak és beszélgetések, de ez még mindig nem dráma. Előttünk van valami helyzet. Ott beszélgetnek a személyek, jönnek-mennek és megint beszélgetnek, míg a függöny legördül. Ez a baj megvolt már Dugonicsnál is s általában az akkori magyar drámairodalomban, mint minden kezdő drámairodalomban, mert legnehezebb cselekményt fejleszteni, a személyeket úgy beszéltetni, a helyzeteket úgy változtatni, hogy egy összefüggő cselekményt adjanak, mely erős szenvedélyen alapul, a szenvedély és érzelmek pedig mind lélektanilag motiváltak legyenek; ehhez nem elég költőnek lenni, ehhez nagy gyakorlat kell. Régi aztán ezen nagy hátrány mellett a szentimentalizmus. Ez itt is megvan, mint Bessenyeinél és a többi íróknál, akik a XVIII. században a német, francia és angol szentimentális költőket olvasták. Ilyen jelenet például a következő: a cseh király magához hivatja Mátyást a börtönből és ezt mondja neki: „Szabad vagy.“ Mátyás így felel: „Nem, én rab vagyok, nem mehetek.“ Erre a király ezt mondja neki: „Üdvözöl-

lek, Magyarország királya.“ Majd az e percben belépő magyar urakhoz fordul: „Itt van a ti királyotok“ és Erzsébethez: „Nagyasszony, íme itt van a te fiad.“ Ez színpadilag a legsikerültebb jelenet. Mátyás tudja, hogy ő Magyarország királya és mélyen megilletődve szól: „Királyotok leszek“, elfakad sírva és anyja nyakába borul. Általános sírás-rívás. Ezt nagyon szerette a XVIII. század; nagy élvezet volt akkor sírni és itt Szentjóbi Szabó szintén részesíteni akarja a közönséget ebben a divatos élvezetben. Megvan aztán tetézve az a hiba, hogy hosszú elbeszélések vannak a drámában. Annyira hosszú elbeszélés valóban kevés drámában van a drámairodalomban, mint itt a börtönjelenetben, hol Mátyás elmondja Lászlónak a történetét, kivégeztetését s annak okait mind: egy hosszú történeti disszertáció.

XII. Csokonai drámái.

Abban az évben, melyben Szentjóbi Szabó László a borzasztó kufsteini börtönben — mondhatjuk — vértanuhalállal meghalt, Pestre érkezett egy másik fiatal drámaköltő, debreceni togátus diák, 22 éves és mindjárt felkereste Dugonics Andrást s a togátus diák a piarista tanárnak nyakába borult és könnyek közt ölelkeztek. Ez a fiatal diák Csokonai volt. Csokonainak drámáit az iskolai színpadon előadták; valóságos színpadra nem kerültek.

Első drámája: *Tempefői*. Ez töredék. 1793-ban 20 éves korában írta Debrecenben diákkorában. Az egész voltaképen öngúny. A darab tartalma az, hogy a poéta Tempefői kiadatta a maga műveit egy német könyvnyomdásszal, illetőleg együtt adták ki, azonban a költemények — amin nem lehet csodálkozni —, mert fiatal költőnek költeményei voltak, éppúgy, mint a XX. században, a XVIII. században sem keltek. Tempefői ennek következtében adósságba verte magát és be akarták őt adósságai miatt csukni. Pénzt kellett szereznie mindenáron; elment a ferencesekhez, akik megáldották őt, de pénzt nem adtak. Végül egy grófkisasszonyhoz került, aki egy drága szelencét adott neki, mellyel majd kifizetheti adósságait. Azonban midőn ezt a szegény ördögnél meglátják, ráfogják, hogy lopta. Itt végződik a darab. Igen hosszú és nem nagyon sajnáljuk, hogy Csokonai nem fejezte be. 20 éves volt, nem ismerte sem az életet, sem a színpadot, ízlése nem volt kiművelve, de mégis, hogy komikus érzéke volt, itt is mutatkozik, a Dorottyának jövendő költője már itt is kimutatja, hogy egyes komikus típusokat fel tud fogni. Például van itt egy kályhafűtő cigány, aki népmeséket mond és egypár ilyen mellékalak. A főalakban Csokonai némileg magát jellemezte, de különösen a magyar irodalmi viszonyokat, a közönségnek az apathiáját akarta szatirizálni. Az egyik alakja gróf Fegyverneki azt mondja,

hogy tudománnyal foglalkozni, könyvekkel veszteni az időt nem okos embernek való.

Második darabja *Gerson du Malheureux* (1795). Honnan jön ez a francia elnevezés? Egy nagyon gyakori vígjátéki és színpadi motívum fordul a darabban elő. Hőse francia ember, aki nem francia azonban, hanem magyar. A cselekmény t. i. a következő. Ábrahám zsidó ki akarja bérelni egy úrnak a házát; kocsmát akar nyitni a házban, azonban nagyon drágálja, tehát hogy a háznak rossz hírét költse, különös gondolata támad. Bohózati gondolat, mint ahogy az egész dráma is bohózat. Ábrahámnak tehát az a gondolata támad, hogy majd kísértet alakjában megijeszti a lakókat, akkor majd senki sem akar a házban lakni és ő olcsón kibérelheti. Tényleg így is cselekszik: megijeszti az iskolamestert, először magát a birtokost, aztán a hadnagyot, a cigányt stb. Mindezek megrémülnek a kísértettől s azután a második felvonás végén megjelenik egy blazirt, melancholikus fiatalember és elmond egy monológot, melyet mintha már olvastunk volna. Egy kis gondolkodás után rájövünk, hogy ez a monológ majdnem ugyanezekkel a szavakkal már előfordult Bessenyeinél a Filozófusban. Gerson is, úgy mint Parmenio, elmondja nekünk, hogy az életet, amint az emberek itt taszigálják egymást a boldogság utáni őrült hajszában, nem kedveli. Gerson du Malheureuxra azt akarják ráfogni, hogy ő a kísértet, azonban

ekkor váratlan dolog történik: az átutazó franciáról kiderül, hogy ő a ház birtokosának a fia, aki már hosszú idő óta Párizsban élt édesanyjával, kinek halála után kinnmaradt. A felismerésnek az ilyen motívuma a színpadi technikának a XVIII. században egyik legszokottabb requisituma. Itt a bohózati célokra van felhasználva.

Harmadik drámája Csokonainak *Özvegy Karnyóné.* Ezt Csurgón, mint tanár írta és a csurgói diákokkal elő is adatta. 1799-ből való. Itt már teljesen bohózati talajon vagyunk. Ebben a munkában az a nevezetes, hogy ez az első tündérbohózat. A tündérbohózatok főkép a XIX. század folyamán divatoztak s legkiválóbb költőjük Rajmund, egy bécsi költő volt, aki után írtak Maestro és a többiek. Nálunk is sok tanítványuk akadt. Azonban Csokonai még ezek előtt írt egy ilyen tündérbohózatot, melynek tartalma a következő: Özvegy Karnyónénak két udvarlója van: Tipptopp az egyik és Lipitlotty a másik. Az asszony aztán különféle bohózati motívumok során mérget vesz be, meghal, egyik udvarlója megöli a másikat, az is meghal. Miután a gyilkos udvarló megtudja, hogy Karnyóné meghalt, ő is megöli magát. Ekkor jön haza Karnyónénak a férje, mert nem volt valódi özvegy, csak a férje Franciaországban volt hadjáraton és csak elkésett. A hazatérő férj most látja, hogy mindenki meghalt. Megjelenik azonban Tündérnő és Tündérfi és

feltámasztják a halottakat, akik most a színpadon vígan énekelnek. És ez a második nagy újdonsága ennek a darabnak, hogy itt fordul elő talán először a magyar színköltészetben valódi magyar népdal.

Jegyzetek.

49. lap. Az 1567-i debreceni zsinatra Méliusz Péterék csakugyan meghívták hitvitázás végett Dávid Ferencéket, — de ezek nem mentek el oda. Lásd: Pintér II. 465.

94. lap. Benyák Bernát Joas, Judaenak királya c. drámája azóta megjelent. (Bp. 1931. Magy. Irod. Ritkaságok 3. sz.)

107. lap. Azóta Schmidt Attila kiderítette, hogy Z. Sz. J. = Zólyomi Szabó János. Lásd: Pintér III. 477.

115. lap. Riedl itt összetéveszti Gyöngyösi István egyik munkájának címével a Decsy Sámuel munkáját. Az utóbbinak a címe ez: „Pannoniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv.“ Bécs 1790.

18. **Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai.** Harmadik sorozat. Ára 1·— P.
19. **Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai.** Negyedik sorozat. Ára 1·50 P.
20. **Pázmány világa.** Ára 4·— P.
21. **Tragédia magyar nyelven. Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordíttatott Pesti Bornemisza Péter deák által.** Ára 1·— P.
22. **Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy.** Ára 2·50 P.
23. **Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul.** Ára 1·— P.
24. **Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár.** Ára 1·50 P.
25. **Baresay Ábrahám költeményei.** Ára 2·— P.
26. **Riedl Frigyes: Madách.** Ára 2·— P.
27. **Madách Imre levelezéséből.** Ára 1·50 P.
28. **Horvát István Magyar Irodalomtörténete.** Ára 1·50 P.
29. **Magyar reneszánsz írók.** Ára 2·— P.
30. **Greguss Ágost: Írói arcképek.** Ára 4·— P.
31. **Karacs Ferencné Takács Éva válogatott munkái.** Ára 1·50 P.
32. **Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás.** Ára 2·50 P.
33. **Vachott Sándorné: Rajzok a multból. Emlékiratok.** (Szemelvények.) Ára 1·50 P.
34. **Szeged a régi magyar irodalomban.** Ára 1·50 P.
35. **(Kisdi Benedek) Cantus Catholici 1651. I.** Ára 3·50 P.
36. **Sopron a régi magyar irodalomban.** Ára 2·— P.
37. **Riedl Frigyes: Vörösmarty Mihály élete és művei.** Ára 3·— P.
38. **(Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. II.** Ára 3·50 P.

39. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1675. és 1703. III. Ára 3·50 P.
40. Báró Wesselényi Miklós naplójából. Ára 1·— P.
41. Péterfy Jenő: Magyar irodalmi bírálatai. Ára 2·— pengő.
42. Riedl Frigyes: Kölcsey Ferenc. Ára 2·— P.

43. Riedl Frigyes: A MAGYAR DRÁMA TÖRTÉNETE I.

Kiadta a budapesti áll. Széchenyi István gimnázium önképzőköre. Ára 2 pengő.

Az országos érdeklődést keltett sorozatot a legfelsőbb kulturális hatóság is szívesen támogatja.

A V. K. M. 30.449/932. V. ü. o. sz. alatt melegen ajánlja a M. I. R. köteteit a középiskolai tanári könyvtáraknak,

660—02—90/1931. sz. alatt a kereskedelmi iskolák és tanító-, valamint tanítónőképző-intézetek tanári könyvtárainak.

45.

Berzsenyi Breviárium

Kiadja a budapesti V. ker. áll. Berzsenyi Dániel gimnázium Baráti Köre.

Ára 2 P 50 fillér.

OSZK

OSZK

1941 MAR. – 1.

OSZK